

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşegül DEMİRBAŞ

SPİNOZA'NIN DUYGULAR ÖĞRETİSİ

Felsefe Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşegül DEMİRBAŞ

SPİNOZA'NIN DUYGULAR ÖĞRETİSİ

Danışman

Prof. Dr. Çetin BALANUYE

Felsefe Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya 2021

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ayşegül DEMİRBAŞ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Kurtul GÜLENÇ (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Çetin BALANUYE (İmza)

Üye : Doç. Dr. Şahin ÖZÇINAR (İmza)

Tez Başlığı: SPİNOZA'NIN DUYGULAR ÖĞRETİSİ

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 06.07.2021

Mezuniyet Tarihi :

(İmza)
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “SPİNOZA’NIN DUYGULAR ÖĞRETİSİ” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Adı SOYADI

Ayşegül DEMİRBAŞ

T.C
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Ayşegül DEMİRBAŞ
Öğrenci Numarası	20195231004
Enstitü Ana Bilim Dalı	FELSEFE
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X)Tezli Yüksek Lisans ()Doktora ()Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Prof. Dr. Çetin BALANUYE
Tez Başlığı	SPİNOZA'NIN DUYGULAR ÖĞRETİSİ
Turnitin Ödev Numarası	1625401483

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Önsöz, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 83 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 29/07/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 4

alıntılar dahil % 12'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

02/08/2021

(imzası)

Prof. Dr. Çetin BALANUYE

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	iii
TABLOLAR LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
ÖNSÖZ	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

SPİNOZACI SİSTEMDE DUYGULAR ÖĞRETİSİNİN İŞLEVİ VE ÖNEMİ

1.1. Spinoza ve Duygular Öğretisi Hakkında Genel Bilgiler.....	1
1.2. Fikir Nedir?	6
1.3. Spinoza’da <i>Affectus</i> ve <i>Affectio</i> Kavramları	7
1.3.1. Etkin (<i>Actio</i>) ve Edilgin (<i>Passio</i>) Kavramları	10
1.4. <i>Etika</i> III: Duyguların Doğası Bilinmeye Değer mi?	13
1.4.1. Duyguların Tanımları	25
1.4.1.1. Edilgin Duygular: Tutkular (<i>Passiones</i>)	26
1.4.1.1.1. Üç Temel Duygu	26
1.4.1.1.2. Zihinsel Tahayyüller	26
1.4.1.1.3. Sevincin ve Kederin Türevi Olan Dışsal Nedenli Duygular	27
1.4.1.1.5. Arzuyla İlişkilendirilen Duygular.....	28
1.4.1.2. Zihnin Denetleyici Güçleri: Etkin Duygular, Eylemler ya da Erdemler (<i>Actiones seu Virtus</i>)	29
1.4.2. Duygulara Dair Genel Bir Değerlendirme.....	35
1.5. Monizm, İkincilik ve Anti-Erekselcilik Bağlamında Spinozacı Duygu Nosyonunun Önemi.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

“DUYGULANIŞLAR” NOSYONUNUN “CONATUS” ÖĞRETİSİYLE İLİŞKİSİ

2. 1. Spinoza’da <i>Conatus</i> Düşüncesi.....	45
2.1.1. <i>Conatus</i> ’un Artış-Azalış İfadesi: Üç Temel Duygu	49
2.1.1.1. Arzu.....	49
2.1.1.1.1. Karşıt Duygular (<i>Contrarios Affectus</i>)	50
2.1.1.2. Sevincin Zihinsel ve Bedensel Temsilleri.....	52

2.1.1.3. Kederin Zihinsel ve Bedensel Temsilleri.....	54
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SPİNOZA'DA “EYLEME GÜCÜ” (*POWER OF ACTING*)

3.1. Spinoza'da Güç (<i>Potentia</i>) Kavramı.....	57
3.1.1. Etki Yeteneği: Eyleme Gücü	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BİR TOPLUMUN “EYLEME GÜCÜ” İLE TEK TEK MODUSLARIN EYLEME GÜÇLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

4.1. Birey ve Çoğunluk	64
4.2. Yürekliliğin ve Yüce Gönüllülüğün Toplumsal İşlevleri	65
4.3. Bireysel ve Toplumsal Erdem.....	67
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	70

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Prof. Dr. Çetin Balanuye'nin Derste Kullandığı Bilgi, Eyleme Gücü ve Sevinç Artışı Arasındaki İlişki Döngüsü.....	41
Şekil 2. 1. Steven Nadler'ın Duygulara Yönelik Genel Sınıflandırması.....	55

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Rudolf W. Meijer Tarafından Hazırlanmış “ <i>Overview Table of Emotions</i> ” isimli Duygular Sistemi Tablosu	34
---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

E: *Etika (Ethica)*

M: *Mektuplar (Epistolae)*

TP: *Politik İnceleme (Tractatus Politicus)*

TTP: *Teolojik-Politik İnceleme (Tractatus Theologico-Politicus)*

KV: *Kısa İnceleme (Korte Verhandeling van God, de Mensch en Deszelvs Welstand)*

TIE: *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme (Tractatus de Intellectus Emendatione)*

Etika'ya yapılan atıflar standart formattadır. Buna göre şu kısaltmalar kullanılacaktır:

Ö: Önerme (*Propositio*)

T: Tanım (*Definitio*)

YÖ: Yardımcı Önerme (*Lemma*)

K: Kanıtlama (*Demonstratio*)

N: Not (*Scholium*)

S: Sonuç (*Corollarium*)

ÖN: Önsöz (*Praefatio*)

EK: Ek (*Appendix*)

AB: Ana Başlık (*Caput*)

DT: Duyguların Tanımları (*Affectuum Definitiones*)

DGT: Duyguların Genel Tanımı (*Affectuum Generalis Definitio*)

Eserlerin bölümleri Romen rakamları ile ifade edilecektir.

ÖZET

Spinoza'nın duygular öğretisi pek çok düşünüre göre Spinozacı felsefenin temelinde yer alır. Tüm felsefesini içkinci ve yaşamı olumlayan bir düzlemde geliştirdiği için onun duygular öğretisi de *conatus* (varlıkların varoluşlarını sürdürme çabası) temelli yaşama arzusundan türer. Kendisinden önceki ve sonraki felsefelerde duyguların olumsuzlanması, yadırganması ya da küçük görülmesine karşın Spinoza *Etika*'da duyguları olabildiğince yansız bir biçimde tanımlayıp irdelemiştir. Duygular, etkilenişlere bağlı olarak deneyimlenir ve onlar bireyin eyleme gücündeki değişimlerdir. Bir birey ve aynı zamanda toplumsal bir varlık olan insanın sürekli duygulanışlara maruz kalıyor olması, inancını, düşünüşünü ve eylemlerini belirler. *Etika*'daki ayrıntılı duygu incelemesi dışında Spinoza'nın belli başlı duyguların işlevleri hakkında bilgilendirme çabası diğer eserlerinde de -özellikle *Teolojik-Politik İnceleme*'de - görülür. Bunu yaparken duyguları aşkinci bir referansa dayandırmadan ve kökten bir olumsuzlamaya uğratmadan sadece içkinci anlamda, varlıkların yaşama arzusunu arttırması veya azaltması etkileri bağlamında incelemiştir. Bu ahlaki bir inceleme değildir. Çünkü Spinoza, iyinin ve kötünün doğada bulunan şeylere ya da eylemlere karşılık gelmediğini düşünür. O, bu kavramların içeriğini fayda ve zarar ile anlamlandırmıştır. Yani Spinoza'nın gözünden bir duygulanış, konatik çabaya ve eyleme gücüne katkıda bulunduğu ölçüde iyidir, ona engel olduğu ya da katkıda bulunmadığı ölçüde ise kötüdür. Bu ilişki sebebiyle duyguları somut bir gerçeklik olarak ele alır. İnsanların tüm eylemleri yaşama arzularını arttıran veya azaltan duygular nedeniyle oluyorsa o halde insanın ve insanlardan oluşan bir toplumun esenliği, duyguların nedenselliğinin doğru kavranmasıyla olanaklıdır. Dahası Spinoza'nın duyguların doğasına dair saptadığı düşünceler, günümüzün genç bilimi olan nörobiyolojiyle de uyum içindedir. Bu durum ona olan ilgiyi artıran sebeplerdendir. Ülkemiz dâhil dünya çapında Spinoza çalışmaları giderek artmaktadır fakat yapılan uluslararası çalışmalar incelendiğinde Spinoza'nın özellikle duygular öğretisine (tek veya karşılaştırmalı duygu incelemesine) olan ilginin yaklaşık son on yılı kapsadığı görülür. Ülkemizin Spinoza külliyatı için de yeni çalışmalardan biri olarak sayılabilecek bu çalışmada, Spinoza'nın duygu öğretisi uyarınca “duygu/etki” ve “duygulanış/etkileniş” kavramlarının ne anlama geldiğini ve duyguların bilgisinin nedenselliğinin doğru kavranmasına bağlı olarak bunun bireysel ve toplumsal olarak ne tür bir mutluluk ve esenlik kaynağına dönüşebileceği araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Duygu, Etki, Etkileniş, Conatus, Güç, Arzu, Sevinç, Keder

SUMMARY

SPINOZA'S THEORY OF EMOTIONS

Spinoza's doctrine of emotions is, according to many philosophers, at the heart of Spinozist philosophy. Since he developed his whole philosophy on an immanent and life-affirming plane, his doctrine of emotions derives from his desire to live on a *conatus* (the effort of beings to maintain their existence) basis. Although emotions were negated, scorned or looked down upon in the philosophies before and after him, Spinoza defined and examined emotions as objectively as possible in *Ethica*. Emotions are experienced in relation to influences, and they are changes in the individual's power to act. The fact that a person, who is an individual and also a social being, is constantly exposed to emotions determines his belief, thinking, and actions. Apart from the detailed analysis of emotions in *Ethica*, Spinoza's effort to inform about the functions of certain emotions is also seen in his other works, especially in the *Theological-Political Treatise*. In doing so, he examined emotions in an immanent sense in terms of the effects of increasing or decreasing the desire of beings to live without predicating them on a transcendental reference and subjecting them to a radical negation. This is not a moral treatise. Because Spinoza thinks that good and evil do not correspond to things or actions in nature. He interpreted the content of these concepts with benefit and harm. In other words, from Spinoza's point of view, an emotion is good to the extent that it contributes to the *conatus* efforts and the power to act and bad to the extent that it prevents or does not contribute to them. Due to this relationship, he treats feelings as a concrete reality. If all actions of people originate from emotions that increase or decrease people's desire to live, then the well-being of a person and a society consisting of people is possible with the correct understanding of the causality of emotions. Moreover, Spinoza's ideas about the nature of emotions are in harmony with neurobiology which is the new branch of science of today. This is one of the reasons that increase the interest in him. Spinoza studies are increasing worldwide, including our country, but when the international studies are examined, it is seen that Spinoza's interest in the teaching of feelings (single or comparative analysis of emotions) covers approximately the last ten years. This study, which can be considered as one of the new studies regarding the complete works of Spinoza in our country, investigates the meaning of "emotion/affect" and "emotion/affected" concepts in accordance with Spinoza's doctrine of feelings, and what kind of happiness and well-being this can turn into individually and socially depending on the correct understanding of the causality of the knowledge of emotions.

Keywords: Emotion, Affect, Affected, Conatus, Power, Desire, Joy, Sorrow

TEŞEKKÜR

Öğrencisi olabilme şansına eriştiğim için büyük bir sevinç ve gurur duyduğum, desteğini ve bilgisini benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. Çetin BALANUYE'ye, lisans eğitimim boyunca birikimleriyle benliğime yaptıkları büyük katkı ve bu tezi yazmak için beni bu konuda uzman olan hocama yönlendirdikleri için hocalarım Doç. Dr. Yavuz ADUGİT'e ve Öğr. Gör. Meriç BİLGİÇ'e, beni beden ve duygular hakkında senelerdir eğiten hocam Anand ARUN'a, kendisinden sevinçli bir yaşam eğitimi aldığım hocam Faruk ACARSOY'a ve beni her zaman destekleyen aileme ve dostlarıma çok teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

Duygular bugüne kadar pek çok düşünür tarafından incelenmiştir. Çünkü bu konu, mutluluk ve özgürlük ile doğrudan ilişkilidir. Bilindik soru şudur: İnsan duygu varlığı mıdır yoksa akıl varlığı mıdır? Bunun cevabı, insanın yapıp etmelerinde özgür olup olmadığını belirleyecek, bireyin mutluluk olasılığı ve böylece toplumsal bir düzen düşünülebilecektir. Spinoza da bu filozoflardandır. Bir sevinç etiği inşa etmek isteyen Spinoza, duyguların, bireyin ve bireylerden oluşan toplumların üzerindeki işlevlerini inceler. Bunun için duygulara alışlagelmiş bir biçimde davranmaz. Genel olarak duygulardan, özellikle de arzudan ürküntü duymaz; onları oldukları gibi kabul eder ve tanımak ister. Spinoza'nın eserleri incelendiğinde tüm kaygısının, insanın nesnel gerçeklik ile kurduğu ilişkinin niteliği olduğu görülür. Ona göre insanlar, Doğa/Tanrı'nın yasalarının nedenselliğinden habersiz oldukları için erdemsizce ya da salt edilgin duygularla davranmaktadırlar. O halde insanlar doğal yasaları araştırmalı ve kavramalıdır. Buna göre sonsuz töz olan Doğa/Tanrı'nın sonlu *modus*larının özü, var kalma arzusudur. Doğa/Tanrı'daki tekil varlıklar yani *modus*lar, başka nedenlerce var olur. Bir *modus*u varlığa getiren şeyler dış nedenlerdir. Dış nedenlerce var olan bir şey edilgindir. Bu sebeple bir taş *modus*u ve bir insan *modus*u aynı derecede edilgindir. İnsan yapıp etmelerinde edilginse esenlik ve özgürlük nasıl mümkün olur? İnsanın edilgin durumda dahi etkin ve mutlu halde yaşayabilmesinin olanağı vardır. Bu sebeple insan özgür değildir ama özgürleşebilir. Sadece insan bilinçli olarak eyleyebilir yani etkin ve özerk olabilir. Yani insan karşılaşmalarını akıl uyarınca denetleme ve düzenleme yetisine sahiptir. Bu sebeple duygulanışların yapısına dair olabildiğince bilgilendiği ve akla göre eylediği ölçüde edineceği güç ve özgürlük, insanı yaşadığı etkileşimlerde etkin kılar. Bu Spinoza için özgür ya da erdemli bir insan demektir. Spinoza için duygular, en genel anlamda, Doğa/Tanrı'yı kavrayabilmek için bilgilenebilmesi gereken bir alandır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Spinoza'nın etkilenişlere bağlı olarak türeyen duygulanışlar için kullandığı Latince kavramlar incelenmiş olup çalışma boyunca bu kavramların filozofun aktardığı anlam içeriklerine olabildiğince uygun bir biçimde kullanılması amaçlanmıştır. Spinoza, içkin bir programa bağlı olduğu için aşkinci kavramları, kendi içkin bakış açısıyla yeniden ele alır. Bu tersine çevrime, duyguların doğasına dair yaptığı tanımlarla sağlanır. İkinci bölüm Spinoza'nın tekil varlıklarda gördüğü öz olan *conatus* ile ilgilidir. *Conatus* duygulanışların ilk ve uzak nedenidir. Üçüncü bölüm ise Spinoza'nın *power of acting* kavramıyla ilgilidir. Duygular, gücü artıran veya azaltan etkilenişler olduğu için bu durumun güç ifade eden başka tekil varlıklar arasındaki ilişkileri

devreye girer. Yani bu bölümde karşılaşmalara belirlenmiş varlıkların eyleme gücü üzerindeki etkileri incelenmiştir. Dördüncü bölümde duygulanışların nedenselliğinin kavranılmasının toplumsal olarak esenlik üzerindeki işlevi, önemi ve bireylerin gücünün toplumun eyleme gücüyle olan ilişkisi incelenmiştir.

Bu araştırmada, Spinoza'nın felsefi sisteminde duygular öğretisinin işlevlerini ve önemini incelemek üzere özellikle *Etika*'dan, kısmen *Teolojik ve Politik İnceleme*'den, *Mektuplar*'dan ve *Politik İnceleme*'den yararlanılmıştır. Bununla birlikte Spinoza duyguların doğasına¹ dair görüşlerinin ilk biçimlerini *Kısa İnceleme*'de ele almıştır. *Anlama Yetisinin Düzeltmesi Üzerine İnceleme*'de ise *Etika*'daki gibi geniş ve ayrıntılı bir duygular öğretisi yoktur. Buna karşın eserde, “Spinoza'yı daha sonra sürekli meşgul edecek olan sorunsalla, yani duyguların sosyo-politik kuruluşu ve buradan doğan gücün bedenleri ve zihinleri belirleme tarzlarıyla ilgili bazı önemli değiniler” (Canaslan, 2019: 74,75) olduğu için bu eserden de bütüncül bir bakış sunabilmek amacıyla faydalanılmıştır. Ayrıca bu eserde bilgece yaşam için anlama yetisini saflaştıracak bir yöntem peşindedir ve bu amacın önünde engel olduğunu düşündüğü hırsları incelediği için ikinci bölümde bu eserden oldukça faydalanılmıştır. Duygusal doğayı açıklamak için kullandığı kavramları tanımlamanın, düşüncesinin özgünlüğünü koruyabilmek ve bu konuyu olabildiğince doğru kavrayabilmek için gereklidir. Bu yüzden Spinoza'nın duygular öğretisini kuran kavramlar incelenmiştir. Spinoza'nın felsefesi pratiktir ve böyle olduğu için kendi içinde hayat görüşüne dönüşme potansiyeli taşır. İleri sürdüğü düşüncelerin amacı, varoluşta “olmakta olan” şeyin kendisini sezdirmeye dair bir davettir. Evrende olmakta olan şey kısaca şudur: Özleri var olma çabası olan ve çeşitli derecelerde güç ifade eden tekil varlıklar, birbirleriyle sürekli ve değişik şekillerde etkileşimlerde bulunurlar. Etkileşimlerin, çabada veya güçte ne tür durumlar yaşattığına dair ifadeler, duygulanışlardır. Bu tekil varlıklardan biri olan insan da eyleme gücündeki değişimleri duygular sayesinde bilir. Etkileşimlerden türeyen duygulanışlar, çaba ve güç ifade eden bir varlığın kendisiyle ve dış dünyayla iletişim araçlarıdır. Bir duygulanış, zihinde onunla ilgili fikirlerle temsil edilir. Buna göre insan etkilenişlerin fikirleriyle, inançlarını, eylemlerini ve davranışlarını şekillendirip yönlendirir. İnsanın kendisiyle ve dış dünyayla olan iletişimini, etkilenişlerinin bilgisini taşıyan duyguları biçimlendirdiği için duygular, toplumsal ilişkileri de büyük ölçüde belirlerler. Tüm bunlara ek olarak Spinoza'nın düşüncelerinin günümüzde canlanması nedensiz değildir. Düşüncelerinin zamanını aşıyor olması 21. yüzyıl bilim dünyasının da içkinci olmasından kaynaklıdır. Biyoloji, psikoloji ve nörobiyoloji bilimlerindeki ilerleme göz önüne alındığında bu anlayışların Spinozacı duygular

¹ Spinoza “doğası” ve “tanımı” ifadelerini birbirlerine denk olarak kullanmaktadır. (Yazar notu)

öğretisini desteklediği görülür. Hatta Spinoza da bu alanlara ilham olmuştur.² Chantal Jaquet bu durumu *Affects, Actions and Passions in Spinoza: The Unity of Body and Mind*'da şu şekilde açıklar: “(...) son yıllarda bazı psikomotor uzmanlarının tedavi edici uygulamalarını incelemelerinin bir parçası olarak Spinoza'ya gösterdikleri özel ilgiyi kabul etmeliyiz.” (Jaquet, 2018: 3).³ Ayrıca Spinoza'nın insan duygulanışlarına dair görüşleri psikanalizin habercisidir. Louis Andreas Salome, Freud'a gönderdiği *Lecture: Therapy of the Neuroses Transference Intellect and Affect* başlıklı mektubunda, psikanalizin bir ilkesininin (*overwhelming-üstbelirleme*) Spinoza'yı desteklediğini, zihin-beden paralelizminin Freud'un ötesine geçen bir felsefi adım olduğunu ve hatta Spinoza'nın psikanalizin filozofu olduğunu yazmaktadır:

Çocukluğumda yaklaştığım ve neredeyse hayranı olduğum bir düşünürün şimdi bir kez daha benimle ve psikanalizin filozofu olarak tanışması beni çok mutlu ediyor. Olabildiğince uzağı, herhangi bir noktada yeterince doğruyu düşünün ve onu keşfedersiniz; onunla, sizi yol kenarında beklerken tanışırsınız. (Andreas-Salome, 1964: 75, 76)⁴

Iowa Üniversitesi, Tıp Merkezi Nöroloji bölümü başkanı, Amerikalı ünlü nörobiyolog Antonio Damasio ise *Spinoza'yı Ararken: Haz, Acı ve Hisseden Beyin* adlı kitabında, Spinoza'nın duygular öğretisinin, nörobiyolojik gelişmelerle uyumlu olduğunu belirtir. Ayrıca bunu bilimsel araştırmalarla da kanıtlamaktadır. Damasio, Spinoza'nın modern sinirbilimin öncüsü olduğunu, duyguların temel mekanizmasını sezdiğini ve duygular hakkındaki görüşlerinin haklı çıktığını ifade etmektedir:

Spinoza özellikle bir bilim insanı olarak kafamı kurcalayan his ve duyguların doğası ve zihnin bedenle ilişkisi gibi konularıyla uğraşmıştı; bu konular geçmişin birçok düşünürünün de zihnini meşgul etmişti. Oysa bana göre, bu sorunların bir kısmına araştırmacıların bugün önerdiği çözümleri önceden kavramış görünüyordu. Bu hayret vericiydi (Damasio, 2020: 11,12).

Bu sebeple bu çalışmada, Spinoza'nın 17. yüzyılda insan duygu ve davranışlarına dair saptadığı fikirler, özellikle Damasio'nun çalışmalarıyla da karşılaştırılmış ve desteklenmiştir. Bu açıdan Spinoza'nın 17. yüzyılda geliştirdiği duygular öğretisi ile 21. yüzyılda duygulara dair yapılan nörobiyolojik araştırmalar arasında bir köprü kurmak da bu çalışmanın amaçlarındandır

² Antonio Damasio Spinoza'nın ilham olduğu kişilerden bazılarını şu şekilde belirtir: “Esrarengiz biçimde, duygusuz ve yalın cümlelerin aynasında, Spinoza belli ki William James, Claude Bernard ve Sigmund Freud'un iki asır sonra peşine düşeceği bir yaşam düzeni mimarisi oluşturmuştu. Üstelik doğada amaçlı bir tasarım tanımayı reddederek ve beden ile zihinlerin farklı türlerde farklı paternlerde birleştirilebilen içeriklerden oluştuğunu tasavvur ederek Spinoza, Charles Darwin'in evrimsel düşüncüsü ile de bağdaşıyordu.” (Damasio, 2020: 13)

³ Çeviri bana aittir.

⁴ Çeviri bana aittir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SPİNOZACI SİSTEMDE DUYGULAR ÖĞRETİSİNİN İŞLEVİ VE ÖNEMİ

Spinoza, beş bölümlük *Etika*'nın özellikle üçüncü bölümünü, sonra da yine bu bölümle yakın gerektirme ilişkisi içinde olan izleyen son iki bölümünü insan özgürlüğü bağlamında duyguların (*affectus*) tanımlarına, açıklamalarına ve birbirleriyle olan ilişkilerine ayırmıştır. Duygular, insanın yaşama çabası üzerindeki meydana gelen etkilerle ilişkili olmaları kadar, diğer bedenlerle karşılaşmaya belirlenmiş olmasından dolayı da sosyal ilişkileri düzenler. Duygular öğretisi, Spinozacı sistemde merkezi bir gerçeklikle, *conatus* ile doğrudan bağlantılı olmasından dolayı görüşlerinin pratik olanağa dönüşmesinde ve ikinci bir felsefe geliştirebilmiş olmasında önemli bir rol oynar. Hatta bu kısım fiziki olarak *Etika*'nın⁵ ortasından başlar ve duygulara dair araştırma diğer iki bölümde de sürer.

1.1. Spinoza ve Duygular Öğretisi Hakkında Genel Bilgiler

Spinoza, yaşamı boyunca ve ölümünü izleyen ilk yüzyıllarda büyük bir düşmanlığın ve nefretin muhatabı olmuştur. Çalışmaları da bu nefretten pay almış, lanetlenip yasaklanmıştır. Ama son zamanlarda Spinoza'ya karşı artan ilgi sebebiyle düşünceleri üzerine yapılan çalışmalar çeşitlenerek artmaktadır. Tüm bu görüşlerine rağmen Spinoza o kadar uç biçimde itham edilmiştir ki, deyim yerindeyse bazı kişilerce baş tacı edilmiş bazı kişilerce de ayaklar altına alınmıştır. Alman romantiklerinden Novalis, Spinoza'yı “Tanrı sarhoşu” olarak tanımlarken onun “ahlaksız bir tanrıtanımaz” olduğunu söyleyenler de olmuştur. “Eleştiride aşırıya kaçanlar onu şeytanın uşağı, hatta deccalın ta kendisi olmakla suçladılar.” (Nadler, 2018: 416).⁶ *Teolojik Politik İnceleme*, kendi zamanında, “Şeytan ile birlikte çalışan dönem bir Yahudi'nin cehennemde dövülmüş kitabı” olarak görüldü ve şiddetle eleştirildi. Buna rağmen

⁵Uzmanlar, Spinoza'nın insan duygularının kökenini ve doğasını incelerken kullandığı Latince terimlerin İngilizce'ye ve Fransızca'ya yapılan çevirilerinde, anlamını kaybettiği ve çeviri zorluklarından kaynaklanan bir anlam kargaşası olduğu konusunda hemfikirdir. Bu zorluğun farkındalığıyla, bu çalışmada, hem Spinoza'nın terminolojisinden sapmamak hem de Türkçe'de olabildiğince anlaşılır kılmak adına alıntılar Latince, İngilizce ve Türkçe karşılaştırmalı incelenerek yapılmıştır. Latince *E*, *TP* ve *TIE* -ayrıca bu eserlerin Türkçe alıntılarına eklediğim parantez içi Latince kavramlar- için kullanılan kaynağın web sitesi: <https://home.kpn.nl/rudolf.meijer/spinoza/works.htm?lang=E> (The Philosophy of Benedictus de Spinoza 1632-1677, 2018); *TTP* için kullanılan kaynağın web sitesi ise: http://spinozaetnous.org/wiki/Tractatus_theologico-politicus (Spinoza et Nous Documentation: Tractatus theologico-politicus, 2014). İngilizce ana kaynak olarak Michael Silverthorne ve Matthew J. Kisner çevirisi (Ethics, Proved in Geometrical Order, 2018), yardımcı kaynaklar olarak da Edwin Curley (The Collected Works of Spinoza Volume I&II, 2016) ve R.H.M. Elwes (The Chief Works of Benedict de Spinoza Vol. II, 1901) çevirileri kullanılmıştır. *Etika*'nın Türkçe çevirileri de karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Buna göre bu çalışmada ana kaynak olarak Çiğdem Dürüşken'in *Etika* çevirisine bağlı kalınırken ikincil kaynak olarak Hilmi Ziya Ülken çevirisi kullanılmıştır. Diğer eserleri için yararlanılan çeviriler: Murat Erşen (*TP*), Cemal Bali Akal & Reyda Ergün (*TTP*), Emine Ayhan (*M*, *TIE* ve *KV*).

⁶ Ayrıca bkz.: 417- 420.

“bugün geniş çapta Batı düşüncesinin en önemli kitaplarından biri olarak kabul edilmektedir.” (Schneider, 2018, s. 1). Spinoza’yı “Yahudi karşıtı” olarak görenlerin yanı sıra onun “ilk laik Yahudi” olduğunu düşünenler de olmuştur (Liphshiz, 2015).⁷ Ne var ki tüm bu Spinoza görüşleri birçok suistimali de beraberinde getirmiştir. Steven Nadler, *Spinoza and Medieval Jewish Philosophy*’de bu konuyu şöyle eleştirmektedir:

Elbette, Spinoza’da tam olarak görmek istediğini görmek kolaydır. O, bu anlamda, bir tür entelektüel *Rorschach* testi⁸ olarak işlev görür. Onu felsefi, politik ya da dinsel amaçları için uygun hale getirmek isteyen izleyiciler için, bir o kadar da çok Spinoza var gibi görünüyor” (Nadler, 2014, s. 2).⁹

Spinoza hakkında emin olunabilecek en genel şey, felsefi olarak içkinici geleneği temsil ettiğidir. Felsefesi, insana ve dünyaya içkinici düzlemden bir bakış sunar. Spinoza’nın uğraştığı temel sorun, insan düşüncesinin derinliklerine işleyen ve oradan da insanın dünyayla kurduğu ilişkinin niteliğini büyük ölçüde belirleyen aşkinci tutumdur. Aşkinci görüş, insanın öznel gerçekliğine ve dünyanın nesnel gerçekliğine dair yanıltıcı bir bakış sunarken bir yandan da semavi dinleri ve politikayı kendisi üzerinden üretip kendisi aracılığıyla da devam ettirir. Bu, insanlığın tarih boyunca içinde bulunduğu ontolojik ve epistemolojik bir sorundur. Spinoza, insan zihinlerine kök salmış aşkinci kavramların anlamlarına itiraz eder. Bunu da yaşamı olumlayarak yapar. Yaşamın olumlanması, normatif “iyi” ve “kötü”¹⁰ ayrımlarıyla değil, kendi içinde yetkinlik barındıran sevinç ile mümkündür. Çünkü sevinç, insanın eyleme gücünün daha fazla yetkinliğe geçişini sağlayan bir duygudur. Eserlerinde de görüldüğü üzere “Spinoza’nın felsefesinin kalbi sevinçtir.” (Lenoir, 2019: 10). Bu sevinç etığının amacı, insanı zihnen ve bedenlen yetkinleştiren sevinç ve arzuya yani etkin eylemeye dair bir davettir. Bu davet Spinoza’nın bahsettiği “zihinsel özgürleşme” demektir. İnsan aklının bu amacı gerçekleştirme potansiyeli vardır ama onu sanılarla alt edip kedere sürükleyen yani eyleme gücünün yetkinliğini azaltan tutkular ya da edilgin duygular da vardır. Bu sebeple duyguların özleri ve özellikleri bilinmelidir. Zihin, bu tanıma ve anlama sayesinde onları düzenleyebilir ve zararlı olanları yönetebilir. Spinozacı duygular öğretisi bu düşünce üzerine kuruludur. Duygusal yaşamı bu şekilde incelemiş olmasından dolayı, “Spinoza insan özünün

⁷ <https://www.timesofisrael.com/centuries-after-excommunication-time-to-void-ban-on-spinoza> (erişim tarihi: 27.11.2020)

⁸ “*Rorschach* testi, deneklerin algılarını mürekkep lekelerini kullanarak analiz eden psikolojik bir testtir. Bazı psikologlar, bir kişinin kişilik özellikleri ve duygusal işleyişini incelemek için bu testi kullanır.” *Vikipedi, Özgür Ansiklopedi*: https://tr.wikipedia.org/wiki/Rorschach_testi (erişim tarihi: 03.11.2020)

⁹ Çeviri bana aittir.

¹⁰ Spinoza’ya göre insanın “iyi” ve “kötü” hakkındaki bilgisi sevinç ve keder duygularıyla ilişkilidir. Bunu şu şekilde belirtir: “İyi ya da kötü dediğimiz şey, varlığımızı korumamızda bize yardımcı olan ya da bu konuda bize engel teşkil eden şeydir.” (E IV, T1; T2; Ö8; K). O halde bir şey var olma çabasına faydalıysa iyi; zararlıysa kötüdür. Spinoza için doğada önceden hazırlanmış iyi ve kötü değerler yoktur. İyi ve kötü kavramlarının anlamı onlara uygun sıfatlarla birlikte kurulur. Buna göre insan bir şey hoşuna gidiyorsa ona iyi der; hoşuna gitmiyorsa da kötü der. Buna göre “iyi ve kötü sadece göreceli terimlerdir.” (TIE II, §12: 42)

kuruluşunda Arzuya (yani duyguların açılımına) açıkça temel bir yer vermiş olan ilk modern düşünürdür.” (Misrahi, 2017: 85).¹¹

Spinoza'nın, ulaşmaya çabaladığı bilgece bir yaşamın koşulları olan mutluluk, yetkinlik, sevinç, özgürlük, erdem fikirlerini geliştirebilmiş olması duygular öğretisi sayesinde. Bu yüzden fikirlerini bir dünya görüşü olarak kabul ettiren, hayata dokunan en somut ve kullanışlı bölümdür. Çünkü Spinoza, tanımlarını en genel kavramlarla yapar. Ayrıca eserlerindeki psikolojik görüşleri, ontolojik, epistemolojik, teolojik ve politik görüşlerindeki içkinciliği sağlayan ve besleyen kaynaktır. Yani Spinoza'nın, aşkını görüşlere itiraz edebilmesine ve hepten reddedebilmesine ve içkinci bir felsefe oluşturmaya olanak sağlayan şey, insanın doğasına dair gözlemlediği gerçekliklerdir. Eserlerinde eleştirdiği aşkını görüşler şunlardır: İnsan merkezci dünya görüşü (antroposantrizm), semavi dinlerin insanbiçimci Tanrı görüşü (antropomorfizm), hayatın nihai bir amacının olduğuna dair inanç (teleoloji) ve çileci yaşam biçimi (asketizm). İşte bu konulardaki eleştirisinin en büyük rolünü geliştirdiği duygular öğretisi oynar. Çünkü gerçekten de bu görüşlerin dayanakları, insanın nesnel gerçeklik ve kendi duygu, davranışları hakkında bilgisiz olmalarındandır. Bu bilgisizlik, bireyin kendisiyle ve nesnel gerçeklikle oradan da diğer bireylerle yani toplumla kurduğu ilişkinin mahiyetini belirler. İnsanın kendi davranışları ve gerçeklik hakkındaki çıkarımlarına çoğunlukla aşkını görüşler egemen olduğu için “Nasıl yaşamalıyım?” sorusuna da bu yanılgılar cevap olur. Sonuç olarak nesnel gerçeklikle çarpık bir bağ kurulmuş olur. Fakat Spinoza tüm bu yanılgılardan azade bir “güç ontolojisi”¹² inşa eder:

Spinoza felsefesinin en büyük özelliği ve güncelliğinin nedeni, her türlü aşkın, özcü, ikici, kutsallaştırıcı, meşrulaştırıcı söylemden arınmış olduğundan ve her an sonsuzca belirlenen tekil varlıkların varoluşlarında sürme çabalarını düşünebilmemizi sağladığından, değişim ve değişebilirliğin imkânını avuçlarımızın içine bırakıyor olmasıdır. (Ergün, 2011: 60).

“Sonsuz doğanın belirlenmemiş, sonlu *naturans* kipi olarak, insan hiçbir zaman ne kendisinden ne de eylemlerinden soyutlanamaz.” (Tatián, 2020: 58, 59). Bu sebeple insan davranışlarını ve eylemlerini anlama isteği, Doğa/Tanrı'nın nedenselliğinin bilgisini olabildiğince uygun kavramayı gerektirir. Bu kavrayış, nesnel gerçeklikten uzak görüşlere itiraz edebilme olanağı da verir. Bu yüzden şu soruyu sormak gereklidir: İnsan duygulanışlarının doğası ve kökeni nedir? Bu soruyu yanıtlayabilmek için insan ontolojik

¹¹ Misrahi, ilginç bir biçimde “arzu” sözcüğünün yanına eklediği bu parantez içi ifadede “duyguların açılımı” ifadesine yer vermiştir. Oysa *Etika*'da arzu teriminin bu türden tanımına rastlanmaz. Kanımızca Misrahi, en temel duygu olarak arzunun çözümlenmeye konu olduğuna dikkat çekmek istemiş olmalıdır. (Yazar notu)

¹² Çetin Balanuye, *Naturans: Yeni Bir Ontolojiye Doğru* isimli eserinde, içerdiği koşulların Spinozacılıkla tamamen uyumlu olduğu bu yeni ontolojik düşünüşü “güç ontolojisi” olarak tanımlar: “Güç ontolojisi, özetle, gerçekçi (*realist*), tek tözcü (*monist*), insan-merkezci olmayan (*non-anthropocentric*), içkinci (*immanentist*) ve düz (*flat*) bir ontolojik program olmayı amaçlar.” (Balanuye, 2020: 10). Bunlar Spinoza'nın kaynaklık ettiği görüşlerdir.

yönden ele alınmalıdır. O halde bu soruyu “insanın neliği problemi” önceleyecektir. Spinoza’da *Etika* I. ve özellikle II. bölümlerde bunu çözümlendirmiştir.

Özetle, *Etika*’nın ilk iki bölümünde kanıtlandığı üzere, Doğa/Tanrı’nın sonsuz sayıda sıfatı vardır. Buna rağmen insan sadece uzam ve düşünce sıfatlarını bilebilir. “Bunun nedeni, bilginin sınırlı olması ve uzamın bir kipi ile düşüncenin bir kipinden oluşmuş olmamızdır.” (Deleuze, 2013: 118, 119). Tekil varlıklardan biri olan insan, Doğa/Tanrı’nın her yerde bir ve aynı olan yasalarının gücüne tabidir. Uzam ve düşünce sıfatlarından oluşan sonlu *modus*lar, özü var olmak ve güç ifade etmek olan Doğa/Tanrı’nın her yerde bir ve aynı yasaları zorunluluğu uyarınca oluşa gelir ve varlıklarını belirsiz ve sonlu bir süre boyunca sürdürür.¹³ Örneğin, bir insan, sincap, ağaç ya da bir taş aynı şekilde Doğa/Tanrı’nın içkin tekillikleri olarak aynı yasalar uyarınca var olur ve varlıkta kalmak için çabalarlar. Ayrıca varlıklar birbirleriyle karşılaşmaya zorunlu kılınmıştır. Karşılaşma ve çaba gerçekliği “etkide bulunma ve de etkiye uğrama (*to affect/ to be affected*)” zorunluluğunu belirleyen şeydir. Yani tüm bu tekil şeylerden biri olan insanın varoluşuna sebep olan şey aşkın bir varlığın yaratımı, planı ya da sınavı gibi “yüce bir değer” değildir. İnsan da aynı yasaların zorunluluğuyla var olur ve aynı çabanın zorunlu kıldığı durum onun için de geçerlidir. Sonsuz karşılaşmalar evreninde tekil varlıklar birbirleriyle karşılaşılır ve bu karşılaşmadan belli etkilenişlerle çıkarlar. Taraflar, karşılaşmalardan eyleme güçlerini artıran etkilerle çıkmaya çabalarlar. Karşılaşmalardan kaçılmayacağı ne kadar gerçekse duygulardan kaçılmayacağı da o kadar gerçektir. İşte tüm duygular da bir anlamda etkilenişlerdir.¹⁴

Spinoza’nın gözünde beden, fizik yasalarıyla yönetilen bir varlıktır. Beden, fiziksel kurallara göre varlığa gelir, yaşamda devinir ve daha sonra da doğada çözünür. Bu bakımından beden “doğanın deri sınırları ile güzelce çevrilmiş küçük bir öbeği” (Damasio, 2020: 214) olarak görülebilir. Spinoza’ya göre varlığa gelen tüm tekil şeyler hareket ve durağanlık¹⁵ oranı ihtiva eder. İnsan bedeni de bu şekildedir: “Öyleyse bizim bedenimiz de bu

¹³ Bu süre sonludur ama belirsizdir. Tekil bir varlığı var olmaya ve eylemeye gerektiren nedenler başka zorunlu nedenlerce gerektirilir, bu nedenler de başka nedenlerce gerektirilir ve bu böyle sonsuzca sürer. Bu yüzden, “bizim bedenimizin varoluş süresi doğanın ortak düzenine ve varlıkların yasasına bağlıdır.” (E II, Ö30, K)

¹⁴ Antonio Damasio, bir röportajında sanat ve teknoloji gibi insanın inşa ettiği kültürel şeylerin gelişim süreçlerini motive eden ve yönlendiren gücün duygular olduğunu anlatır. Ona göre bir duygu, bedende ne olup bittiğine dair bir temsildir, betimdir. Ayrıca duyguların ilkel halini bakterilerde gözlemleyebildiklerinden bahseder: “Küçük bir iğne ile bir bakteriyi dürterseniz ve bakteri bu işlem sonucu (*Damasio kollarıyla kapanarak bedenini geri çekiyor.*) gibi gider. Eğer sizi tehdit edersem ürker ve tepki verirsiniz. Sahip olduğumuz sevinç, korku gibi duyguların ilkel biçimlerini ve bu tür davranışların kökenini bakteriler hâlihazırda göstermektedir.”

(“The Brain is a Servant of the Body” - Antonio Damasio About Feelings As The Origin Of Brain, 2017).

¹⁵ “Hareket” ve “durağanlık” (*motus et quietis*) Spinoza’nın felsefesindeki temel fizik terimleridir. Spinoza’ya göre tüm cisimler hareket halindedir ya da hareketsizdir. Bu hareket hali hızlilik ve yavaşlık (*celeritatis et tarditatis*) ihtiva eder. Tekil cisimler birbirlerinden töz bakımından değil; hareket, durağanlık, hızlilik ve yavaşlık bakımından ayırt edilir. Spinoza duygulara da bu şekilde bakar. Öyle ki bir duygu bedendeki hareket ve durağanlık oranının eşit olmasını sağlıyorsa iyi yani faydalı bir duygudur. (Yazar notu)

hareket ve durağanlık oranından oluşur ve bu şekilde varlık kazanır.” (KV II, ÖN).¹⁶ Sürekli etkide bulunan ve etkilenişlere uğrayan tüm *moduslar* başka *moduslarla* sınırlandırılmıştır. Böylece her *modus* karşılaşmaya gerektirilmiştir. Bu karşılaşmalar eyleme gücünü arttıran etkilenişlere de dönüşebilir ya da onu tamamen ortadan kaldıracak yıkıma da sebebiyet verebilir ki bu ölüm¹⁷ demektir. Bir zihin-beden varlığı olan insanın, doğanın geri kalanı arasındaki temel bağına da zihin-beden oluşturur. İnsan bedeni bir karşılaşmadan nasıl etkileniyor olduğunu somut olarak ifade eder:

Sürekli olarak başka şeylerin eylemlerine maruz kalan bedenimiz, gerçekten de onları belli bir ölçüde yansıtır: Sıcakta ısınır, sert olan şeyle yaralanır vs. ‘İmge’ terimi de bu nedenle, hem bedenimizin büyük alırlığını/duyarlılığını (*réceptivité*), hem de onun dış dünyanın aralıksız saldırılarına tabi kılan edilgenliği belirtir - bu dünyanın aynası, bizzat dünya tarafından kaçınılmaz olarak imha edilene kadar. (Ramond, 2014: 34)

Konatik çaba duygulanışların uzak nedenidir. Yakın neden ise *modusların* karşılaşmaya tabi oluşlarıdır. Doğa/Tanrı’nın *moduslarından* biri olan insan, başka insanla ya da diğer tekil varlıklarla karşılaşır. Bu karşılaşma sonucu taraflar eyleme gücünü ya daha fazla ya da daha az yetkinliğe geçiren etkilenişler yaşarlar. Önemli olan olabildiğince etkin duygularla eyleyebilmektir. Yani eyleminin nedeni insanın kendi özünden yani zihinsel gücünden kaynaklanmalıdır. Bunun için ise zihnin edilgin duygular üzerindeki gücünü incelemek gerekir.

İnsan, duyguların doğru bilgisine sahip değildir. Spinoza’nın sorunu, duygusal doğayı açıklamak için kullanılan kavramların semantik yönünün duyguların özlerini gerçekten ifade edip etmediğidir. Bu rahatsızlığını *Etika*’da şu ifadelerle dile getirir: “(...) duygular adlarını doğal özelliklerinden değil de genel anlamlarından alıyor.” (E III, DT, 31). O halde o, duyguların özlerini ifade eden özelliklerine göre uygun tanımlamalar yapacaktır. Çünkü Spinoza, bir şeyin özü bilinmeksizin özelliklerinin de anlaşılamayacağını savunur. (TIE XIII, §95: 74). Duyguların özelliklerine dair yapacağı incelemede amacının “kelimelerin ne anlama geldiğini göstermekten öte sadece şeylerin doğasını açıklamak (...)” (E III, DT, 20) olduğunu ifade eder. Görüldüğü gibi Spinoza için duygular konusunda bir tanım ve anlam kargaşası

¹⁶ Jacob Adler, Spinoza’nın bu kavramları kullanmak için gereken tıbbi bilgiye sahip olduğunu ifade ediyor: “Niels Stensen’in yazılarına dayanarak, Spinoza’nın Leiden Üniversitesi’nde derslere ve anatomik incelemelere katıldığı artık biliniyor; Stensen üniversitede Spinoza ile yakın bir ilişki kurduğundan bahsediyor ve Stensen tıp okuduğu için Spinoza’nın da aynı derslere katılmış olması muhtemel görünüyor.” (Adler, 2014: 27, 28). (Çeviri bana aittir.) Damasio da, bu konuyu Spinoza’nın zihin-beden tekçiliği üzerinden şu şekilde destekliyor: “Spinoza genel anatomik ve işlevsel düzenlemeleri göz önüne alarak, bedenin zihin ile birlikte ya da bir şekilde birbiri içinde olabileceğini sezmiştir.” (Damasio, 2020: 214); (Collins, 2020: 702)

¹⁷ Spinoza bir karşılaşmanın ölümüne sebebiyet veren etkisini *Kısa İnceleme*’de şu şekilde açıklar: “Öte yandan, başka cisimler/bedenler bizim bedenimiz üzerinde hareket ve durağanlığın 1’e 3 oranında kalamayacağı kadar güçlü bir etkide bulunacak olursa, bu, ölüm anlamına gelir ve bu hareket ve durağanlık oranındaki bir bedenin Fikrinden, bilgisinden, vs. başka bir şey olmadığı ölçüde ruhun da yıkımı demektir.” (KV II, ÖN 14).

vardır. Bu kargaşa duyguların özünün ne oldukları ve ne olmadıkları temellendirildiği sürece giderilebilir. Etkilenişler aynı anda zihin düzeyinde de fikir olarak temsil edilirler.

1.2. Fikir Nedir?

Fikir düşünce sıfatının bir kipidir ve düşüncenin kavramlarıdır. Spinozacı duygu öğretisinde duygu ile fikir, beden ve zihin gibi etkileşim içindedir. Duygulanışın zihinsel ifadesi, fikirdir. Bu fikirler, ya doğru, açık ve seçik olan upuygun fikirlerdir ya da nedeni açık ve seçik olmayan fikirlerdir. Bu, upuygun olmayan ya da bulanık fikir olarak isimlendirilir. İnsan zihninin içeriğini fikirler oluşturur. Bu fikirleri oluşturan şey ise içsel ve dışsal olarak sürekli etkileşim halinde olan bedenin etkilenişleridir. Fikir, bir insan onu “çevreleyen bedenler tarafından etkiye uğratılırken bedenin hallerindeki düşüncenin ifadesidir. Bu fikirlerden bazıları -duyusal imgeler, niteliksel ‘hisler’ (acılar ve zevkler gibi), algısal veriler- ve hayal gücünün figürleri olarak kesin olmayan niteliksel fenomenlerdir.” (Nadler, 2020: 123).¹⁸ Bu sebeple bedenin etkilenişleri, çoğunlukla zihinsel düzeyde bulanık bir fikirdir.

Fikirler bir etkilenişin zihinsel temsilleri oldukları ve etkilenişler tekil varlığın özüne hatta nesnesine göre de değişebilir özellikte oldukları için açık seçik bilgiye ulaşma konusunda her defasında kesin ve emin bir yol değildir. Bu durum fikrin doğruluk ya da yanlışlık ifade etmesi bakımından değişir. Buna göre bir şeyin upuygun ya da bire bir kavranması, sonucu sırf kendisiyle açık ve seçik algılanabilmesi demektir. Eğer bir nedenin sonucu sırf kendisiyle anlaşılamıyor ise bire bir olmayan ya da kısmi neden anlamına gelir. Birebir fikir yoluyla algılamak, Doğanın yasalarını ve bunların gerekliliği algılamak demektir. Tek başına duygu deneyimi, kendinde açık ve seçik olan doğru bilgiyi sağlayamaz. Duygular, sonsuzca değişken fikrin kaynağı olabilir çünkü onlar şeyleri yalnızca belirli bir zamanda belirli bir açıdan göründükleri gibi sunarlar. Yani güvenilirlikleri şüphelidir. Ama Spinoza birebir olan her fikrin doğru olduğunu belirtir. Ayrıca birebir fikirlerden çıkarsanan fikirler de zorunlu olarak doğrudur. Yanlışlık ise birebir olmayan parçalı bulanık fikirlerden kaynaklanan bilgi eksikliğidir. Bu yanlışlığın kaynağı “rastgele deneyimlerden elde edilen bilgidir.” Çünkü insan eksik bilgisiyle nedenler bakımından nasıl belirlendiğinden habersizdir. Aksi durumda yanlış fikirler sürekli birbirine eklenir. Şimdi, bu iki gerilim arasında Spinoza, doğruluk derecelerine göre üç tür bilgi tanımlar. Bunlar hayal gücü, akılsal ve sezgisel bilgidir.

1. Duyularımız aracılığıyla bölük pörçük, bulanık ve hiçbir sıra gözetmeden anlayışımıza sunulan tekil şeylerden; bu yüzden genellikle ben bu tür algılara rastgele deneyimden edinilen bilgi diyorum II. Simgelerden; örneğin bazı kelimeleri duyduğumuzda ya da okuduğumuzda bu kelimelerin bize bazı

¹⁸ <https://plato.stanford.edu/entries/spinoza/#Know> (erişim tarihi: 20.12.2020) (Çeviri bana aittir.)

şeyleri çağrıştırmamasından ve bu şeylere ilişkin, şeyleri canlandırmamıza yarayan fikirlere benzer fikirler oluşturmamızdan. İşte şeylere ilişkin bu iki bakış tarzımıza bundan böyle *birinci tür bilgi*, *sanı* ya da *hayal gücü* diyeceğim III. Şeylerin özelliklerine dair ortak kavramlara ve yeterli fikirlere sahip olmamızdan; buna da *akıl* ya da *ikinci tür bilgi* diyeceğim. Bu ikinci tür bilginin yanı sıra, az sonra göstereceğim gibi, bir de üçüncü tür bilgi var ki, buna *sezgisel bilgi* diyeceğiz. Bu bilgi türü, Tanrı'nın bazı sıfatlarının biçimsel özüne ilişkin bire bir fikirden şeylerin özüne ilişkin bire bir bilgiye değin uzanır. (E II, Ö40, N2)

Yanlış, hatalı, eksik düşünmenin sebebi birinci tür bilgidir. Çünkü bunlar upuygun olmayan fikirleri içerirler. İkinci ve üçüncü tür bilginin ise “zorunlu olarak doğru” olduğunu belirtir. Bu böyledir çünkü onların doğrulukları upuygun fikirlerden kaynaklanır. Hatta yanlışın yanlışlığı bile birinci tür bilgiyle bilinemez çünkü yanlışın gerçekten de öyle olduğu ancak ve ancak ikinci ve üçüncü türden bilgiyle bilinebilir. Spinoza için doğru fikir “üst dereceden bir kesinlik” gerektirir. Upuygun olmayan fikirler bilgi eksikliğinden kaynaklanır:

Çünkü doğru fikir sahibi olmanın anlamı, bir şeyi mükemmel derecede bilmek ya da mümkün olduğu kadarıyla bilmekten başka bir şey değildir. (...) Nasıl ki ışık hem kendisini hem de karanlığı açığa vuruyorsa, aynı şekilde hakikatin kendisi hem de kendisinin hem de yanlışlığın ölçütüdür. (E II, Ö43, N)

Spinoza'ya göre insanların çoğu, bulanık fikirlerin oluşturduğu hayal gücüyle eyler. Hayal gücüyle eylerken nedenlerin bilgisi açık ve seçik halde zihin içeriğinde bulunmaz. İnsanlar sürekli dış etkenlerin tesiri (*externis afficiuntur*) altında olan varlıklardır. Bu yüzden insanlar nedenlerin bilgisinden habersizdirler. Nedenlerin bilgisinden ancak akıl uyarınca eyledikleri ölçüde haberdar olabilirler. Kavrama hızını ifade eden sezgi ise en üst bilgidir. Bu sebeple sezgisel bilgiyle anlaşılan şeyler sevincin üst doygunluğunu verir. O halde duyguların yeğinlik dereceleri, hangi fikirlerden kaynaklı olduklarına göre değişir. Buna göre upuygun fikirlerden kaynaklanan duygular etkin, upuygun olmayan fikirlerden kaynaklanan duygular edilgidir. O halde Doğa/Tanrı'ya dair upuygun fikirleri çoğaltmak gereklidir. Geniş açıdan bakılırsa duygular öğretisi de bu çabalardandır. Çünkü duygulara dair upuygun fikirler edinmek aklın rehberliğinde bir yaşamın ön koşuludur. Spinoza'nın gözünde bir duygunun ne olduğunu anlamak için kullandığı kavramları incelemek gerekir.

1.3. Spinoza'da *Affectus* ve *Affectio* Kavramları

Spinoza'nın duyguların doğasına yönelik yaptığı araştırmada en başta fark edilen şey duyguyu tanımlamak için kullandığı kavramların özgünlüğüdür. İnsanı psikolojik yönden incelediği üçüncü bölümde “odaklandığı şey temel olarak, çevremizdeki dünyaya karşı ortaya koyduğumuz tutkulara dayanan reaksiyonlar, yani duygulardır.” (Nadler, 2021: 273). Burada duyguyu tanımlamak için şu iki Latince kavramı kullanır: *affectus* ve *affectio*. Kartezyen geleneğin duyguları hepten tutkular (*passion*) olarak ele almasına karşın Spinoza özellikle

affect (etki) terimini kullanır.¹⁹ Çünkü “onun gözünde gerçekten de ‘duygular’ tamamıyla edilgin olmadığından, hepsi ‘tutkular’ nitelendirmesini hak etmez.” (Ramond, 2014: 29). Ayrıca “‘tutku’ (*passion*) dar anlamda kullanılırken, ‘duygu’ (*affectus*) daha kapsayıcı bir terimdir.” (Schmitter, 2006).²⁰

Spinoza beş bölümlük *Etika*’nın özellikle son üç bölümünde *affect* kavramına daha fazla odaklanır. Fakat bundan önce de *Etika*’nın ana kavramlarından biri olan *affectus*²¹ kavramını ilk olarak Tanrı hakkında görüşlerini belirttiği ve antropomorfizm eleştirisi yaptığı birinci bölümün ikinci notunda kullanmıştır: “Hele tanrısal doğa ile insan doğasını birbirine karıştıranlar, özellikle insani duyguların zihinde ne şekilde olduğundan bile bihaberse, bu duyguları kolayca Tanrı’ya da atfeder.” (E I, N2).²² Görüldüğü üzere Tanrı hakkındaki bu görüşünün çıkış noktası duygular öğretisidir. *Affectio*²³ kavramını ise aynı bölümün beşinci tanımında *modus* tanımlarken kullanmıştır. *Modus* (kip, hal, tarz, tavır) yani Mutlak olanın sıfatları (uzam ve düşünce) üzerinden ifade edilen bütün sonlu varlıklardır. O halde *moduslar* Doğa/Tanrı’nın halleridir diğer bir deyişle *moduslar* Töz’ün duygulanımlarıdır (*affectiones*): “Tavır derken tözün hallerini anlıyorum başka şeyde olan ve hatta bu başka şey aracılığıyla kavranan şeyi.” (E I, T5).

Spinoza, duyguların doğasını ve kökenini incelediği üçüncü bölümde, duygu tanımını *affectus* ve *affectiones* kavramlarını bir araya getirerek yapar: “Duygu (*affectus*) derken, bedenın etki gücünü²⁴ çoğaltan ya da azaltan, bu güce yardımcı olan ya da onu engelleyen bedenın değişik hallerini (*affectiones*) ve aynı zamanda bu haller hakkındaki fikirleri

¹⁹ Örneğin, Descartes’in duyguların doğasını araştırdığı eserinin ismi *Les Passions de l’âme* iken Spinoza, eserlerinde duygudan bahsettiği bölüm başlıklarında ve ilgili bölümlerin içeriklerinde duygulanışları, *passionları* da kapsayan bir kavram olan *affect* ile ifade eder. Örneğin, üçüncü bölümün başlığı *De Origine Et Natura Affectuum*’dur. Buna göre belli başlı duyguları, genel anlamda “Etkilerin Tanımı” anlamına gelen *Affectuum Definitiones* başlığı altında tanımlar. (Yazar notu)

²⁰ <https://plato.stanford.edu/entries/emotions-17th18th/LD5Spinoza.html#TerAffPas> (erişim tarihi: 02.12.2020)

²¹ Oxford Latin Dictionary’de “*affectus*” teriminin ilk anlamları şu şekildedir: “*A mental condition (esp. of a temporary character), state of feeling, frame of mind, mood. 2. a mental or bodily condition, state of feeling, emotion*” (Oxford Latin Dictionary, 1968: 77). Çiğdem Dürüşken, *Etika* çevirisinin sonuna eklediği “Terimler Sözlüğü, Latince-Türkçe” kısmında ise aynı terimi şu şekilde tanımlıyor: “*Affectus*: Duygu; Duygular: *Ethica*’nın temel terimlerinden biri olan *affectus*, Spinoza’ya göre, insanın yaşadıklarının vs. bir sonucu olan heyecanları, coşkıları, arzuları, kısacası zihinsel ve bedensel değişimdir.” (Ethica, 2012: 366)

²² “*Sic etiam, qui naturam divinam cum humana confundunt, facile Deo affectus humanos tribuunt, praesertim quamdiu etiam ignorant, quomodo affectus in mente producuntur.*” (E I, N2)

²³ “*Affectio*” teriminin ilk anlamları ise şu şekildedir: “*A mental or emotional state or reaction (esp. temporary), frame of mind, mood, feeling, emotion. 2. strong feeling, powerful emotion, passion.*” (Oxford Latin Dictionary, 1968: 76). Dürüşken de aynı kelimenin anlamlarını şu şekilde sıralar: “*Affectio*: Hal, değişebilir nitelik; 2. Duygu durumu, duygu değişimi; (çoğ. *Affectiones*: Haller, değişebilir nitelikler, duygu değişimleri) (...) *Affectiones*’in tekil biçimi olan *affectio*, Latince’de en yalın anlamıyla ‘dış bir etki sonucunda zihin ve beden durumunda meydana gelen değişimdir’ ve geçicidir.” (Ethica, 2012: 365). Ayrıca bkz. (Dürüşken, *Felsefecilere Özel Latince, Descartes Latince Öğreniyor*, 2019: 411)

²⁴ Dürüşken’in *Etika* çevirisinde “etki gücü” ya da “etkime gücü” olarak çevirdiği bu kavramı “eyleme gücü” olarak ifade ediyoruz.

kastediyorum.” (E III, T3).²⁵ Bu tanımda bulunan iki farklı kavramla birbiriyle ilişkili ve çok yönlülüğe sahip bir duygu öğretisi geliştirmiştir. Bu öğretinin yenilikçi ve özgün yapısına dikkat çekmek için kelimeye orijinal bir anlam yüklemiş olması bakımından ilk farkın kelime düzeyinde olduğu görülür. Bu iki kavramı hem bedensel bir durumu hem de zihinsel bir değişimi içeren bir tanımla bir araya getirir. Öncelikle bu tanıma göre bir duygu, “tutku (*passio*)” yerine “etki (*affect*)” kavramıyla ifade edilir. Çünkü Spinoza’nın kendisi etkin duyguların var olduğunu kabul eder. Bu yüzden duygusal yaşamı açıklama konusunda “tutku” kavramı tek başına yeterli değildir. Böylece duygu kelimesinin odaklanılması gereken anlamı salt edilginlik yani tutku (*passio*) değil; etkidir (*affect*). Bu sebeple Spinoza, bedeni “etkide bulunma ve etkiye uğrama” yeteneği açısından inceler. Ona göre “duygu, ‘etkileme ve etkilenme’ gücüdür. (...) Etkileme ve etkilenme ancak karşılaşmalarda, yani olaylar aracılığıyla mümkün olur.” (Massumi, 2018: 9). O halde bir duygulanış, *modusların* karşılaşmalar yoluyla eyleme güçlerini arttırdıkları veya azalttıkları etkilenişlerdir.

O halde duygu derken salt anlamda “etkide bulunmak ve etkiye uğramak yani bir etkileniş” anlaşılırsa Spinoza’nın özgünlüğü olabildiğince doğru kavranacaktır. Bu konuda gerçekten de çeviri zorlukları ve kavram anlaşmazlıkları vardır. Spinoza terminolojisinden sapmamak adına Jaquet bu konuya şu şekilde dikkat çeker: “*Affectus*’u ‘duygu (*emotion*)’²⁶ olarak tercüme etmek yanlış değildir çünkü Spinoza, bu iki kavramı açıkça *Etika* V, 2’de²⁷ eşitlemektedir ancak ‘*affect*’ sözcüğünün ortadan kalkması talihsizdir.” (Jaquet, 2018: 78).²⁸ Hasana Sharp’a ise *emotion* yerine *affect* kavramını kullanmayı tercih eder. Çağdaş felsefi *emotion* anlayışının aksine bir *affect* bedensel değişimi tetikleyen bir olaya yanıt değildir; olayın kendisi *affect*’tir. *Affect*, varlığın sebat etme gücünün yoğunluğunun bedensel ve zihinsel olarak eşit düzeyde niteliksel bir değişimini ifade eder. (Sharp, 2011: 29). Yani *affect* bir olup bitmişliği ifade etmez. Güçten güçsüzlüğe, güçsüzlükten güce olan bir geçişi ve değişimi ifade eder.

Spinoza, duyguların fiziksel yapıları hakkındaki bilginin, onları beden etkilenişleri (*affections*) ve değişimleri (*modifications*) olarak görmekte yattığını ifade eder. Duygu, bir beden etkilenişi olduğu kadar bu etkilenişe eşlik eden zihnin kendi düzeyinde fikir olarak

²⁵ Bu alıntıdaki parantez içi Latince terimleri kendim ekledim. Yine de bu tanım Latince olarak şu şekildedir: “*Per affectum intelligo corporis affectiones, quibus ipsius corporis agendi potentia augetur vel minuitur, iuvatur vel coercetur, et simul harum affectionum ideas.*” (E III, T3)

²⁶ Fakat Sharp, *emotion* teriminin sadece insan ve hayvanları kapsayan bir anlamı olduğunu ve bu terimin irrasyonellik ve kölelik anlamı taşıdığını belirtir. Spinoza’nın anlatmaya çalıştığı şey için dar bir alanı kapsayan *emotion* yerine tüm varlıkların etkileşimini ifade eden *affecti* önerir. (Sharp, 2011: 26).

²⁷ Jaquet’nin bahsettiği E V, Ö2’de geçen ifade şudur: “*commotionem seu affectum*” [Krş. MK&MS, s.225 (*a disturbance of the spirit or emotion*); ÇD, s. 328 (ruhsal bir heyecanı yani bir duyguyu); HZÜ, s.267 (ruhun bir heyecanı ya da duygulanışı)]

²⁸ Çeviri bana aittir.

deneyimidir. Tam tersi de doğrudur: “duygunun içinden geçtiği karşılaşmalar, zihni uyardıkları gibi bedeni de doğrudan etkiler.” (Massumi, 2018: 10). Bu yüzden uzam ve düşünce sıfatının sonlu bir *modus*u olan insan, duygularıyla beden zihin paralelizmini deneyimler. Duygu bir nevi yaşama çabasını güçlendiren veya güçsüzleştiren dalgalı temsillerdir. Çünkü “bir duygu, zihne aitse, zihnin kendi bedeninin var olma kuvvetinin öncekinden daha çok ya da daha az olduğunu doğrulamasına yarayan bir fikirdir.” (E IV, Ö7, K).

Spinoza’nın öne sürdüğü zihin-beden (ontolojik) birliği ve paralelizmi somut bir şekilde duygular üzerine yaptığı incelemede görülebilir. “Duygu, gerçekliğinin iki yönü olan beden ile zihnin ayrılmaz birliğidir. (...) Öyleyse duygu aynı anda hem bedenin hem de zihnin etkinliğidir.” (Misrahi, 2017: 84). Spinoza bu paralellliği şu şekilde anlatır: “Bedenimizin etkiye gücünü arttıran ya da azaltan, bu kudrete yardımcı olan ya da onu engelleyen herhangi bir şeyin fikri zihnimizin düşünme kudretini de artırır ya da azaltır, ona destek olur ya da onu kısıtlar.” (E III, Ö11).

Bu yüzden “duygu” kavramı “etki” ile “duygulanış” kavramı ise “etkileniş” ile düşünülmelidir. Çünkü duygular eyleme gücünün daha az ya da daha fazla yetkinliğe geçişinin anlık bedensel temsilleridir. Bu temsiller bir geçiş oldukları için dalgalanabilir ve değişebilir özelliktedir. Bundan sonra asıl sorun niteliksel bir hal alır: Bu değişimlerin nedeni olarak insanın “kendi doğası” referans gösterilebiliyor mu? Yoksa değişimler dışsal etkiler sonucu mu? İnsanın kendisi bu değişimlerin upuygun nedeni mi yoksa kısmi nedeni mi? Sorun artık bir bilgi ve bilginin sağladığı güç temelli etkinlik ya da bilgiyi kavrayamamanın getirdiği güçsüzlük temelli bir edilginlik sorununa dönüşür. Fakat unutulmamalıdır ki Spinoza’da *affect* kavramı sadece insanların duygusal yaşamlarından ibaret değildir. *Affect*, Doğa/Tanrı’nın sonlu *modus*larının karşılaşmaları ve bunun sonucunda birbirlerinin güçlerini artırmaları ya da azaltmaları uyarınca bir etkileme ve etkilenme gücünü ifade eder. *Affect*ler karşılaşmalarda ortaya çıkan etkilenişlerdir.

1.3.1. Etkin (*Actio*) ve Edilgin (*Passio*) Kavramları

İnsan, eyleme gücünü arttıran ya da azaltan pek çok etkilenişe tabidir. Bu etkilenişlerin niteliğini ifade etmeleri açısından Spinoza duyguları üretken nedenleri uyarınca etkin ve edilgin olmaları bakımından sınıflandırır. İnsanın içinde veya dışında bir şey olurken bunun upuygun nedeni varlığın kendisiyse buna “etkin” (İng. *Act*/ Lat. *Agere*); varlığın kendisi, olayın veya durumun upuygun nedeni değil de kısmi nedeniyse bu “edilgin” (İng. *Acted on*/ Lat. *Pati*) anlamına gelir. O halde etkin bir şey kendi başına anlaşılmalı, varlığın kendi

doğasından kaynaklanmalı ve açık seçik kavranmalıdır. Edilginlik ise kendi başına kavranamayan bir durumu ifade eder. Zihinsel düzeyde ise bulanık bir fikri temsil eder.

Bir duygu, bedenin eyleme gücünü artıran ya da azaltan, bu uğurda bu güce yardımcı olan ya da bu gücü engelleyen bedenin değişik etkilenişini ve zihinsel yönden bu etkileniş hakkındaki fikri ifade eder. Buna göre Spinoza, etkin ve edilgin kavramlarını duygu tanımına göre şu bağlamda kullanılır: “Eğer biz bu hallerin herhangi birinin bire bir nedeni olabiliyorsak, o zaman söz konusu duygunun etkin²⁹ tersi durumda ise edilgin³⁰ olduğunu söylüyorum.” (E III, T3). Bu tanıma göre etkin duygular bedensel ve zihinsel bir gücü ve canlılığı ifade eder; edilgin duygular ise tam tersi bir durumu ifade eder. Bir insan içten ya da dıştan kaynaklanan bir etkilenişin upuygun nedeni tamamen kendisi olduğu durumda etkindir; upuygun nedeni tamamen kendisi olmadığı durumda ise edilgindir:

Spinoza'ya göre, içimizde ya da dışımızda upuygun nedeni kendimiz olan bir şey gerçekleştiğinde -yani kendi doğamızdan bir şey çıktığında ve bu etki açık ve seçik olarak yalnız bizim doğamız kapsamında açıklanabildiğinde- "etkide bulunuyor" (aktif); buna karşın, içimizde ya da dışımızda bizim ancak kısmi nedeni olduğumuz bir şey gerçekleştiğinde "etkiye uğruyoruz" (pasif). (Balanuye, 2012: 134)

Spinoza'nın etkin ya da edilgin olma durumlarının arasındaki sınırı açık seçik bilgi ile belirlediğini hatırlamak gerekir. Çünkü etkin durumda zihnin ne tür etkileniş deneyimlediği konusunda açık ve seçik bilgisi vardır. Edilgin duygular ise tutkulardır (*passio*): “Ruhun edilginliği olarak adlandırılan duygu, bulanık bir fikirdir;³¹ Zihin bu fikir aracılığıyla bedeninin ya da bedeninin bir kısmının var olma gücünün öncekinden daha fazla ya da daha az olduğunu doğrular ve zihin böyle bir fikre sahip olduğunda şunu değil de bunu düşünmeye yönelir.”(E III, DGT). Bu durumdaki bir zihin istikrarsız ve değişkendir. Böyle olması bakımından da salt edilgin duygulanışların insafına kalmış bir insan dışsal koşullara güdüsel ve iştahınca tepkiler verir ve eylemleri de bu dış nedenlerce belirlenir. Fakat bununla beraber insan hep edilgin durumdadır. Yani Spinoza'ya göre Doğa/Tanrı'nın bir parçası olan tekil varlıklar, kendi varoluşlarının nedenleri olmadıkları ve kendi kendileriyle kavranamadıkları için hâlihazırda edilgin durumdadırlar. Eylemleri de şu veya bu nedenle gerektirilmiştir. Zihin de beden de dışarıdan etkilere sürekli maruz kalır ve sürekli değişir. Bu yüzden insanın tamamen etkin duygulanışlarla eylemesi mümkün değildir. “İnsan her zaman edilgin olacağı durumlarla karşılaşmak, doğanın ortak düzenini izlemek ve ona uymak zorundadır, ayrıca şeylerin doğasının gerektirdiği kadarıyla kendisini bu düzene uydurmak durumundadır.” (E IV, S4). Bu yüzden “bir kişinin gerçek anlamda, tamamıyla etkin olması (yani tüm edilgin

²⁹ İng. *Action*/ Lat. *Actionem*

³⁰ İng. *Passion*/ Lat. *Passionem*

³¹ Bu tanımın ilk cümlesi Latince şu şekildedir: “*Affectus, qui animi pathema dicitur, est confusa idea...*”(E III, DGT). *Animi pathema* ifadesini “edilgin duygular ya da tutkular (*passio*)” olarak çeviriyoruz. (Yazar notu)

duygulardan azade olması) ve kendi üzerinde eylemde bulunan tüm dışsal güçlere karşı dirençli olması durumunda bu insana ölümsüz deriz.” (Nadler, 2021: 317). Spinoza, dostu Henry Oldenburg’a yazdığı mektupta insanın bu edilgin halini umut ve korku duyguları uyarınca şu şekilde örnekler: “İster zorunlulukla isterse olumsal bir şekilde eyleyelim, bizi buna sevk eden her halükarda umut ve korkudur.” (M 75. Mektup: 340).

Bir duygunun edilginliğini ve etkinliğini belirleyen neden insanın kendi özünden kaynaklanıp kaynaklanmadığıdır yani bir bilgi sorunudur. Bu yüzden Spinoza edilgin bir duygunun etkin bir duyguya nasıl dönüşebileceğine odaklanır: “Bir duygu edilgin bir duyguysa, hakkında açık ve seçik bir fikir oluşturduğumuz anda edilgin olmaktan çıkar.” (E V, Ö3). Örneğin, bir kederi ortaya çıkaran nedenler hakkında zihnin doğru bir bilgi edinmesi demek aynı zamanda zihin bu duyguyu değiştirme gücüne sahip olması da demektir. Yine de, tutkular Doğa/Tanrı’nın sonlu parçasından biri olan insanın varoluş halinin kaçınılmaz deneyimleridir. Spinoza insanın kendi doğasına dair bu yönünü bilmesi ve bunun farkında olması için çabalar. O şunu görür: Salt tutkuyla eylemek insanın yaşama çabasına zarar vermektedir. Hatta böyle olması bakımından salt tutkuyla eyleyen bir insan başka bedenlerin yaşama çabasına da zarar vermektedir. Fakat tam tersi durumda, kendi özü olan yaşama çabasını yetkinleştiren duygularla eyleyen bir insan başka insanların yaşama çabasını da yetkinleştirmeye çalışır. Spinozacı erdem budur. Bu sebeple bir duygunun sebebi ne kadar insanın kendi zihinsel gücünden kaynaklanıyorsa yani iç nedenler uyarınca belirleniyorsa bu durum eyleme gücünde bir etkin duruma işaret eder.

Zihin upuygun fikirlere sahipse zorunlu olarak etkindir, tam tersi durumda edilgindir. Bir zihin upuygun bilgilere sahip olduğu zaman edilgin halden etkin hale geçilebilir. Çünkü “zihnin etkin olduğu durumlar sadece bire bir fikirlerinden kaynaklanır.” (E III, Ö3). Spinoza için etkin olmak mükemmelliktir (*perfectio*) ve o mükemmellik ile gerçeklik (*realitas*) kavramlarını eş anlamda kullanır: “Bir şeyin mükemmelliği arttıkça etkinliği artar ve edilginliği azalır, dolayısıyla ne kadar etkinse o kadar mükemmeldir.” (E V, Ö40). Etkin eyleyiş upuygun fikirlerin neden olduğu etkilerdir ve bu üretici, var edici, canlı bir süreçtir. “Mükemmellik bir şeyin varoluşuna engel olmaz, tersine onu var eder.” (E II, Ö11, N). O halde duygular, onları üreten nedenin upuygun ya da upuygun olmamasına bağlı olarak az ya da çok mükemmelliğin de birer temsilidir. Spinoza, bu sebeple aklın rehberliğindeki bir insanın alay, nefret ve öfke gibi duyguların güdümünde olmadığını belirtir. Ölüm ise bedenin eyleme gücüne son verir çünkü beden bu durumda dış nedenler uyarınca tamamen etki altındadır: başka organizmalar yani başka *moduslar* tarafından toprağa karıştırılır, yenir ya da yakılır, kül olur. Yani kendisi tamamen edilgindir. Ama canlılık durumunda yine dış

nedenlerin tehdidi altında olsa bile beden bu nedenler üzerinde “yaşamı her defasında evetleyecek” etkin mekanizmaları vardır. İşte Spinoza da bu yaşama haline daha da yaşam katacak duyguların gücünü ileri sürer. Ölümü temsil eden duygular ne kadar soğuk, durgun ve yıkıcı ise yaşamı temsil eden duygular bir o kadar sıcak, kıpır kıpır, üretici ve var edicidir. Spinoza insanlardaki ilk ve en derin korkunun ölüm korkusu olduğunun farkındadır. Bu sebeple onun gözünde zihnin ölümle değil yaşamla olan meşguliyeti ancak aklın buyruğunda yaşayan insanda bulunabilecek bir özelliktir: “Özgür insanın en az düşündüğü şey ölümdür; onun felsefesi ölüm üzerine değil, yaşam üzerine bir tefekkürdür.” (E IV, Ö67).

İnsan mükemmelliği, akla ve sezgisel bilgiye dayalı etkin eylemlerle en yüksek noktada kendini gösterir. “‘Nasıl aktif olunur?’ sorusu Spinoza felsefesini, onun iyi hayat ya da eserinin değişik pasajlarında rastladığımız ifadesiyle ‘gerçek hayat’ hakkındaki düşüncesi belirler. Nasıl aktif, özgür ve özerk olunur?’” (Tatián, 2020: 23). Ancak upuygun fikirlere sahip bir zihin etkin olabilir. Aksi halde upuygun fikirleri olmayan bir zihin daima etkilere maruz kalır. O halde zihnin ve bedenın yaşadığı etkilenişlerin bilgisini olabildiğince doğru kavramak ve hangisinin yararlı hangisinin zararlı olduğunu anlamak, erdem ve özgürlük olanağına dönüşebilir.

1.4. *Etika* III: Duyguların Doğası Bilinmeye Değer mi?

Duyguların hepsinin belli nedenleri vardır ve hepsi kendi nedenleriyle anlaşılır hale gelir, ayrıca başka şeylerin sahip olduğu ve bizim de temaşa etmekten büyük zevk aldığımız özellikleri gibi, duyguların da bilinmeye değer özellikleri vardır. (E III, ÖN)

Spinoza, *Etika*’da, bir insanın daima gerçek anlamıyla ruhsal bir doygunluk (*sed semper vera animi acquiescentia potitur*) yaşayan bilge bir insana dönüşebileceği ender ve çetin olan bir yoldan bahseder. Bu amaç için o, zihnin duygular üzerindeki hâkimiyeti (*mentis in affectus potentia*) ve zihnin özgürlüğü (*mentis libertate*) ile ilişkili gerçekleri kanıtlamak niyetindedir. Bu amaç uyarınca üçüncü bölümden itibaren insan psikolojisine yani duygular incelemesine yoğunlaşır.³² Duygular öğretisi *conatus* ile ilişkisinden dolayı da Spinozacı felsefenin merkezinde yer alır ve düşüncesinin özünü oluşturur. Duyguların merkezi rolü tüm *Etika*’da ve diğer eserlerinde de vurgulanır. *Etika*’da dördüncü ve beşinci bölümlerde de sürdürdüğü duygular incelemesini, duyguların birbirleriyle olan ilişkileriyle, özgürlük, erdem ve mutluluk olasılığı uyarınca sonuca ulaştırır. Zihnin özgürlüğüne dair bir yol sunması bakımından bu kullanışlı bir felsefedir. Bu yüzden Spinozacı felsefenin pratikliğinde rol oynayan temel dayanak, duygular (*affectus*) öğretisidir. Çünkü bizzat eyleme gücünün somut

³² Anthonny Kenny, *Etika*’ya ismini veren bölümün üçüncü bölüm olduğunu belirtir. (Kenny, 2011: 78)

gerçekliği ile ilişkilidir. İnsanın kendi doğasıyla uyuşan bir yaşam biçimine ulaşması yani esenliği, duyguların nedenselliğini kavrayabilmesiyle mümkündür. Aynı şekilde bu insanlardan oluşan bir toplumun esenliği için de geçerlidir.

İlk olarak duygular araştırmasının yöntemini incelemek gerekir. Spinoza'nın yöntemi geometrik akıl yürütmedir. *Etika*'yı yazış tekniği olan geometrik kanıtlamayı, duyguların doğasına dair yaptığı nelik araştırmasında da sürdürür. Duyguları doğada var olan somut tekilliklermiş gibi ele alır yani insan eylemlerine ve isteklerine sanki geometrik çizgiler, yüzeyler ve cisimler gibi ele alır söz ediyormuş gibi yaklaşır. (E III, ÖN). Spinoza, duygular konusunda da Öklid'in tanımlar ve aksiyomlarla başlayıp onlardan önermeler türeten geometrik sistemini taklit etmeye devam etmiştir. Yani “bu çalışma, bir matematik çalışmasıdır.” (Lin, 2019: 6). Böyle olduğu için de Spinoza duygulara eyleme gücünün daha az veya daha fazla yetkinliğe geçişin olarak bakmış, bu geçişler bir “güç dereceleri” ifade etmelerinden ötürü de kendi içinde sistemleştirilebileceğini düşünmüş ve eyleme gücü üzerindeki işlevleri uyarınca “duyguların bir matematiği” olduğunu kanıtlamak istemiştir denilebilir:

Bu yaklaşımın sonucu, deterministik bir psikolojidir -bir *more geometrico* psikoloji. Böyle bir psikolojik yaklaşımda zihnin durumları arasındaki duygulanımsal ve ilişkisel geçişler, beden dışal şeylerden etkilenişlerinin bir yansımasıdır ve bunun bir gereği olarak zihinsel durumlar, bir fizikçi bedenler arasındaki hareketin aktarım yasalarını ya da geometrik cisimlerin özelliklerini nasıl titiz, matematiksel bir yöntemle ele alıyorsa, aynı yöntemle ele alınır. (Nadler, 2021: 276)

Üçüncü bölümün önsözü, kendinden önce duyguları incelemiş yazarlara ve filozoflara karşı bir sitemle açılır. Çünkü Spinoza'nın gözünden onlar, duyguları, insanın zayıflığı ve kusuru olarak görmüşler ve duygulardan kurtulmanın araçlarını sunmaya çalışmışlardır. Onlar insan duygularını anlamak yerine bu konuyu istismar edip küçümsemişlerdir. Spinoza, içkin bir eleştiri yapar. Ayrıca Spinoza'nın bu türden eleştirileri ve yakınmaları okuyucuyu, kendi düşüncelerine hazırlamak içindir. Kendisinden önce duyguları incelemiş olan kişilerin, “doğanın ortak yasalarından kaynaklanan doğal şeylerle değil de, doğanın dışında olan şeylerle ilgilenmiş” (E III, ÖN) benzediklerini ileri sürer. O halde o, bunun tam tersi bir yol izleyecektir. Yani insan etkilenişlerini, aşkıncı olarak değil içkin bir bakış açısıyla inceleyeceğini haber verir. Onun itirazı, insanın duygusal yaşamını incelemiş kişilerin, duygu ve davranışlara aşırı değer yükleyen ya da aşırı değersizleştiren görüşleridir. Böyle olması normaldir çünkü aşkıncı gelenek duygularla ancak ve ancak aşkıncılığın getirisi olan bir ahlak anlayışıyla muhatap olmuştur. Bu görüşlere göre insan bir yandan eylemleri üzerinde mutlak bir irade sahibiyken diğer yandan doğanın düzeni bozan, doğuştan güçsüz ve kusurlu bir varlıktır. Bu ön kabuller sebebiyle duyguların yapısını ve gücünü anlamak bir yana bunlar artık nefret edilen, hor görülen, dalga geçilen, olur olmadık ahlaki anlamlar yüklenen şeylere

dönüşür. Duyguların doğasını araştıran kişilerin, onları anlayamamış olmaları karşısında verdikleri tepki, yine bir takım duygulanıştır. Bu durum, insanın duygulara tabi olduğunun kaçınılmazlığına trajikomik bir örnek teşkil eder.

Spinoza, duygular konusunda aşkını bir tutum sergileyen insanların bunu yapabilmek için duyguları alay (*irrisio*) konusu ettiklerini *Etika*'da ve *Politik İnceleme*'de vurgulamıştır. Ona göre alay “doğru bilginin önünde engel oluşturan”³³ duygulardan biridir. İnsan doğası, baştan kusurlu kabul edildiği ve ona yetkinsizlik atfedildiği için duyguların gücü küçümsenmiştir, görmezden gelinmiştir ya da rasyonalitenin tamamıyla zıttı olarak ele alınmıştır. O halde duyguların alaya konu olması kaçınılmazdır. Çünkü “alay nefret ettiğimiz bir nesnede küçümsediğimiz bir özellik olduğunu hayal etmemizden doğan sevinçtir ve nefret ettiğimiz bir şeyi küçümsediğimiz sürece varoluşunu yadsırız.” (*E III, DT, 11*). Spinoza'nın insanın kendi gerçekliğine karşı alaycı bir tavır takındığını saptamış olması çok önemlidir. Bu ilk başta şu yanılgıyı açıklar: Duyguların varoluşunu görmezden gelen insan kendisinin aklın egemenliğinde özgürce eylediğini ve davrandığını sanır. Fakat Spinoza insanların duygu ve eylemlerini alaya almayı değil onları anlamayı tercih etmiştir.

Spinoza'nın *Politik İnceleme*'de de belirttiği üzere insan doğasını “olduğu” gibi ele almak yerine “olması gerektiği” gibi hayal etme girişimde bulunanlar tamamen başarısız olmuşlardır. Bu durum teolojik alana yansıdığı kadar politik alana da yansır. O, bu eserde duyguların bilgisi ile politik alan arasındaki zorunlu ilişkiyi inceler. Diego Tatián'ın belirttiği gibi “duygular (*affectus*) *Politik İnceleme*'nin ilk sözcüğüdür.” (Tatián, 2020: 117). Gerçekten de *Politik İnceleme* şu şekilde başlar:

Filozoflar, içimizde çarpışan duygulan, insanların kendi hatalarıyla içine düştükleri kötülükler olarak düşünürler, işte, bu yüzden, onları alaya almayı, onlara hayıflanmayı, onları kınamayı ya da daha ahlaki görünmek istediklerinde onlardan nefret etmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir.³⁴ Böylece, tanrısal biçimde hareket ettiklerini ve hiçbir yerde var olmayan bir insan doğasına her türden övgüler düzerek ve söylemleriyle gerçekte var olanı kötüleyerek bilgeliğin doruğuna çıktıklarını sanırlar. Onlar insanları aslında oldukları gibi değil, ama kendileri nasıl olmalarını istiyorlarsa öyle tasarlarlar: bunun neticesi olarak, çoğu, bir Etik yerine bir Yergi yazmışlardır. (*TP I, 1*)

Spinoza, *Politik İnceleme*'de ve *Teolojik-Politik İnceleme*'de duyguların özünü ve doğasını, *Etika*'da ayrıntılı bir şekilde ele aldığı gibi doğrudan incelemeyi amaçlamaz. Fakat yine de *Teolojik-Politik İnceleme*'nin önsözünü³⁵ insanın Doğa/Tanrı karşısındaki kalıcı

³³ “(...) güçlü insan ilkin her şeyin tanrısal doğanın zorunluluğundan kaynaklandığını, dolayısıyla zararlı ve kötü olarak gördüğü her şeyin, hatta daha da öte ahlaka aykırı korkunç, haksız ve aşağılık olarak değerlendirdiği her şeyin, onun şeyleri karmaşık, sakat ve bulanık bir şekilde kavrayışından anlayacaktır. İşte bu yüzden onun başlıca çabası şeyleri olduğu gibi kavramak ve doğru bilginin önünde olduğu engel oluşturan öfke, kıskançlık, alay, kibir gibi daha önce de sözünü ettiğimiz duyguları ortadan kaldırmak olmalıdır.” (*E IV, Ö73, N*)

³⁴ “*Affectus, quibus conflictamur, concipiunt philosophi veluti vitia, in quae homines sua culpa labuntur; quos propterea ridere, flere, carpere vel (qui sanctiores videri volunt) detestari solent.*” (*TP I, 1*)

³⁵ “İnsanlar her işlerini şaşmaz bir öğüde uyarak yoluna koyabilselerdi ya da talihleri her zaman yaver gitseydi, hurafenin pençesine asla düşmezlerdi. Ama sık sık öylesine bir dar boğaza sürüklenirler ki, herhangi bir öğüde

edilginliği sebebiyle kolayca kapıldığı duygularla açtığı görülür. *TTP*'de sıkça bahsettiği bu duygular, umut ve korkudur (*spe et metu*). Hatta bu duyguları ve onların sebep olduğu akıldışı eylemleri, tarihi ve dini kişilikler üzerinden örnekler vererek de somutlaştırır. Bu sebeple “*Etika*, duyguların geometrik bir psikofizyolojisini geliştirirken, *Teolojik-Politik İnceleme*'nin analizleri, Kant'ın duyguların pragmatik bir antropolojisi olarak adlandıracağı şeye daha yakındır.” (Jaquet, 2018: 51)³⁶

Spinoza'nın, duyguların bir tür güç veya güçsüzlük durumu ifade ettiklerini kavramış olması eserlerinde ele aldığı ahlaki ve politik sorunları, özellikle umut ve korku duyguları uyarınca, işlemiş olmasına olanak tanır. Örneğin, iktidar ve din³⁷ kendilerini kederli duygular aracılığıyla sürdürürler. Bu konuyu Gilles Deleuze, *Spinoza Üzerine On Bir Ders*'te bu durumu şu şekilde açıklar:

Eyleme gücümün azalışını içeren her tutku, hangi tutku olursa olsun keder, eyleme gücümdeki bir artışı kuşatan her tutkuysa neşe adını alacaktır. Bu ise Spinoza'ya mesela çok temel bir ahlaki ve siyasal soruna temas etme fırsatı verecektir; bu onun siyasal sorunu kendine soruş tarzını oluşturacaktır: Nasıl oluyor da iktidar sahibi insanlar, hangi alanda olursa olsunlar, bizi kederli bir tarzda duygulandırmaya, etkilemeye ihtiyaç duyuyorlar? Neden kederli tutkuları gereksiniyorlar? Evet, kederli tutkular tattırmak iktidarın işleyişi için zorunludur. Ve *Tanrıbilimsel-Siyasal Çalışma*'sında Spinoza bunun despot ile rahip arasındaki derin bağ olduğunu söylüyor -tebaalarının kederine ihtiyaçları var onların. (Deleuze, 2000: 11)

Spinoza, insanların doğası hakkında reddedilemeyecek iki gerçeklik saptar. İlki, doğuştan bütün insanların nedenler konusunda tam bir bilgisiz olduklarıdır. İkincisi ise tüm insanların, zorunlu olarak, kendi faydalarını aratan iştaha sahip olduklarıdır. Şimdi, ikinci durum, duygular öğretisinin sonucunu; birincisi ise nedenini açıklar. İnsanlar, kendi doğalarını oluşturan zorunluluklardan haberleri yoktur. Bu nedenle kendi bedensel etkilenişlerinden türeyen duygulanışları da aşkını referanslara dayandırır. O halde insanın özü nedir? Duygular öğretisinin nedenselliğini kavramak ilk olarak hangi sonucu doğurur? Bunun yanıtı ise yukarıda belirtilen ikinci durumdur. İnsan davranışının nasıl yapılandırıldığını anlamak duyguların biyolojisini anlamayı gerektirir. Bu yüzden Spinoza,

kulak veremez olurlar ve çoğu zaman, ölçüsüzce arzu ettikleri, kimin başına konacağı da belli olmayan talih kuşu ardında, umutla korku arasın da çaresizce gider gelirler. Bu yüzden de, neye olursa olsun inanmaya pek yatkın bir kafaya sahiptirler. Bu kafayı kuşkuyla kuşatınca, en ufak bir itki, şu ya da bu yana kolayca savrulmasına yol açar. Onu saran umut ve korku arasında askıda kaldığında ise, bu daha kolay olur. Başka zamanlarda da, özgüven içinde, gurur ve afra tafrayla şişsinir durur.” (*TTP Giriş*)

³⁶ Çeviri bana aittir.

³⁷ Damasio, duyguların din üzerindeki işlevini şu şekilde açıklamaktadır: “Temel sosyal duygulardan ve hislerden yoksun bir insanlığın bir din yaratması düşünülemez bile (...) dini öğütler; büyük baskılar altında kalmışlığa yanıt olarak, acı ve hazzın iyi bir şekilde analiz edilerek ahlaki kurallar yaratabilecek ve uygulatabilecek bir otorite ihtiyacından doğmuş olabilir. Duyguların yokluğunda din asla yaratılamazdı. Ne peygamberler olurdu ne onların takipçileri ne de Tanrı(lar).” (Damasio, 2020: 162)

duyguları bir doğa bilimci gibi yani bir biyolog³⁸ gibi inceler. Duyguları alaya almak veya onlardan tiksilmek yerine onları bir güç olarak görür ve bu bağlamda tıbbi bir yaklaşım benimser. Hatta Andrew Youpa, *The Ethics of Joy: Spinoza on the Empowered Life*'ta Spinoza'nın etiğinin çağdaş biyoloji, psikoloji ve tıp gibi alanların natüralist atası olduğunu ileri sürer. (Youpa, 2020: 9). Duyguların kökenini ve doğasını incelediği *Etika*'nın üçüncü bölümdeki başlıca amacı, varlıkların var kalma çabası (*conatus*) temelinde başka varlıklarla karşılaşması sonucu birbirlerini nasıl etkilediklerini ve birbirlerinin de nasıl etkilendiklerini göstermektir. Deleuze de bunun etoloji olduğunu belirtir: “Spinoza Etiğinin ahlakla hiçbir ilgisi yoktur, Spinoza bunu bir ırabilim³⁹ olarak, bu içkinlik planı üzerindeki hız ve yavaşlıkların, duygulandırma ve duygulanma güçlerinin bileşimi olarak kavrar.” (Deleuze, 2005: 135).

Sonsuz karşılaşmalar evreninde bir karşılaşmanın önceden zihinsel ve bedensel olarak iyi mi yoksa kötü mü olduğu ahlaki olarak bilinemez kalır. Bilinebilecek gerçeklik şudur: Bir beden, başka bedenleri etkiler ya da başka bedenler tarafından etkilenir. Yani etkilenişlere bağlı olarak türeyen duygular için önceden verili ahlaki kavramların bir karşılığı yoktur. Duyguların bilişsel içeriği, çeşitli anlamları ifade eden iyi, kötü, güzel, çirkin gibi sıfatlar değildir. Brian Massumi de bu durumu *Duygu Politikası*'nda şu şekilde açıklar:

(...) duyguya olumlu veya olumsuz yan anlamlar yükleyemezsiniz. Bu onu dışarıdan yargılamak olur. Ahlakçı bir yöne koyar. Spinoza ahlak ile etik arasında bir ayrım yapar. Spinozacı bir bakış açısından, etik yönde hareket etmek, eylemlere, önceden oluşturulmuş bir yargı sistemine göre nasıl nitelendirildikleri ve sınıflandırıldıklarına göre olumlu veya olumsuz değerler atfetmemek anlamına gelir. (Massumi, 2018: 26)

Spinoza *Etika*'da edilgin etkilenişlerden yani tutkulardan olabildiğince özgürleşme ve zihnin onları etkin etkilenişlerle yönetebilme ihtimalini araştırır ve bunun gerçekleşmesini doğru veya yeterli bilgiye dayandırır. Bu uğurda onun amacı duyguların gücünü anlamak ve zihnin duygular üzerindeki hâkimiyetini belirlemektir. İnsanın duygusal yaşamı ve davranışlarına dair tüm normatif tutumlara karşın, o bu konuyu nesnellikle araştırmayı hedefler: “(...) sahip olduğumuz zihin özgürlüğünü bu incelemede de geçerli kılmak için” der Spinoza, “insanların eylemleriyle alay etmemeye, onlara acımamaya, onlardan nefret etmemeye, ama onlara dair gerçek bir bilgi elde etmeye tüm dikkatimi verdim.” (TP I, 4).⁴⁰ Duygulanışlar konusu, eserlerinde ve temel kavramlarında görüleceği üzere Spinoza'nın

³⁸ Damasio, Spinoza'yı gerçekten de bir protobiyolog olarak görür: “Sayısız önermenin, eylemin, ispatın, teoremin ve açıklamanın arkasında gizlenen biyolojik düşünür. Duygu ve hislerin bilimindeki birçok gelişmenin Spinoza'nın açıkça söylemeye başladığı önerilerle bağdaştığı düşünüldüğünde (...)” (Damasio, 2020: 15)

³⁹ Irabilim: Etoloji

⁴⁰ Spinoza, *Etika*'da da benzer ifadeleri geçirir. Duygular ile politik alan arasında kurduğu bağı, ikinci bölümde “Bu öğretiyi bilmenin insan yaşamına sağlayacağı yararları” sıraladığı üçüncü maddede şu şekilde sezdirir: “Bu öğreti bizi toplumsal yaşama hazırlar, hiç kimseden nefret etmemeyi, hiç kimseyi küçümsememeyi, hiç kimseyle alay etmemeyi, hiç kimseye kızmamayı ve hiç kimseyi kıskanmamayı öğreterek.” (E II, Ö49, N).

felsefesinde önemli işlevler gerçekleştirir. Amacı, tamamen edilgin duygularla eyleyen insanların düşünüş yapısını göstermek, sonucu da bu edilginlik içinde etkin duygularla olabildiğince eyleyen bir insanın yaşadığı esenliği kanıtlamaktır. Yani kölelik durumundan özgürlüğün nasıl mümkün olabileceğine dair bir kanıtlamadır. Bu şekilde anlaşıyor ki, insanın kendisine ve nesnel gerçekliğe dair yanılgılarını anlayabilmesi ve bu anlayıştan devşirebileceği özgürlük olanağı, duyguları hakkında refleksif (yansıtma/dönüşlü/düşünümse) bir bilgiden ⁴¹ geçmektedir. Bahsi geçen özgürlük, “Spinoza’nın *Etika*’sında beşinci bölümde açıklanan ‘zihin özgürlüğü’ olarak adlandırılan türden bir özgürlüktür; buna göre bir insanın, duyguları, arzuları ve eylemleri gerçekten kendi etkin düşüncesinin sonucudur (...)” (Hampshire, 1982: 286). ⁴² İnsan *modus*u diğer *modus*lardan refleksif düşünüşü bakımından farklıdır. Spinoza’nın duygular üzerine gerçekleştirdiği refleksif düşüncenin önemi ve işlevi aşağıdaki üç alıntı ile örneklenebilir.

Felsefe, psikoloji ve psikanaliz alanlarında çalışan Jerome Neu, *Gözyaşı Entelektüel Bir Şeydir, Duygunun Anlamları* isimli eserinde bu konuyu şu şekilde açıklıyor:

Spinoza bu tutkuların genişletilmiş kapsamında ve duyguların onları biçimlendiren rolünde ısrar ederken insan özgürlüğünün rolüne dikkat çekmiş olabilir. (...) Duygularla birçok farklı şey yapılabilir. Onlara sahip olabilir, onlar ifade edilebilir, onlar işlenebilir, onlar bastırılabilir ve bunun gibi tanımsız birçok şey. Ben de burada onlar hakkında düşünmeyi istiyorum, onlar hakkında düşünmenin onları dönüştürebileceğine inanıyorum. Duygular üzerine düşünmek, duygular düşüncüyü içerdiği ve bizatihi bir düşünme türü olduğu için karmaşık ve zengin bir yapıdadır. Sonuç olarak, Spinoza’nın anladığı gibi bu alandaki yansıtma bilginin dönüştürücü bir etkisi vardır. Kişinin kendisi hakkında düşünmesi bazen nesnenin üzerinde herhangi bir etkide bulunmayabilir (kişinin boyunu düşünmesi onu daha uzun kılmaz). Ancak bilginin nesnesi bir ölçüye kadar kişinin onunla ilgili inancına dayandığı durumda, düşünmek bilinen şeyi değiştirebilir. Burada Socrates’in deneyimlenmiş yaşamın bilhassa yaşanmaya değer olduğuna inanmakta haklı olduğunu düşünmek için başka bir nedenimiz olmuş olur. (Neu, 2012: 29)

Stoacı felsefe, klinik hipnoz, bilişsel-davranışçı terapi alanlarında çalışan psikoterapist ve yazar Donald John Robertson’un *Spinoza’s Philosophical Psychotherapy: Rational Techniques of Emotional Therapy in Spinoza and the Stoics* isimli makalesindeki şu yorumu ise Spinoza’nın duygular öğretisinin ana fikrini psikoterapi olarak okumak isteyen biri için açıklayıcıdır:

Spinoza’nın psikoterapisinin özü, arzu ve duygunun doğasına ilişkin bilişsel içgörünün zorunlu olarak tedavi edici olduğu fikridir. Spinoza, *Etika*’da bu tür bir bilgiyle ne demek istediğini dikkatlice tanımlar ve şematik örnekler verir. Örneğin, belirli duygular onun zihin teorisi ışığında anlaşıldığında, acı-haz ve “etkin” ve “edilgin” duygu, onları deneyimlememizde bilişsel bir dönüşüm meydana gelir. Düşüncemizin duygumuzu şekillendirdiğini fark ettiğimizde, bize kendilerini dayatan duygular tarafından edilgin bir şekilde sürüklenmek yerine, etkin olarak rasyonel duyguları seçmeyi öğrenebiliriz. Ayrıca duyguların gerçek bilgisi, ne ölçüde bulanık (irrasyonel) bilişlere dayandıklarının anlaşılmasını

⁴¹ Spinoza, *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*’de düşünümse bilgiyi (*cognitione reflexiva*) doğru bilgiye ulaşma yöntemi olarak tanıır. (TIE VII, §37, §38: 51; XVI, §105: 77)

⁴² Çeviri bana aittir.

ve doğru fikirler açısından arınmalarını da sağlar. Bu, CBT'deki⁴³ duygunun "bilişsel yeniden yapılandırılmasına" benziyor. (Robertson, 2019)⁴⁴

Stuart Hampshire de bu konuda *Thought and Action*'da Spinoza'nın “zihne attettiği gücün” özünde refleksif düşünce olduğunu söyler:

Gözlemsel ve kasıtlı bilgi⁴⁵ olmak üzere iki tür bilgi arasındaki ortak deneyimdeki değişim, Spinoza'nın refleksif bilgi olarak tanımladığına benzer bir zihnin işleyişidir ve Spinoza, zihin özgürlüğü teorisini buna dayandırmıştır. Beynin fiziksel karmaşıklığını yansıtan insan zihninin kendine özgü gücü, kendi durumları ve süreçleri hakkında düşünme ve bu refleksif düşünüş ile onları değiştirme gücüdür: ancak yalnızca dış nedenlerin belirlediği sınırlar dâhilinde. (Hampshire, 1982: 282, 283)⁴⁶

Spinoza, varlıkların özleri gereği etkide bulunmaya ve etkilenmeye tabi olduğunu fark etmiştir ve “modern bilimin bir gerçek olarak sunmakta olduğu işlevsel bir düzenleme tanımlamıştır: Canlılar farklı nesne ve olaylara duygusal tepki verme yeteneğiyle tasarlanmıştır.” (Damasio, 2020: 12). Bu yüzden duyguların meydana gelişinin referansı tabiatın dışı değildir. Onlar kendi kendilerine de oluşmaz; işleyiş gücü her zaman her yerde aynı olan Doğa/Tanrı'nın yasalarının zorunluluğu ile oluşurlar. Yani “gerçekte olan, her varlığın var kalma çabası sırasında çeşitli karşılaşmalar yaşaması, bu karşılaşmaların bazılarında var kalma direncini güçlendiren etkilerle, bazılarında da bu direnci azaltan etkilerle çıkmasıdır.” (Balanuye, 2012: 132). Bu bakımdan duygular ne değersizdir ne de mucizevidir. Çünkü “insanlar zorunlu olarak duygulara tabidirler.” (TP I, 5). Aslında “duygunun içinde olan biziz, duygu bizim içimizde değil (...) insandan daha fazla olan ilişkisel bir alanın hissedilen niteliğidir, duygu.” (Massumi, 2018: 136). Nesnel gerçeklik tüm *moduslar* arasında sürekli ve değişik şekillerde gerçekleşen etkileşimler ağıdır. İnsan da bedenli varlığı var oldukça etkileşimlerden türeyen duygulanışlara tabidir. “Öyleyse kendi kendine meydana geldiği düşünülen nefret, öfke, kıskançlık gibi duygular da, bütün diğer tekil şeyler gibi, aslında doğanın zorunluluğundan ve kudretinden kaynaklanmaktadır.” (E III, ÖN). O halde bir duygu, insanın karşılaşmalar vasıtasıyla yaşadığı değişimleri içerir. Bu durumu Bernard Freydborg, duyguları eyleme gücünün varyasyonları olarak gören Deleuze'ün gözünden şu şekilde örnekler: “sokakta yürüyen bir insan, bir mükemmellik derecesinden diğerine hareket eder.” (Freydborg, 2020: 111).

Genel kabule göre “duygu” denilince sadece edilgin duygular yani “tutku” (*passio*) anlaşılır. Yani bir duygu ile bir tutku eş anlamlıdır. Ama Spinoza için, bir duygu hem bedensel bir durumu hem de zihinsel bir değişimi içeren bir etkidir ve etkileniştir. Bunun için

⁴³ *Cognitive Behavioral Therapy (CBT)*: Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT)

⁴⁴ <https://medium.com/stoicism-philosophy-as-a-way-of-life/spinozas-philosophical-psychotherapy-94ff758f6f15> (erişim tarihi: 21.02.2021) (Çeviri bana aittir.)

⁴⁵ “*Observational and intentional knowledge*”

⁴⁶ Çeviri bana aittir.

duygunun bu iki yönlülüğünü ifade edebilecek kavramları (*affect* ve *affection*) kullanır. Bu zihin-beden monizmine uyan bir duygu anlayışıdır. Jaquet, bu konuya şu şekilde açıklar:

Duygu (*affect*), psikofiziksel bir gerçekliktir. Bu nedenle duyguyu (*affect*) anlamak, insanı aynı anda uzam sıfatının bir *modus* olduğu kadar düşünce sıfatının bir *modus* olarak da analiz etmektir. Eyleme gücünü değiştiren bedensel bir etkilenişi (*affection*) ve zihinsel bir etkilenişi (*affect*) birleştirdiği için, Spinoza'daki duygulanım kavramı bu nedenle “tutku” teriminin geleneksel anlamlarıyla tamamen örtüşmeyen bir anlama sahiptir. (Jaquet, 2018: 78)⁴⁷

Duygulanmış ya da etkilenmiş olmak tekil varlığın yaşama çabasında meydana gelen bir güç değişimine işaret eder. Spinoza, okuyucuyu bu değişimin bir “geçiş” olduğu konusunda uyarır. Sevincin ve kederin bizzat kendilerinin yetkinlik ve daha az yetkinlik olmadıklarını, bunların yetkinliğe ve daha az yetkinliğe “geçiş” olduklarını özellikle belirtir: “Geçiş diyorum, çünkü sevinç hakiki yetkinlik değildir. (...) Keder daha düşük yetkinlik değildir, daha düşük bir yetkinliğe geçiştir.” (E III, DT, 2). Nadler de *Spinoza's Values: Joy, Desire, and Good in the Ethics*'de bu konuyu şu şekilde açıklıyor:

Burada altı çizilmesi gereken nokta –ve Spinoza da bunu vurgular- bir etkinin ya da duygunun, değişimin nedeni ya da sonucu olmadığıdır; daha ziyade, bir koşıldan diğerine geçişin kendisi olduğudur. Kişi bir duygu deneyimler veya ona maruz kalır. Spinoza, bunun ‘bir geçiş [*transitio*]’ (E III, DT, 2) olduğunu söyler. Bir duygu, ya daha iyi bir durumdan daha kötü bir duruma geçiştir ya da daha iyi bir durumu iyileştirmedir; hareketin kaynağı veya sonucu değildir. Hem zihin hem de beden söz konusu olduğunda, Spinoza basitçe, *conatus*unun gücü veya kendini koruma, dış güçlere direnme ve hatta artış arayışının gücü dahil olmak üzere kendi durumundaki bir iyileşme veya bozulmadan bahsediyor.” (Nadler, 2020: 184)⁴⁸

Sonuç olarak “Spinoza, getirdiği tanımlar aracılığıyla, duygularımızın temel niteliklerinin ilk ilkelerinden ve onlar arasındaki iç bağlantılardan oluşan bir köken ortaya koyar.” (Scruton, 2002: 91). Doğa/Tanrı'daki tekil varlıklardan biri olan insan, beden ve zihnen, başka varlıklarla sonsuz olasılıklarda karşılaşmalara zorunlu kılınmıştır. Bu yüzden karşılaşmalar insana etkide bulunan ve etkilenen varlıklar olduğunu hatırlatır. Bu durum köleliği de arttırabilir, özgürlük olanağını da sunabilir. İşte bu yüzden duyguların gerçek bilgisini öğrenmek, var kalma çabasının ne ölçüde esarete ya da ne ölçüde sevince dönüşebileceği konusunda belirleyici bir rol oynar. O halde duyguların doğası gerçekten de bilinmeye değerdir. Çünkü onlara dair bilgi kölelik ve özgürlük arasında kilit bir rol oynar. Zihin-beden monizmi bakımından da konuyu incelemek gerekir. Damasio'nun “çılgır açan saygın buluş” (Damasio, 2020: 215) olarak nitelendirdiği Spinoza'nın zihin tanımı şudur: “İnsan zihnini kuran fikrin nesnesi bedendir; yani fiili olarak var olan belli bir yer kaplama tavrıdır, başka bir şey de değildir.” (E II, Ö13). Böyle olması bakımından duygulanış, insanın zihninin ve eylemsel olarak var olan yer kaplama (uzam) sıfatı olan bedeninin var olma çabasıyla ilgilidir. İnsan, bedeninin farkına yaşama çabasındaki değişiklikler yoluyla varır.

⁴⁷ Çeviri bana aittir.

⁴⁸ Çeviri bana aittir.

Damasio, Spinoza'nın zihin tanımını sinirbilim açısından şu şekilde onaylar: “(...) şu ana kadar beyinde oluşan görüntülerin büyük bir oranda uygun beden uyarılarıyla şekillendiğini söyleyebiliriz.” (Damasio, 2020: 218). “Yani zihni oluşturan, ister etkin ister edilgin olsun, gerçekten duygulanımlardır.” (Schmitter, 2006).⁴⁹ Duygular ise zihin-beden paralelliğinde şu işleve sahiptir: “Bedende yaşanan duygu durumlarına ait fikirler olmasa, insan zihni insan bedenini tanımaz, var olduğunu da bilmez.” (E II, Ö19). Yani duygular gerçekten de bedenin etkilenişlerini temsil etmeleri bakımından insanın eyleme gücünü sürekli arttıran ya da azaltan dalgalanmalar olarak beden farkındalığını sağlarlar. O halde insanın kendi farkındalığını sağlayan şey etkilenişlere bağlı olarak türeyen duygulanışlarıdır: “İnsan kendisini ancak kendi bedeninin duygulanımları ve bu duygulanımların fikirleri aracılığıyla bilir.” (E III, Ö53). Bu yüzden Spinoza insanın tüm yapıp etmelerinde bedenin etkilenişlerinin işin içinde olduğunu fark etmiştir. Etkilenişler, çoğunlukla bilinemez olduğu için bedenin nelere muktedir olduğu tam olarak bilinmemektedir. (E III, Ö2, N2).

Şimdi, bir duygu düşünce sıfatı yönünden bir fikre; uzam sıfatı yönünden ise bedensel bir değişkeye karşılık gelir. Bu haliyle bir duygu, bedenin kendi varlığında sebat etme kabiliyetinde veya eyleme gücünde meydana gelen artış veya azalış durumu ve bu duruma karşılık gelen artış veya azalış fikri olarak tanımlanır. Bu tanıma göre duygu ve düşünce, fiziksel nedenlere yani bedensel etkilenişlere sıkı sıkıya bağlıdır. Örneğin, bir ilaç, bedene tesir eden dış nedenli bir nesnedir. Beden ile ilaç karşılaşır ve bu ilaç beyinde bazı kimyasal değişikliklere sebep olur. Bu değişikliklere uygun duygu, düşünce ve davranış gelişir. O halde duygular, davranışları yönetir.

Duyguların kendi içinde irrasyonellik taşıdığını düşünmek onları anlayamamak demektir. Bu düşünce onları “doğanın dışındaymış gibi hayal etmeye” neden olur. Spinoza için asıl bu düşünce saçmadır. Çünkü şeylerin doğal düzeni Doğa/Tanrı'nın şaşmaz yasalarına bağlıysa duygular da bu yasalara tabidir. O halde duygular bilginin konusu yapılabilir. Eyleme gücünü azaltan ya da artıran edilgin duygular, bulanık bir fikirden kaynaklanır. Etkin duygular ise eyleme gücünü daima arttırdığı için özgürlüğe, erdeme yani mutluluğa sevk eder. Bunlar ise upuygun fikirlerden kaynaklanır. Spinoza, etkin eyleme olasılığını bir güç dereceleri bakımından incelediği için duyguları kendi içlerinde yetkinlik barındırmalarına göre daha fazla güce ya da daha az güce geçişin temsilleri olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma pragmatiktir; ahlaki bir sınıflandırma değildir. Çünkü Spinoza'nın bakış açısına göre bir duygu eyleme gücünün artışına katkı sağlıyorsa faydalıdır ve iyidir; eyleme gücünün

⁴⁹ <https://plato.stanford.edu/entries/emotions-17th18th/LD5Spinoza.html#TerAffPas> (erişim tarihi: 12.12.2020) (Çeviri bana aittir.)

azalışına sebep oluyorsa zararlıdır ve kötüdür. Bir duygu, insan doğasına aykırı olduğu için yani zihnin anlayışını ya da düşünme gücünü (*mens intelligat*) engellediği için kötüdür.

Spinoza, üçüncü bölümün önsözünde Doğa/Tanrı'yı dikey varoluşa tabii tutan yani varlıkları hiyerarşik olarak gören aşkinci tutumu eleştirir: insan kendini hiyerarşik bir sistemde görür. Spinoza, insanın bu durumunu “krallık içinde krallık (*imperium in imperium*)” olarak betimler. Ama insanın bu yanılgısı duygulanışları hakkında bilgisiz olmasından kaynaklanır. Oysa içkin bir bakış açısıyla nesnel gerçeklik şu tabloyu çizer:

Evrensel olarak hem düşünce niteliklerinin hem de uzamların kullanımını içeren bir algı düzenimiz var. Bu, doğanın ortak düzeninden biridir. Ortak doğa düzeninin diğer düzeni, nesnelerin tanımlanmasıdır. Her ne olursa olsun, hayvansal veya bitkisel olsun, nesnelerin her birinin kendine özgü bir bireyselliği vardır. Kendi kimliklerini ve kendi ayrılıklarını korumak için bir uzlaşmaları, dürtüleri vardır. Birbirlerini kucaklayan nesneler sisteminin parçasıdır. Nesneler her zaman diğer nesnelerin içindedir. Tüm nesneler karmaşıktır ve galaksilerindeki yıldızlardan çimenlerin üzerindeki minik yaratıklara kadar herhangi bir karmaşıklık derecesine kadar değişebilir. Kimlikleri ve bütünlükleri korunacak şekilde parçaları arasında hareket ve dinlenme dengesini koruyarak, bu evrensel öz bakım özelliğini her zaman sergilerler. (Hampshire, 2005: 5)⁵⁰

İnsan Doğa/Tanrı'nın bir *modus* olduğu için diğer tekil varlıkların tabi olduğu aynı yasalar uyarınca var olmaya ve eylemeye gerektirilmiştir. Bu yüzden insanın sahip olduğu anlama yetisi, Doğa/Tanrı'nın yasaları hakkında olabildiğince bilgilenmelidir:

Zihin ne kadar çok şey bilirse, gerek kendi güçlerini gerekse Doğanın düzenini o kadar iyi anlar. Kendi güçlerini daha iyi anladıkça da, kendini daha rahat yönlendirebilir ve kendine kılavuzluk edecek kurallar koyabilir. Doğanın düzenini daha iyi anladıkça da, kendini boş işlerden daha rahat alıkoyabilir. (TIE VII, §40: 52)

O halde insan, kendi doğası hakkında da olabildiğince upuygun bilgiler edinmelidir. Çünkü duyguları anlayabilmek başlı başına bir sevinç kaynağıdır. Ayrıca bu Spinozacı sevgi anlayışında, sezginin bilgisinden doğan sevginin en üst derecesi ve sonsuz hali olarak tanımlanan, akılsal Tanrı sevgisi (*amor Dei intellectualis*) olarak vücut bulur: “Hem kendisini hem de duygularını açık ve seçik bir şekilde anlaya kimse Tanrı'yı sever; kendisini ve duygularını anladıkça da Tanrı'yı daha fazla sever.”(E V, Ö15). “İnsanların çoğu kendini bilmiyor” (TTP, Giriş: 22) diye sitem eden Spinoza için, doğası gereği boş inançların pençesinde olan insanın kendisini bilmesi ve tanınması, kendi duygularına dair düşüncü de içeren bir süreçtir. Yani bu durum insanın kendi eyleme gücüne yoğunlaşması demektir. Spinoza için insanı eyleme gücüne yoğunlaştıran her şey iyidir ve faydalıdır. Bu yüzden Spinoza'nın gözünde, insanın kendi duygularını incelemesi özgürlüğe giden yolda insanı bekleyen önemli bir kavşak olarak görülebilir. Bu yüzden “Spinozacı görüş, duyguları kör hisler ya da fizyolojik tepkiler olarak ele almaktan ziyade (bilişsel bileşimden oluşan)

⁵⁰ Çeviri bana aittir.

düşüncenin sınıflandırılması, duygusal durumların belirlenimi ve değişen bu durumlardaki yansıtma bilginin takip eden önemi bağlamında değerlendirir.” (Neu, 2012: 420).

Doğa/Tanrı’dan “türeyen belirlenimli varlıklar onun yaratımları değil var olma kipleri, yani *modus*larıdır.” (Özcan, 2020: 11). O halde insan dünyaya gelmemiştir; dünyadan gelmiştir.⁵¹ O da diğer varlıklar gibi doğa yasaları uyarınca var olmağını sürdürür. Bu sürdürülüş ne kadar bilgi dâhilinde olursa o kadar esenlik haline dönüşür. Bununla beraber Spinoza doğadaki her şeyin insanın yararı için var olduğuna ve değerlerinin de bu araçsallıktan geldiğine dair antroposentrik bakış açısının da bir yanılgı olduğunu düşünür. Doğa/Tanrı’da gerçekleşen olayların ve durumların zorunluluğunun bilgisine ulaşmaya çalışmak, bu yasaların bilgisine ulaşmak demektir. Bu bilgi, insana, var kalma çabasını daha iyi sürdürmeye yönelik çözümleri de verir. O halde insan duygu ve davranışlarını anlamak için bu yasaların bilgisini edinmek yeterlidir. Tam tersi durum da geçerlidir. Duyguların bilgisi tanrısal yasalar hakkında bilgi verir. Bu yüzden Spinoza, doğaya sıfatlar ve bu sıfatların neden olduğu anlamlar⁵² atfetmek yerine doğayı kendi içinde bir güç ilişkileri ağı olarak görür:

Doğada, onun kusuru olarak gösterebileceğiniz hiçbir şey yoktur, çünkü doğa hep aynıdır, gücü ve etkileme imkânı her yerde bir ve aynıdır. Başka deyişle, doğanın yasaları ve kuralları her yerde ve her zaman aynıdır, her şey bu yasalara ve kurallara göre meydana gelir ve şu ya da bu şekilde biçim değiştirir. Dolayısıyla aklımıza gelebilecek bütün her şeyin doğasını anlamaya çalışırken izleyeceğimiz yöntem de bir ve aynı olmalıdır, yani her şeyi doğanın evrensel yasaları ve kurallarıyla anlamalıyız. (E III, ÖN)

Spinoza’ya göre insanların, duyguları ve eylemleri konusunda özgür olduklarını sanmaları yanlıştır. Örneğin, insan acıkmama konusunda özgür değildir. Yaşama çabasını arttırmak için acıktığında beslenir ve güçsüz düşmüş bedeni bu şekilde canlanır, yetkinleşir yani eyleme gücü artar. Fakat yediği besin zehirliyse, bu zehir eyleme gücünü azaltacak, belki de ölümüne sebebiyet verecektir. Eğer panzehir alırsa eyleme gücü tekrar artmaya başlayacaktır. Doğadaki şeyler birbirleriyle güç ilişkileri bakımından bağlıdır. İşte Spinoza, duyguları da güç ifade etmeleri açısından inceler. O halde karşılaşmalar tıpkı beslenme gibidir. Buna bir örnek ise şudur: İnsanın sevdiği insanla karşılaştığında, tıpkı taze ve besleyici besinler tüketiyormuş gibi bedenlen ve zihnen yetkinleşir çünkü bu karşılaşma, eyleme gücün arttıran yeğinlikte sevinçli duygular uyandırır. Tam tersi, sevmediği bir insanla karşılaşması, besin değeri düşük ya da zehirli bir besine maruz kalması gibi onu bedenlen ve

⁵¹ Bu çıkarımı Spinoza’nın, Oldenburg’ya yazdığı mektupta kullandığı şu ifadeler uyarınca yaptık: “(...) dostum, sizden istirhamım, insanların yaratılmadıklarını, fakat sadece oluştuklarını ve bedenlerinin değişik bir biçimde de olsa hâlihazırda var olduğunu bir düşünmeniz.” (M 4. Mektup: 70)

⁵² Spinoza bu konu hakkında Oldenburg’a şunları belirtir: “Doğayı herhangi bir güzellik, çirkinlik, düzen ya da karmaşa atfetmiyorum. Çünkü bizler ancak kendi imgelemimizden hareketle şeylerin güzel, çirkin, düzenli veya karışık olduğunu söyleyebiliriz.” (M 32. Mektup: 194). Aynı ifadeler *Etika*’da da görülebilir. Bkz. (E I, Ö36, EK)

zihnen yetkinsizleştirir ve eyleme gücünü azaltacak kederli duygular uyandırır. O halde şu çıkarımda bulunmak yanlış olmaz: Spinozacı bakış açısından bakılırsa, insan sevdiği kişiyi bedenlen ve zihnen yetkinleştirir, yaşama çabasını yeğînleştirmeye yarayacak her türden sonuçlara neden olur. Aksi oluyorsa bir sorun var demektir. Bu bakış açısı bile insanların yaygın sevgi anlayışının çarpıklığını gösterir. Spinoza, sevginin bir sahiplenme, bağımlılık, kıskançlık gibi her türden kederli tutkularla anlaşılmasına karşı çıkmaktadır.

Şimdi, karşılaşmalar ölüm ve yaşam arasındaki ince ve kaçınılmaz çizgi ise duygular da bu çizginin anlık dalgalanmaları olarak görülebilir. Eyleme gücünü azaltan kederli karşılaşmalar ölüm durumunun bir ön izlemesi olduğu gibi eyleme gücünü arttıran sevinçli karşılaşmalar da yaşama tutunma halinin bir ön izlemesidir. İnsanın bu durumu sürekli yaşıyor olması kaçınılmazdır. Çünkü “karşılaşmanın sıcaklığında, duygulanımsal kapasitelerin olayda çözülüşünün içine gömülmüş haldeyizdir.” (Massumi, 2018: 106). Duygular bireysel ve toplumsal ilişkilerden kurumların nasıl yapılanacağına kadar büyük oranda rol oynar. Damasio bu durumu şu şekilde ifade eder: “Duygu ve his ortaklığının sosyal davranışlar ve daha geniş anlamda, ahlak üzerinde ne kadar kritik bir rol üstlendiklerini gördük.” (Damasio, 2020: 178). Bu belirleyiciliğinden ötürü onların nedenselliği hakkında olabildiğince bilgi edinilmelidir. Ayrıca Damasio bu durumun bilimsel açıklamasını da şu şekilde yapar:

His ve duyguların nörobiyolojisini anlamak, insanın sıkıntılarını azaltıp insan gelişimini arttırabilecek ilke ve politikaların formüleştirlmesinde anahtar rolü oynar. Gerçekte, yeni bilgiler, insanların kendi varoluşlarının kutsal ve dünyevi yorumlamaları arasındaki çözümlenmemiş gerilimlerle uğraşmalarındaki tutuma bile değiniyor.” (Damasio, 2020: 8)

İnsanın yetkinlikler arası geçiş yapabilme gücünü, duyguların bilgisi verir. Çünkü duyguların kendilerine ait bir yapıları ve güçleri vardır. Bunu anlamak için insanın varlık yapısı, aşkınıc kutsallara bağlanmadan nesnel bir şekilde ele alınmalıdır. Spinoza, duyguları baskı altına almaya çalışmaz. İnsanın kendi etkilenişleri hakkında bilgi edinmesi Doğa/Tanrıyı tanımasının ve bilmesinin bir parçası olarak gereklidir ve zorunludur. Bu yüzden etkilenişlerin, salt kötülükler olarak ele alınamayacağını savunur. Duygular, değişik doğa olayları gibidir:

Ayrıca, sevgi, nefret, öfke, kızgınlık, kıskançlık, kibirlilik, acıma ve ruhun diğer devimleri (*animi commotiones*) gibi insani duyguları (*humanos affectus*) kötülükler olarak değil, ama insan doğasının özellikleri (*humanae naturae vitia*) olarak göz önüne aldım: bunlar sıcaklığın, soğğun, fırtınanın, yıldırımın ve tüm hava durumlarının havanın doğasına ait olması gibi insanın doğasına ait var olma tarzlarıdır. Bu kötü havalarda bizde nasıl bir hoşnutsuzluk yaratırsa yaratsın, kendileri yoluyla doğasını tanımaya çalıştığımız belirli nedenleri olduğu için zorunludurlar ve ruh şeylerin gerçek bilgisine sahip

olduğu zaman bunlardan duyularımıza hoşnutluk veren şeylerin bilgisine sahip olmaktan dolayı aldığı zevk kadar zevk alır. (TP I, 4)⁵³

Spinoza'ya göre, insan belirlenmişlik evreninde özgür değildir ama özgürlüğe dair manevralar yapılabilir. Yani “doğanın bir parçası” olan insan her zaman dış güçler karşısında edilgin durumdadır. Ama yine de bir dereceye kadar etkin veya özgür olabilir. Bu özgürlük upuygun bilgilerle eylediği sürece mümkündür. Spinoza'nın özgürlük görüşü duygular ve zihin görüşüne de yansır. Zorunlu olarak duygulara tabi olan insan onlar hakkında bilgi edindikçe anlama yetisi manevralar yapabilecek şekilde güçlenir: “Yani demem o ki, zihnin ve duyguların ortak özelliklerini yeterince anlayalım ki, zihnin bu duyguları idare etme ve denetleme imkânının ne olduğunu ve ne kadar büyük olduğunu belirleyebilelim.” (E III, Ö56, N). Bu tıpkı şuna benzetilebilir: Deprem bir doğa olayıdır. İnsan, doğa hakkında ne denli bilgi edinirse onun ölümcül olabilecek etkilerine karşı önlemler alabilir. “Nasıl binalar inşa edilmelidir ki can kaybı yaşanmasın?” sorusu insanın var kalma çabasını arttırmaya yönelik bir soru olarak Doğa/Tanrı'nın yasalarını kavramayı gerektirir. O halde insanlar önlemler alabiliyorsa doğa yasaları hakkında edinilen bilgilerin verdiği güç sayesinde. Böylece insan bilgi edindikçe depremi önleme konusundaki etkinliği artmış ve edilginliği azalmıştır. Ayrıca bu “bilmenin verdiği etkinlik” eski zamanlarda “inanmanın verdiği edilginlik” sonucu depremi tanrıların öfkesi ve cezası olarak yorma zahmetinden de kurtarmıştır. Sonuç olarak Spinozacı duygu anlayışı Brian Massumi'nin şu cümlesiyle özetlenebilir: “Duygu kural koyucu değildir. Vaat edicidir. Vaat ettiği şey ise yeğindir.” (Massumi, 2018: 213). Ayrıca Spinoza, duyguların insanı köleleştiren ya da özgürleştiren koşulunu, zihnin duyguları yönetme ve denetleme gücünde görür. Duyguların yapısı hakkında bilgi edinmek ve onları tanımak başlı başına bir güç sağlar. Bu güç zihinsel bir denetleme gücüdür. İnsan, etkilenişlere bağlı türeyen duygulanışları hakkında daha fazla şey öğrendikçe varoluş gücüne hangi duyguların ve hangi karşılaşmaların iyi geldiğini anlayabilir. Yani insanlarla ve şeyler olan ilişkisinde, hangilerinin kendi canlılığını artırıp azalttığını daha iyi ölçebilir. Karşılaşmalara “ihtiyat” ile yaklaşabilmek duyguların nedenselliği hakkında bilgilenmeye bağlıdır.

1.4.1. Duyguların Tanımları

“Spinoza'nın kullandığı kavramları hep kendi felsefi öğretisini yeniden kuracak şekilde yeniden tanımlama yoluna gittiğini” (Nadler, 2020: 130) hatırlamak gerekir. Duygular incelemesini kuracak kavramları tekrar tanımlar: “Ulaşmaya çalıştığımız hedef için, yani duyguların kuvvetini ve zihnin onlar üzerindeki hâkimiyetini belirlemek için, her bir

⁵³ Parantez içi Latince ifadeleri kendim ekledim.

duygunun genel tanımını vermek bizim için yeterli olacaktır.” (E III, Ö56, N). Buradaki amacı duyguları eyleme gücü üzerindeki güç değişimleri uyarınca sınıflandırmaktır. Buradan hareketle Spinoza, üçüncü bölümün son kısmında *Duyguların Tanımı (Affectuum Definitiones)* başlığı altında 48 tane duygu tanımlar. Buna göre tüm duygular üç temel duygunun (arzu, sevinç ve keder) türevleridir. Türev duyguları da eyleme gücünü yetkinlikler arası geçişinin iç nedenler (*causa interna*) ya da dış nedenler (*causa externa*) uyarınca belirlenmesi bakımından sınıflandırır. Yani zihnin ve bedenin eyleme gücünün değişimi içsel olarak mı belirleniyor -ki bu, etkin bir duygu ya da eylem (*actio*) demektir- veya dışsal olarak mı belirleniyor -ki bu da, edilgin bir duygudur ya da tutkudur (*passio*). Bu duyguları, üç temel duygunun açıklaması altında tanımlar. Spinoza, dördüncü ve beşinci tanımda ise zihinsel tahayyül ya da hayal ediliş (*imaginatio*) olarak gördüğü iki duyguyu (hayret ve küçümseme) tanımlar. Aslında Spinoza bunları duygu olarak görmez ama yine de duyguların tanımlarına alması gerektiğini belirtir.⁵⁴ Buna göre tüm bu duyguların tanımları şu şekildedir:

1.4.1.1. Edilgin Duygular: Tutkular (*Passiones*)

1.4.1.1.1. Üç Temel Duygu

Arzu (*Cupiditas*): “Arzu insanın özüdür, mevcut herhangi bir haliyle bir şey yapmaya belirlenmiş olarak anlaşıldığı sürece.” (E III, DT, 1)

Sevinç (*Laetitia*): “İnsanın yetkinliğinin daha düşük bir seviyeden daha mükemmel bir seviyeye geçişidir.” (E III, DT, 2)

Keder (*Tristitia*): “İnsanın yetkinliğinin mükemmel seviyeden daha düşük seviyeye geçişidir.” (E III, DT, 3)

1.4.1.1.2. Zihinsel Tahayyüller

Hayret (*Admiratio*): “Zihnin saplanıp kaldığı bir nesneyi tahayyülüdür, çünkü bu tekil tahayyülün başka şeylerle hiçbir bağlantısı yoktur.” (E III, DT, 4)⁵⁵

⁵⁴ “Hayretten söz etmemin tek nedeni, bazı düşünürlerin bu üç temel duygudan türeyen birtakım duygulara, bu duygular ne zaman bizde hayret uyandıran nesnelerle ilişkili olsa, başka başka adlar vermeyi alışkanlık haline getirmiş olmaları; hatta aynı neden beni küçümsemenin tanımını da bunlara eklemeye zorluyor.” (E III, DT, 4).

⁵⁵ Spinoza’nın, hayret ya da hayranlık tahayyülünün siyasi ve dini alandaki işlevini *TTP*’de sıkça ele aldığı görülür. Örneğin: “(...) kutsal görevleri çekip çevirmeye yönelik sınırsız bir arzu, en kötü yaradılışlı insanları pençesine aldı ve tanrısal dini yayma sevgisi, hırsla ve iğrenç bir açgözlülüğe dönüştü; hatta tapınak bile yozlaşarak bir tiyatro olup çıktı; orada dinlenenler artık din bilginleri değil, hatiplerdi. Bunların tamamının arzu ettiği şey de, halkı bilgilendirmek yerine, önlerinde hayranlıkla diz çöktürmek, fikirlerini paylaşmayanlara herkesin önünde saldırmak, yalnızca yeni ve alışılmamış şeyler öğretmekti. Sıradan insanda en çok hayranlık uyandıran şey de budur.” (*TTP* Giriş: 47). *TTP*’de hayret ile ilgili çıkarsanabilecek olan şey şudur: İnsanlar Tanrı bilgisini edinmek için akla önem vermek ve kutsal kitaplara uymak yerine Tanrı’ya ve kutsal kitaplara karşı sadece hayranlık duymaktadırlar. Bu körkütük hayranlık, bilginin önünde engel oluşturur ve böylece hayranlık önyargıyı ve hayal gücünden doğan bilgiyi besleyen işleviyle karşımıza çıkar. Ayrıca bkz: *TTP* Giriş: 44, 45, 49; I: 61, 65; III: 85; VI: 119, 123, 127; VII: 135; X: 186; XII: 204; XIV: 220; XVII: 244.

Küçümseme (*Contemptus*): “Zihne hafif dokunan bir şeyin hayal edilişidir ki, bu şeyin bulunuşu zihni onda olan niteliklerden çok olmayan nitelikleri hayal etmeye götürür.” (E III, DT, 5)

1.4.1.1.3. Sevincin ve Kederin Türevi Olan Dışsal Nedenli Duygular

Sevgi (*Amor*): “Dış bir nedenin fikriyle beraber giden sevinçtir.” (E III, DT, 6)

Nefret (*Odium*): “Dış bir nedenin fikriyle beraber giden kederdir.” (E III, DT, 7)

Eğilim (*Propensio*): “İlineksel olarak sevince neden olan herhangi bir şeyin fikriyle beraber giden sevinçtir.” (E III, DT, 8)

Kaçınma (*Aversio*): “İlineksel olarak kedere neden olan herhangi bir şeyin fikriyle beraber giden kederdir.” (E III, DT, 9)

Kendini adama (*Devotio*): “Bizde hayret uyandıran birine duyduğumuz sevgidir.” (E III, DT, 10)

Alay (*Irrisio*): “Nefret ettiğimiz bir nesnede küçümsediğimiz bir özellik olduğunu hayal etmemizden doğan sevinçtir.” (E III, DT, 11)

Umut (*Spes*): “Akıbetinden zaman zaman kuşkuya kapıldığımız, gelecekteki ya da geçmişteki bir şeyin fikrinden doğan gelip geçici bir sevinçtir.” (E III, DT, 12)

Korku (*Metus*): “Akıbetinden zaman zaman kuşkuya kapıldığımız, gelecekteki ya da geçmişteki bir şeyin fikrinden doğan, gelip geçici bir kederdir.” (E III, DT, 13)

Güven (*Securitas*): “Gelecekteki ya da geçmişteki bir şeyin kuşkuya yol açan nedeninin ortadan kalkması fikrinden doğan sevinçtir.” (E III, DT, 14)

Hayal kırıklığı (*Desperatio*): “Gelecekteki ya da geçmişteki bir şeyin kuşkuya yol açan nedeninin ortadan kalkması fikrinden doğan kederdir.” (E III, DT, 15)

Kıvanç (*Gadium*): “Umduğumuzdan daha iyi sonuçlanan geçmiş bir şeyin fikriyle beraber giden sevinçtir.” (E III, DT, 16)

Vicdan azabı (*Conscientiae morsus*): “Umduğumuzdan daha kötü sonuçlanan geçmiş bir şeyin fikriyle beraber giden kederdir.” (E III, DT, 17)

Acıma (*Commiseratio*): “Bize benzediğini hayal ettiğimiz birinin başına gelen bir kötülüğün fikriyle beraber giden kederdir.” (E III, DT, 18)

Kayırma (*Favor*): “Başkasına iyiliği dokunmuş birine duyulan sevgidir.” (E III, DT, 19)

Kızgınlık (*Indignatio*): “Başkasına kötülüğü dokunmuş birine yönelik kederdir.” (E III, DT, 20)

Aşırı önemseme (*Existimatio*): “Kendisine olan sevgimiz yüzünden birisine hak ettiğinden fazla değer vermedir.” (E III, DT, 21)

Hor görme (*Despectus*): “Kendisine olan nefretimiz yüzünden birisine hak ettiğinden az değer vermedir.” (E III, DT, 22)

Kıskançlık (*Invidia*): “Bir insanın başkasının mutluluğuna kederlenmesine, mutsuzluğuna sevinmesine yol açan nefrettir.” (E III, DT, 23)

Merhamet (*Misericordia*): “Bir insanın başkasının mutluluğuna sevinmesine, mutsuzluğuna kederlenmesine yol açan sevgidir.” (E III, DT, 24)

1.4.1.1.4. Sevincin ve Kederin Türevi Olan İçsel Nedenli Duygular

Kendinden memnun olma ya da İç rahatlığı (*Acquiescentia in se ipso*): “İnsanın kendisine ve etkiye gücüne yoğunlaşmasından kaynaklanan sevinçtir.” (E III, DT, 25)⁵⁶

Kendini küçük görme (*Humilitas*): “İnsanın kendi acizliğine ya da zayıflığına yoğunlaşmasından kaynaklanan kederdir.” (E III, DT, 26)

Pişmanlık (*Poenitentia*): “Zihnimizin özgür kararıyla yaptığımıza inandığımız bir işin fikriyle beraber giden kederdir.” (E III, DT, 27)

Kibir (*Superbia*): “İnsanın kendisine olan sevgisinden ötürü kendisine gereğinden fazla değer vermesidir.” (E III, DT, 28)

Kendini aşağılama (*Abiectio*): “İnsanın duyduğu keder yüzünden kendisine gereğinden az değer vermesidir.” (E III, DT, 29)

Onur (*Gloria*): “Başkalarının övdüğünü hayal ettiğimiz bir davranışımızın fikriyle beraber giden sevinçtir.” (E III, DT, 30)

Utanc (*Pudor*): Başkalarının kınadığını hayal ettiğimiz bir davranışımızın fikriyle beraber giden kederdir. (E III, DT, 31)

1.4.1.1.5. Arzuyla İlişkilendirilen Duygular

Özlem (*Desiderium*): “Öyle bir şeye sahip olma arzusu ya da iştahıdır ki, bu şeyi hatırlamakla beslenir ve bu şeye duyulan iştahın varoluşunu dışlayan başka şeyleri hatırlamakla bastırılır.” (E III, DT, 32)⁵⁷

Gıpta (*Aemulatio*): “Başkalarının da arzuladığını hayal ettiğimiz bir şeye karşı içimizde uyanan arzudur.” (E III, DT, 33)

⁵⁶ Kendinden memnun olma (*Acquiescentia in se ipso*), eyleme gücüyle olan bu ilişkiden dolayı Spinoza için önemli bir duygudur. Hangi bilgi türünden kaynaklandığına bağlı olarak bu duygunun sevinç yoğunluğu ve istikrarı değişir. Örneğin, bir dalkavuşun övgüleriyle kendinden memnun olan bir kralın bu sevinci, övgüler bittiği an biter. Oysa Spinoza akıldan doğan kendinden memnun olma duygusunu ulaşılmaya değer olan en üst sevinç hali olarak görür. (Yazar notu)

⁵⁷ Aslında Spinoza için özlem, sevilen nesnenin yokluğundan kaynaklanan bir kederdir. Fakat özlemin kelime olarak arzuyu da kapsayan bir anlamı olduğunu kabul ettiği için bu duyguyu arzuya ilişkin bir duygu olarak görür. (E III, DT, 32)

Minnettarlık ya da Şükran (*Gratia seu Gratitude*): “Sevgisinden dolayı bize iyiliği dokunmuş birine aynı şekilde iyilik yapmak için uğraşmamıza neden olan bir arzu ya da sevgiden kaynaklanan himmettir.” (E III, DT, 34)

İyilikseverlik (*Benevolentia*): “Acıdığımız birine iyilik yapmaya yönelten bir arzudur.” (E III, DT, 35)

Öfke (*Ira*): “Bizi nefret ettiğimiz kimseye kötülük yapmamız için nefretle tetikleyen bir arzudur.” (E III, DT, 36)

İntikam (*Vindicta*): “Nefreti yüzünden bize zararı dokunmuş birine kötülük yapmak için aynı şekilde nefretle dolmamıza neden olan bir arzudur.” (E III, DT, 37)

Zalimlik ya da Vahşilik (*Crudelitas seu Saevitia*): “Bir insanı, sevdiğimiz ya da acıdığımız birine zarar vermeye sevk eden bir arzudur.” (E III, DT, 38)⁵⁸

Korkaklık (*Timor*): “Başımıza gelecek diye evhamlandığımız büyük bir kötülüğü daha hafif bir kötülükle atlatma arzusudur.” (E III, DT, 39)

Cüretkârlık (*Audacia*): “İnsanı emsallerinin üstlenmekten korktuğu tehlikeli bir davranışa sürükleyen arzudur.” (E III, DT, 40)

Ödleklik (*Pusillanimitas*): “Emsallerinin üstlenmekten kaçınmadıkları bir tehlikeden korktuğu için arzusuna gem vuran bir insanın yaşadığı durumu niteler.” (E III, DT, 41)

Şaşkınlık (*Consternatio*): “Kötülükten sakınma arzusu korktuğu kötülüğe duyduğu hayretle denetim altına alınan insanın yaşadığı durumu açıklar.” (E III, DT, 42)

İnsaniyet yani Kibarlık (*Humanitas seu Modestia*): “İnsanları memnun edecek şeyleri yapma, memnun etmeyecek şeyleri yapmaktan sakınma arzusudur.” (E III, DT, 43)

Hırs (*Ambitio*): “Aşırı şan ve şeref kazanma arzusudur.” (E III, DT, 44)⁵⁹

Sefahat (*Luxuria*): “Taşkın şekilde yiyip içip eğlenme arzusu ve sevgisidir.” (E III, DT, 45)

Ayyaşlık (*Ebrietas*): “Ölçüsüzce içki içme arzusu ve sevgisidir.” (E III, DT, 46)

Açgözlülük (*Avaritia*): “Sınırsızca zengin olma arzusu ve sevgisidir.” (E III, DT, 47)

Şehvet (*Libido*): “Tensel birleşme arzusu ve sevgisidir.” (E III, DT, 48)

1.4.1.2. Zihnin Denetleyici Güçleri: Etkin Duygular, Eylemler ya da Erdemler (*Actiones seu Virtus*)

Spinoza, etkin duyguları zihnin gücünden kaynaklanan eylemler (*actiones*) olarak görür. Birey, eyleme geçtiğinde “kendi özüyle anlaşılabilen” bir etki üretir. Spinoza bunu da

⁵⁸ Spinoza, zalimliğin (*crudelitas*) karşıt duygusunu insaf (*clementia*) olarak kabul eder. İnsaf edilgin bir duygu değildir; “insanın öfkesini ve intikam duygusunu yumuşatan ruhsal bir güç” olduğu için etkin bir duygudur. (E III, DT, 38)

⁵⁹ Spinoza için hırs (*ambitio*), bütün duyguları besleyen ve güçlendiren bir arzudur. Örneğin, şehvet arzusu hırs ile birlikte gider. Bu yüzden bu duyguyu alt edebilmenin kolay olmadığını söyler: “Çünkü insan herhangi bir arzusunun esiri olduğu sürece bu duygunun da esiri olmuş demektir.” (E III, DT, 43)

affect olarak tanımlar. Spinozacı duygular öğretisinin özgünlüğü tam da bundan kaynaklanır. Çünkü bu güçler, özgür bir insanı köle bir insandan ayırt eden erdemlerdir. Spinoza felsefesinde, güç, eylem, erdem ve akıl kavramları birbirleriyle aynı anlama gelir.

Etika’da üçüncü bölümün 59. önermesinin notunda güç, cesaret veya karakter gücü, zihin gücü kategorisi altında (*animi fortitudo*) gruplandırır. Buna göre eylemler ya da erdemler, cesaret (*fortitudo*)⁶⁰ ve onun iki türü olan yüreklilik (*animositas*)⁶¹ ve yüce gönüllülük (*generositas*)⁶² ile Spinoza’nın özgürlüğünün temel yapı taşı oluşturur: “Anladığı sürece zihne ilişkin olan duygulardan çıkan tüm eylemleri cesarete bağlıyor ve bunu da yüreklilik ve yüce gönüllülük olarak ikiye ayırıyorum.” (E III, Ö59, N).⁶³ Bunlar aklın rehberliğinde olan özgür bir insanda bulunan erdemlerdir.

Yüreklilik (*Animositas*): “Bireylerin varlıklarını sadece aklın buyruğu doğrultusunda sürdürme çabasına neden olan arzuyu anlıyorum.” (E III, Ö59, N). İnsanın sadece kendi iyiliği için yaptığı eylemler yüreklilik ile ilişkilidir. Spinoza, yürekliliği ifade eden türev eylemleri şu şekilde sıralar: Ölçülülük (*temperantia*), ayıklık (*sobrietas*), iffet (*castitas*) ve tehlikeli anlarda serinkanlılık (*animi in periculis praesentia*). Tüm bu duygular zihnin gücünü (*animi fortitudo*), yetkinliğini ve ondaki upuygun fikirleri ifade ettikleri için etkin bir durumu ifade eden eylemler (*actiones*) ya da erdemlerdir (*virtus*).

Yüce gönüllülük (*Generositas*): “Bireylerin sadece aklın buyruğu doğrultusunda başka insanlara yardım etmeye ve onları kendilerine dost kılmaya çalışmalarına neden olan arzuyu anlıyorum.” (E III, Ö59, N). İnsanın başkasının iyiliği için yaptığı yapılan eylemler ise yüce gönüllülük ile ilişkilidir. Yüce gönüllülüğü ifade eden türev eylemleri de ise şu şekilde sıralar: Kibarlık (*modestia*), dindarlık (*pietas*) ve insaf (*clementia*).

İkinci bir filozof olan Spinoza, geliştirdiği duygular öğretisiyle insanın varoluşunu ve eylemini bu dünyaya indirgeme girişiminde bulunmuştur. Sharp’a göre Spinoza’nın, eylemi, duygunun (*affect*) bir türü olarak analiz etmesi insanlığı yeniden doğallaştırma (*renaturalizing*) çabasının temelini oluşturur. (Sharp, 2011: 23). Spinoza *Teolojik Politik İnceleme*’de de eyleme gücünü yetkinleştiren bir dizi duygunun yaşattığı mutluluktan bahseder: “Yardımseverlik, sevinç, huzur, sabır, şefkat, iyilik, bağlılık, yumuşak huyluluk ve özdenetim gibi, hiçbir yasanın yasaklayamayacağı” (TTP V: 117) zenginlikler, aklın rehberliğindeki insanın sonsuz mutluluk kaynaklarıdır. Etkin duygular, insanı eyleme gücüne

⁶⁰ Latince’de “*fortitudo*” şu kelimelerle karşılanıyor: Fiziksel güç, canlılık, sağlamlık, cesaret. (Oxford Latin Dictionary, 1968: 726)

⁶¹ “*Animo*” ve onun kökünden türeyen kelimeler: Hayat vermek, canlılık, cesaret, enerjik anlamlarına geliyor. (A.g.e.: 134)

⁶² “*Generositas*” ise mükemmellik ve soyluluk olarak karşılık buluyor. (A.g.e.:758)

⁶³ Jaquet, *fortitudo*, *animositas* ve *generositas* kavramlarının *Teolojik-Politik İnceleme*’de pek yer almadığına dikkat etmek gerektiğini belirtir. (Jaquet, 2018: 63)

yoğunlaştırdıkları için daima iyidir. İyi olmaları aşkını bir referans sebebiyle değildir. Bunlar insanın kendi gücü ve aklı uyarınca olur. Bu bakımdan etkin duygular zihnin kendi kavrayışıdır. Spinoza için yüreklilik ve yüce gönüllülük (ve bunlarla ilgili şeyler) aklın buyruklarıdır ve böyle oldukları için de çok önemlidir. Çünkü yığınların köleliğine karşın bir insanı özgür yapan güçler yüreklilik ve yüce gönüllülüktür. Özgür, köle olandan bu şekilde ayırt edilir.

Spinoza'nın öne sürdüğü çözüm, zihnin etkilenişler hakkında olabildiğince upuygun bilgiler edinmesidir. Çünkü şeyleri ilk nedenleriyle kavrayabilen ve açık seçik bilgiler edinen bir zihnin edilginliğini azalır. Upuygun fikirler, etkin duyguların zihinsel ifadeleridir. Edilgin bir duygu demek bulanık bir fikir demektir ve hakkında açık ve seçik bir fikir oluşturulan bir duygu, edilgin olmaktan çıkar: "O halde bir duyguyu ne kadar iyi tanırsak ona o kadar iyi hâkim oluruz, dolayısıyla zihnimiz de ondan daha az etkilenmiş olur." (E V, Ö3). Spinozacı duygu öğretisi, köle bir insanı zihnen ve bedenen atıl kılan keder tabanlı duygular (korku, hor görme, öfke gibi) yerine özgür insanın yaptığı şeyi, cesurca tanımayı ve sevinç duymayı salık verir. Zihnin, edilgin duyguları etkin duygularla denetleme gücü vardır. Zihninin gücünü ifade eden bu eylemler yüce gönüllülük ve yürekliliktir. Örneğin, korku ya da ölçsüz cesaret ancak yüreklilik ile denetlenebilir. Çünkü "bir duygu kendisine aykırı ve kendisinden daha güçlü bir duygu olmadıkça ne bastırılabilir ne de ortadan kaldırılabilir." (E IV, Ö7). O halde bir insanın esenliği için kederli duygulanışları denetlemesi ve kederle duygulanabileceği karşılaşmalara da ihtiyat ile yaklaşması gerekir.

Spinoza, zihin etkin duygu durumu yaşarken bu durumun kaynağını sevinç ya da arzu ile ilişkilendirir. Çünkü etkin olmak zihnin eyleme gücünün daha fazla yetkinliğe geçişini ifade eder. Etkin olmak özgür olmak demektir. O halde daha az yetkinliğe geçişi ifade eden kederli duygular bu durumda zihin içeriğinde bulunmazlar. Yani zihin etkinken kederden kaynaklı duygularla eylemez aksine sadece sevinç ya da arzu ile eyleyebilir. Çünkü sevinç ve arzunun etkin halleri olabilir. Fakat kederin olamaz. Bilginin upuygun bir fikirden kaynaklanmasına göre duygunun yeğinliği de değişmektedir. Zaten keder upuygun kavrandığı zaman keder olmaktan çıkar. O halde duygulanışların nedenselliğini anlamak bir duyguyu olabilecek en üst halini yaşatabilecek olanağı sunduğu gibi eyleme gücünü zayıflatan etkilenişlere karşı da bağımsızlık sağlar. Bu özgür bir insanın, karşılaşmalara temkinli ya da ihtiyatlı olan yaklaşımıdır.

Duyguları kendi içlerinde eyleme gücünü arttıran ya da azaltan etkileriyle tanımlamış olan Spinoza için edilgin duyguların iyi veya kötü olabilen gücü, insanı köleliğe götürürken etkin duygular daima gücü artırır. Yani özgürlüğe, erdeme, selamete götürür. Bu sebeple

“rasyonel bir varlık, upuygun bilgi tarafından yönlendirildiği sürece gerçek anlamda etkindir. Böyle bir kişinin eylemleri kendisi için yararlı olana yönelik gerçek bir kavrayışı rehber olarak aldığından, bireyin içerisinde bulunduğu durum gitgide iyileşir.” (Nadler, 2021: 290)

Spinoza’nın amacı, duyguların doğasını yani özelliklerini açıklamaktır. Ulaştığı sonuç da tüm duyguların üç temel duyguya yani arzu, sevinç ve kedere indirgenebilir nitelikte olduğudur. Spinoza için tüm duyguların hepsi bu üç duygudan başka bir şey değildirler. Farklı farklı isimlendirilmeleri değişik bağlamlar ve şeylerle olan bağlantılarından ötürüdür. Bunu saptamış olması, duyguların doğru adlandırmalarını ve tanımlamalarını bu duygulardan hareketle sistemleştirme ve analiz olanağı verir. Hatta diğer duyguların bundan hareketle adlandırabileceğini söyleyerek okuyucuya kendi başına, başka duyguların incelemesini yapabileceğini haberini verir. Spinoza, buna ek olarak, edilgin duyguların indirgenebileceği bir formül daha kurar: Edilgin duygular zihinsel tahayyüllere yani hayrete ya da hayranlığa (*admiratio*) ve küçümsemeye (*contemptus*) indirgenebilir niteliktedirler:

Nasıl ki kendini adama sevdiğimiz bir şeye duyduğumuz hayretten kaynaklanır, aynı şekilde alay da nefret ettiğimiz ya da korktuğumuz bir şeyi küçümsememizden kaynaklanır ve nasıl ki hürmet sağduyuya olan hayretimizden kaynaklanır, aynı şekilde hor görme de budalalığı küçümsememizden kaynaklanır. Son olarak, sevgi, umut, onur ve bu tür başka duyguları da küçümsemeyle bağlantılı olarak düşünebilir ve bu yolla başka duygu adları türetebiliriz. (E III, Ö52, N)

Duygulanışlar insanlara özgü olarak anlaşılmamalıdır. Hayvanlar da duygulanışlara maruz kalırlar (E III, Ö57, N).⁶⁴ Bu sebeple insan ve hayvanların etkileme ve etkilenme kapasitelerini ele aldığı için Deleuze, *Etika*’yı etoloji olarak görür. Hayvanlar, doğaca, insanlardan farklı olsa da, duygulara özellikle de üreme arzusuna maruz kalırlar. Hayvan etkilenişleri insan etkilenişlerinden doğaca farklıdır. Dahası, bir duygunun yapısı onunla muhatap olan insanın yapısına göre farklılık gösterir. Doğaları farklı iki bireyin tüm duyguları da birbirlerinden farklıdır. O halde sıradan bir insanın sevinci ile bir filozofun, sanatçının ya da bilim insanının sevinci doğa olarak aynı değildir. Spinoza da benzer bir örnek verir: “Örneğin bir ayyaşı önüne katıp götüren mutluluk ile bir filozofun sahip olduğu mutluluk arasında hiç de azımsanmayacak bir fark var.” (E III, Ö57 ve N). Çünkü zihinde fikir olarak temsil edilmesi bakımından aynı duygunun zihinsel anlayışı şu ya da bu insan için farklılık

⁶⁴ Biyoloji profesörü ve etolog Marc Bekoff, *Hayvanların Duygusal Dünyası* isimli kitabında, filozofların hayvan duygulanışlarını görmezden gelmelerinden dolayı sitem etmektedir. [Fakat Spinoza’nın gözünde, hayvanlar his sahibi varlıklardır. İnsan ve hayvan duygulanışındaki fark, apayrı doğalara sahip olmalarından kaynaklanır. Deleuze de Spinoza’nın bu görüşüne dair bir öngörde bulunur: “Spinoza’dan çok sonra, biyologlar ve doğa bilimcileri duygular ve duygulandırma veya duygulanma güçleri tarafından tanımlanmış hayvan dünyalarını tasvir etmeye çalışacaklardır.” (Deleuze, 2005: 139)]. Bekoff, bu eserinde hayvanların da duygulanışlara tabi olduğunu araştırmalarıyla birlikte kanıtlamaktadır. Ayrıca, insan ile hayvan duyguları arasında keskin ve hiyerarşik bir sınır olduğu sanısının yerini yapılan son araştırmalarla birlikte ikinci bir bakış açısına bıraktığını belirtir: “Davranışsal ve nörobiyolojik çalışmalar sürekli olarak göstermektedir ki tüm dünyada birincil duygular olarak kabul edilen korku, öfke, şaşırma, üzüntü, iğrenme ve sevinç gibi duygular, hayvanlar tarafından da hissedilmektedir.” (Bekoff, 2020: 38)

gösterir. Tam tersi de doğrudur. Nesnenin özü, duygunun yeğinliğini belirler. Bu bakımdan insanın “her türlü mutluluğu ve mutsuzluğu yalnızca sevgiyle bağlandığı nesnenin niteliğine bağlıdır.” (*TİE* I, §9, s.41). O halde aynı duygu başka insanlar tarafından başka derecelerle hissedilir. Duygunun kendi içinde, bireyin özüne bağlı olan bir nitelik taşıması duyguları derece, yeğinlik, yetkinlik ve kalite gibi kavramlarla birlikte düşünmeye sevk eder.

Tablo 1.1. Rudolf W. Meijer Tarafından Hazırlanmış “*Overview Table of Emotions*” isimli Duygular Sistemi Tablosu⁶⁵

Duygular Sistemi								
Edilgin Duygular					Etkin Duygular			
Sevinç		Keder		Arzu		Yüce gönüllülük ya da Haysiyet Yüreklilik		
Sevinç Türleri		Keder Türleri		Arzu Türleri				
İç Neden	Dış Neden	İç Neden	Dış Neden	Gıpta				
Kendinden Memnun Olma	Sevgi	Pişmanlık	Nefret					
		Kendini küçük görme						
Kibir	Aşırı önemseme	Kendini aşağılama	Hor Görme	Yüreklilik				
	Eğilim		Kaçınma					
	Merhamet		Kıskançlık					
	Başkasının iyilik görmesinden kaynaklanan sevinç		Acıma					
	Umut		Korku				Korkaklık	
	Güven		Hayal Kırıklığı ya da Çaresizlik				Cüretkârlık	Ödleklik
	Kıvanç		Vicdan Azabı				Utangaçlık	
	Kendini Adama	Şaşkınlık		Yüce gönüllülüğün Türleri				
	Alay							
Onur	Övünç	Utanç	Kınama	İnsaniyet yani kibarlık		Kibarlık		
				Hırs				
	Kayırma		Kızgınlık	Minnettarlık ya da şükran		Dindarlık		
				İyilikseverlik				
Zihinsel ya da Duygusal Dalgalanma: Haset				Öfke	Zalimlik ya da Vahşilik	İnsaf		
				İntikam				
Aynı anda hem bedene hem zihne atfedilen Duygular				Aşırı arzu ve sevgi		Yürekliliğin Türleri		
Neşe	Haz	Üzüntü	Acı	Açgözlülük	Sefahat ya da Oburluk	Ölçülülük		
Bedenin Dışarıdan Gözlemlenen Halleri					Ayyaşlık	Ayıklık		
					Hıçkırma	Gülme	Morarma	Titreme
							Tehlikeli anlarda serinkanlılık	
Zihinsel Tahayyüller								
Tekil bir şeyin tahayyülü								
Hayranlık ya da Hayret		Küçümseme						
Hürmet	Dehşet		Hor görme ya da küçümseme					

⁶⁵ Meijer'in Latince olarak hazırladığı bu tablo, ben tarafından Türkçeleştirilmiştir. Kaynak: <https://home.kpn.nl/rudolf.meijer/spinoza/essay2.htm#section4> (erişim tarihi: 03.03.2021)

1.4.2. Duygulara Dair Genel Bir Değerlendirme

Eylem (*actio*), aklı; hayal gücü ise tutkuyu (*passio*) işaret eder. Spinoza için insan bu iki durumu içeren varlıktır. Duygular etkin ve edilgindir. Şimdi, sevinçten türeyen duygular iyi bir karşılaşmayı ifade ederken, keder türevi duygular kötü bir karşılaşmayı ifade eder. Sevinç akıldan doğduğu haliyle etkin olabilir. Fakat tutku olduğu haliyle aşırılıklar içerebileceği için kötü olabilir. Örneğin, Spinoza’da sevinç türevlerinin içinde kibir de vardır. Bu şaşırtıcıdır. Spinoza kibri onaylar fakat aşırı kibri bir delilik olarak görür. Acıma ise özgür insanda bulunmayan bir kederdir. Çünkü akla göre eylemde bulunmaya engel olur. Bu sebeple acımanın karşıtı başkasının iyilik görmesinden kaynaklanan sevinçtir. Hıçkırma, morarma, gülme ve titreme ise sadece bedenle alakalıdır; zihinle hiçbir bağlantıları yoktur. (E III, Ö59, N). Spinoza “Haset ve zihni dalgalandıran diğer duyguların tanımları hakkında bir şey söylemeden geçer. Çünkü “hem bu duygular demin tanımladığım duyguların bileşiminden meydana geliyorlar hem de bunların çoğunun adı yok.” (E III, DT, 48). Keder türevi duygular daima bir bilgi eksikliğini ifade eder. Spinoza, kendini küçük görmeyi ise mütevazılık olarak onaylamaz. Çünkü ona göre en hırslı ve kıskanç insanlar kendilerini aşağılarlar. Bu tür duygular kendi içlerinde ikiyüzlülük barındırır. Keder tabanlı duygular bireyin ezeli çabasına terstir. O halde çabaya ters olan her şey ikiyüzlülüktür, insanın kendini ve başkalarını kandırmasıdır. Bir duygunun kötü ya da zararlı olması için zihni düşünmekten alıkoymuş olması gerekir (E V, Ö9). Bu sebeple zihni düşünme gücünden alıkoyan aşırı kibir, kendini aşağılama gibi duygular yerine Spinoza daha sağlıklı bir sevinç önerir: Kendinden memnun olma (İng. *Acquiescentia in se ipso* Lat. *Self-esteem*). Spinoza’nın *Etika*’da “kendinden memnun olma” duygusunu eyleme gücüyle olan olumlu ilişkisi sebebiyle ön plana çıkarır. Kendinden memnun olma duygusunun, edilgin olduğu haliyle, işlevsel olarak iki duyguya yani pişmanlık ve küçümsemeye karşıt olduğuna dikkat etmek gerekir. Bu duygu bilgiye bağlı olarak yeğînleşir. Akıldan doğduğu haliyle en üst derecesine ulaşabilir. İnsanın varlığını muhafaza etmeye çabaladığı “üstün amaç” kendinden memnun olma ya da iç rahatlığı duygusudur. “İnsanların umut edebileceği en üst duygu durumu” (E IV, Ö52, N) olan bu duygu, insanın kendisine ve eyleme gücüne yoğunlaşmasından kaynaklanan sevinç halidir. Bu duygu onaylanmayla ve övgüyle güçlenir; yargıyla ve kötü eleştirilerle de zayıflar. Bu sebeple herkes, varlığını bu üstün bir amaç uğruna korumaya çabalar. Spinoza’nın, kendinden memnun olma duygusu ile ilgili görüşleri uyarınca fark edilen ilk şey şudur: İyilik, mutluluk ve kurtuluş gibi kavramlar teolojik bir anlam içermez. Bu duygu bir *passio*dur fakat akıldan doğabilir. Bu haliyle özne bu duygunun en üst seviyesini deneyimler. Bu duygu, bilgi türüne göre farklılaşır: Hayal gücünden kaynaklanan memnuniyette ya da onurda, sadece avamın

(*vulgus*) övgüsü sevincin nedenidir. Fakat avam değişken ve kararsızdır. Övgüsü bittiği an, kişinin kendinden memnun olma duyusu da biter. Akıldan doğan kendinden memnuniyet, insanın kendisini tanımasından yani kendi bilgisinden doğduğu için kendi kendini sevincinin neden olarak görür. Spinozacı etiğin amacı bu duyguya ulaşmaktır.

1.5. Monizm, İçkincilik ve Anti-Erekselcilik Bağlamında Spinozacı Duygu Nosyonunun Önemi

Spinoza'nın duygulanışlar öğretisinin yani insan doğasına ve etkilenişlerine yönelik sürdürdüğü araştırmanın, onun felsefesindeki ana kavramları kurmasını sağlaması bakımından önemini anlamak gerekir. Özetle, *Etika*'daki amacı insanın ahlaki ve politik yaşantısının temellerini herhangi bir dinin öğretilerinden bağımsız ortaya koymaktır. Bu sebeple Doğa/Tanrı hakkındaki temel gerçekleri açıklar. Geometrik yöntemle kanıtladığı eserinde erdem, mükemmellik, özgürlük gibi kavramların kurucu olduğu bir sevinç etiği inşa eder. Bunu yapabilmek için ise Spinoza, insanların duygularını Doğa/Tanrı hakkındaki araştırmasının konusu yapar: “Ben insanların duygularına ve bunların özelliklerine diğer doğal şeylere baktığım gibi bakıyorum ve gerçekten de insanın duyguları insanın kendi gücünü yansıtmasa bile, en azından hayranı olduğumuz ve seyretmeye doyamadığımız diğer pek çok şey kadar doğanın gücünü ve ustalığını yansıtmakta.” (E IV, Ö57, N)

Spinoza, öncelikle metafiziksel kanıtlamalarla başlar. Çünkü şunu açıktır ki, teolojinin kabul ettiği aşkın Tanrı ve aşkıncı bir gerçeklik anlayışı doğal bilimlerin bulgularıyla çelişmektedir. Bu sebeple o, nesnel gerçekliği yapılandıran temel kategorileri en geniş ve en temel terimlerle olarak tanımlar. Buna göre ilk bölümde Tanrı'yı, özü varlığı kuşatan ve kendi varlığının nedeni olan, böyle olduğu için de özgür ve sonsuz tek töz olarak tanımlar. “Tanrı ya da Doğa” (*Deus sive Natura*) kavramlarını birbiriyle eş anlamlı kullanır. Spinoza'nın görüşüne göre Doğa/Tanrı “*modusların* özlerinin, varlığının ve devinimlerinin ‘etkin’ nedenidir; ‘ereksel’ nedeni değildir.” (Nadler, 2020: 162). İkinci bölümde insan zihninin ve bedeninin yapısını tartışır. Üçüncü bölümde insanın doğasını daha yakından incelemek için duyguların yapısına dair bir öz araştırması yapar. Çünkü “tabii tanrısal yasa yalnızca insan tabiatının incelenmesinden yola çıkılarak anlaşılır.” (TTP IV: 99). Dört ve beşinci bölümde bu araştırma üzerinden insanın akıl aracılığıyla özgürleşme, en üstün iyiye ve en yüksek mutluluğa ulaşma olanağını inceler.

Spinoza “bir psikolog, bir etikçi, bir siyaset filozofu ve çok daha fazlasıdır, ancak bu alanlardaki tüm çabalarının kökeni metafiziğine dayanmaktadır.” (Lin, 2019: 1). Spinoza'nın hakikat görüşü monizmdir. Tek bir tözün yani Tanrı veya Doğa'nın (*Deus sive Natura*) olduğu

iddiası, Spinoza'nın metafiziğinin merkezinde kabul edilir. “Töz, olmakta olanın tümü bir ve aynı içkinlik düzlemi olarak imlenir.” (Balanuye, 2020: 33, 34). Dünyayı mutlak zorunluluğun şimdi-buradalığı olarak betimlemiş olması da Spinoza'nın güncelliğinin sebeplerindendir. (Negri, 2020: 23).

Tanrı veya Doğa yer kaplayan (*res extensa*) ve düşünen (*res cogitans*) varlıktır ve bunlar onun sonsuz sıfatlarından ikisidir (*E II*, Ö1, 2). Bu yönüyle “Spinoza ontolojik bir monist ve epistemolojik bir düalisttir - yani Spinoza, dünyayı iki şekilde bildiğimiz (düşünce ve uzam) birlik olarak temelde bir kabul eder.” (Rice, 1989: 14).⁶⁶ Ayrıca o, ikinci bir filozof olarak zihin-beden birliğini savunmuştur. Böyle olması bakımından Kartezyen felsefenin iki ayrı ontolojik varlık olarak gördüğü zihin-beden düalizmini⁶⁷ kabul etmez. Daha ziyade, Spinoza için mantıklı olan düşünce “zihin ve bedenin birbirini değişik görünüşleriyle, tamamen ve karşılıklı olarak taklit eden, fakat aynı özden paralel olarak kaynaklanan olgular olduğudur.” (Damasio, 2020: 214). “Zihin ve bedeni ortak bir içkinlik düzleminde buluşturma stratejisi dahilinde Spinoza'nın ileri sürdüğü ilk spekülâtif önerme, tek bir tözün var olduğunu ortaya koyar: Bütün sıfatlara sahip olan tek bir töz vardır.” (Yovel, 2020: 11). Spinoza'nın bu monist görüşünü kuran kavramlar incelendiğinde şu görülür: O bu kavramları yeniden kurmadan önce bu kavramların günlük hayattaki insan duygulanışlarıyla bezenmiş anlamlarını ortaya çıkarır. Bu yüzden “Spinoza'nın en cesur hamlelerinden biri, doğayı insani özelliklerinden arındırmak ve bizzat insanı bütünüyle doğaya indirgemek olmuştur. Doğadan kovulan insani özelliklerin başında erekler ve (türeyimsel formlar da dahil) yetkinlikler gelir.” (Yovel, 2020: 42). Spinoza'nın gözünden duygular, bu yönüyle antropolojik bir araştırma konusudur. Örneğin, türlü duygulanışlar sergileyen insan biçiminde bir Tanrı⁶⁸ ve kendini evrenin merkezi olarak gören insanın doğadaki olayların kendi iştahına göre meydana geliyor olduğunu sanması gibi.

Spinoza'ya göre aşkın ve transandantal hiçbir ilke olamaz. Her şeyin Tanrı'da veya Doğada içkinliği o kadar ihlal edilemez bir ilkedir ki, bunun “dışında var olan” veya buna “başka” olan her düşünce tamamen anlamsızdır. Örneğin uzun ama tartışmalı olsa da onurlu bir felsefi şecereye sahip olan nihai neden mefhumuyla Spinoza, zayıfın ve ahmağın yiyeceği diye alay eder. (Freydberg, 2020: 82)

Bu incelemeden duygulanışlar bağlamında çıkan ilk sonuca göre kıskançlık, zalimlik, açgözlülük, korkaklık, intikam gibi duygular insanlara uygun düşer ancak bunların hiçbiri

⁶⁶ Çeviri ve parantez içi ifade bana aittir.

⁶⁷ Zihin-beden düalizminin bilimsel açıdan geçerli olmadığını Damasio şu şekilde belirtir: “Kendi zihinsel süreçlerimiz üzerinde yaptığımız gözlemlerin, nörobiyolojinin modern bilimsel gerçekleriyle giderek daha bilgili bir şekil almasıyla, zihin-beden sorununun öz düalizm görüşü çekiciliğini yitirdi. Zihinsel fenomenlerin beyin devrelerinin çok sayıda özel sistemlerinin işlevine sıkıca bağlı olduğu ortaya çıkarıldı.” (Damasio, 2020: 192)

⁶⁸ Spinoza, Tanrı'nın insan görünümlü olarak kabul edildiğinden öte onun hangi insan cinsiyle temsil edildiğinin de farkındadır. Boxel'e yazdığı mektupta şu ifadeleri kullanır: “Tanrı'yı dışıl değil de eril addeden yaygın tahayyül” (*M* 54. Mektup: 278)

Doğa/Tanrı'nın nitelikleri değildir. Tanrı insanlar gibi arzu etmez, insanların eylemlerinden hoşnutluk veya hoşnutsuzluk duymaz. Fakat “teoloji çoğunlukla Tanrı’yı yetkin bir insan olarak tasvir ettiğinden” (M 23. Mektup: 168) insanlar kendi sıfatlarını Tanrı’ya atfederler. Ksenophanes’in M.Ö. 5. yüzyıla ait antropomorfik Tanrı eleştirisi,⁶⁹ Spinoza’nın 17. yüzyılda Boxel’e yazdığı mektupta kendi yorumuyla tekrar yankılanır: “(...) bir üçgenin de, konuşabilseydi, aynı şekilde Tanrı'nın daha yüksek düzeyde üçgensiz, bir çember de Tanrı'nın doğasının daha yüksek düzeyde çembersiz olduğunu söylerdi. Böyle böyle her biri kendini Tanrı gibi varsayıp geri kalanları bozuk yapıya addederek, Tanrı'ya kendi sahip olduğu sıfatları yüklerdi.” (M 56. Mektup: 288). Spinoza’ya göre Tanrı, yargıç ya da kral değildir; “Doğa ya da Tanrı eyler.” (Balanuye, 2006: 100). O, tek töz olarak var olma ve etkide bulunma gücüdür. Tüm bu eleştiriler özünde, insan duygularını çok iyi gözlemleyebilmeyi gerektirir ki bu eleştirileri yapabilmış olmasının nedeni tam da budur. Duygulara dair bilgiler insanın kendi varoluşunun zorunlu kıldığı durumlara ilişkin bilgilerdir. Bu durumlar ne kadar kutsala ve bu dünyanın dışına bağlanırsa o kadar nesnel gerçeklikten uzaklaşılır. Spinoza bu durumu *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*’de şu şekilde açıklar:

İnsanlar Doğayı ne kadar az biliyorsa, sayısız hayali fikri de o kadar kolay oluşturabilir; ağaçların konuştuğu, insanların birdenbire taş ya da suya dönüşebildiği, aynada hayaletlerin görüldüğü, bir şeyin yoktan var olabileceği, hatta tanrıların canavara veya insana dönüşebildiği nevinden hayali fikirler saymakla bitmez. (TIE VIII, §58: 59)

Nesnel gerçeklikten ve onun bilgisinden uzaklaşan bir insanın eylemlerinin amacı kendinin ve başkalarının varoluş çabasını yetkinleştirmek olmaz. Yani bu kişinin amacı kendi içsel gücünden kaynaklanan erdemlerle eylemek değildir. Böyle bir kişi daha çok ödül ceza korkusuyla eyler ve bu Spinoza için istikrarsızlık ve ikiyüzlülük demektir. Çünkü bu tür bir insanın eylemlerinin amacı, nesnel gerçekliğin dışında kurguladığı başka dünyaları kazanmak uğruna her ne gerekiyorsa yapmak olacaktır. Tam da bu sebeple Spinoza’nın gözünde Doğa/Tanrı, herhangi bir dinin ödül umuduyla veya ceza korkusuyla tapınılacak nesnesi değildir. “Çünkü korkudan sevgi doğmaz.” (M 43. Mektup: 239). Korku, istikrarsız bir zihin durumunu işaret ettiğinden korkudan doğan sevgi de aynı şekilde istikrarsız ve değişken olacaktır. Yani böyle bir sevgi, güçten değil, güçsüzlükten beslenir. Doğa/Tanrı’ya yönelik alınacak doğru tutum, bilimsel araştırmadır; Doğa hakkında olabildiğince bilgilenmek bu demektir. Tanrı ya da Doğa ibadetin ve inancın nesnesi değildir; bilimsel araştırmanın ve

⁶⁹ “‘İnsanlar tanrıların kendileri gibi doğmuş olduklarını ve kendilerinkine benzeyen elbiseleri, sesleri ve biçimleri olduğunu sanmaktadırlar’...‘Evet, eğer öküzlerin, atların ve aslanların elleri olsaydı ve onlar elleriyle insanlar gibi resim yapmasını ve sanat eserleri meydana getirmesini bilselerdi, atlar tanrıların biçimlerini atlarınkine, öküzler öküzlerinkine benzer çizerlerdi ve onların her birine de kendi türlerine uygun bedenler verdirirlerdi’...‘Habeşler, tanrıların kara ve basık burunlu, Trakyalılar ise mavi gözlü ve kızıl saçlı olduklarını söylerler’ (DK. 21 B 14, 15, 16).” (Arslan, 2011: 168)

anlayışın nesnesidir. Bu yüzden “Tanrıyı imgeleyemeyiz ama kavrayabiliriz” (M, 56. Mektup, :289). Bu kavrayış Doğa/Tanrının sonsuz gücünü ifade ettiği için ona olan sevgiyi de artırır. Bilgiden kaynaklanan sevgi, gücü sebebiyle istikrarlı olacaktır. Bu sebeple Spinoza Oldenburg’a gönderdiği mektubun başında Tanrı görüşünü açıkça belli eder:

(...) Tanrı ve Doğa konusunda yenilikçi Hristiyanların mutlak olarak kabul ettiğinden çok farklı düşünüyorum. Çünkü ben Tanrı’nın, bütün şeylerin, onların dediği gibi geçişli değil, içkin nedeni olduğunu savunuyorum. Diyorum ki, bütün şeyler Tanrı’dadır ve Tanrı’nın içinde hareket eder. Bu konuda Pavlus ve farklı bir tarzda da olsa muhtemelen bütün antik filozoflar gibi düşünüyorum. (M 73. Mektup: 335)

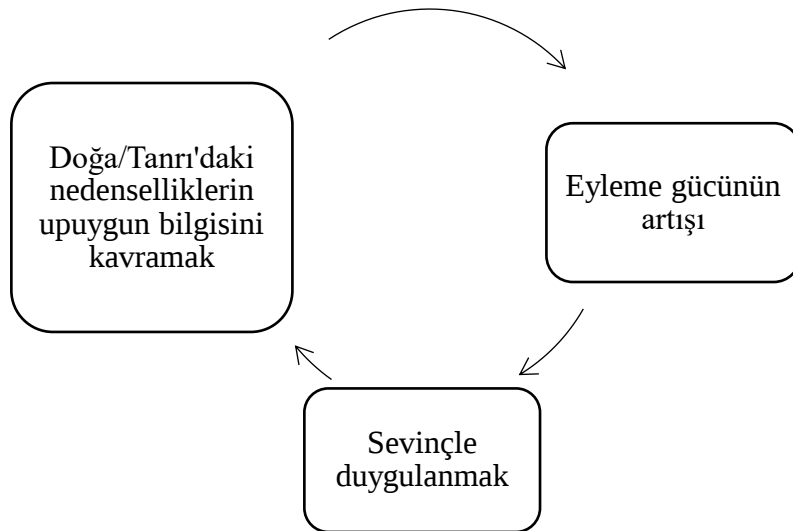
Yirmiyahu Yovel Spinoza’nın ilk modern içkin filozof olduğunu belirtir: “İçkinlik düşüncesinin Spinoza ile birlikte yeniden ortaya çıktığı ve sistemleştirildiği söylenebilir.” (Yovel, 2020, s. 19). Bu sebeple Spinoza için nesnel gerçeklik, aşkını hiyerarşik bir düzene sahip değildir; içkin düzlem uyarınca mantıksal (*rational*) ve yatay bir düzene sahiptir. Doğru düşünmek de bu düzenin nedenlerini kavramak demektir. “Tanrısal yasanın en yüce ödülü” der Spinoza, “yasanın kendisidir. Bir başka deyişle, sağlam ve istikrarlı bir kafa yapısıyla Tanrı’yı tanımak ve onu gerçekten özgürce sevmektir.” (TTP IV: 100). Yani bu düzeni olabildiğince upuygun bilmek ve kavrayabilmek kendi içinde bir esenliktir. O halde ödül olan akılsal bir netlik ve istikrar ise ceza olan da bulanık ve değişken bir kafa yapısıdır. Görülür ki Spinoza için bilmenin ve tanımanın getirisi dalgalanmayan bir zihinle kararlı bir şekilde sevmek ve özgürleşmektir.

Spinoza’nın gözünde insanlar nedenlerin bağlantısının bilgisinden habersizce yaşarlar. Nedensel bağlantının zincirlenişini kavramak demek “şeylerin ilk nedenlerini bilmek” (E II, Ö18, N) demektir. Böyle olması bakımından insanların nedenlerin bağlantısına ilişkin fikirleri, gerçek değil daha çok hayali yargılardır. Spinoza insanların bilgiye dair eksikliklerini ifade etmek için *Etika*’da ve diğer eserlerinde bu ifadeleri geçirir. Yine de o insanın böyle doğduğunu kabul eder. Bu durumu şu şekilde ifade eder: “Herkesin kabul etmek zorunda olduğu temel gerçeği” der Spinoza, “yani bütün insanların varlıkların nedenlerini bilmeden doğduğunu, herkesin önce kendisine fayda sağlayacak şeylere arzu duyduğunu, bu arzularının da farkında olduğunu göstermek yeterli olacak.” (E I, EK). İnsan kendisini özgür olduğunu, özgürce eylediğini ve seçim yaptığını düşünür. Hatta bu duruma o kadar sarsılmaz bir şekilde inanmıştır ki bu düşüncenin aksini kabul etmeye hiç niyeti yoktur. Spinoza için sorun şudur: İnsanlar, onları eylemeye iten arzusunun farkındadır. Ama onları şu ya da bu şekilde arzulamaya sevk eden nedenlerden habersizdirler. Buradan da insanın iştah duyan doğası sonucu erekselci düşünüşe eğilimli olduğu sonucu çıkar. Yani “insanlar daima bir amaç doğrultusunda hareket eder, özellikle elde etmek istedikleri çıkarları doğrultusunda.” (E I, EK). Dahası insan, Doğa/Tanrı’nın da nihai bir erek uyarınca hareket ettiğini düşünür. Şimdi, insan doğasını

araştırmak ilk olarak şu farkındalığı sağlar: İnsan varlığını sürdürmek için, bu çabaya yararlı gelen şeye ulaşmayı amaçlar. Çünkü insanın özü arzudur. İnsanlar bilgiyle eylemek yerine hayal gücünden doğan sanıyla eyledikleri için Doğa/Tanrı'nın işleyişinin de kendi öznel arzularınca veya iştahlarınca sürdüğünü düşünürler. Bu tam da “olan” ile “olması gereken” arasındaki bir gerilimdir. Spinoza, insanın bu durumunu kendisine hayaletler ve hortlaklarla ilgili mektup yazan Hugo Boxel'e yanıt verdiği mektubunda şu şekilde belirtir: “İnsanların şeyleri olduğu gibi değil, olmalarını istedikleri gibi hikâye etme yönündeki genel arzusu hiçbir yerde, görüntü ve hayalet hikâyelerinde olduğundan daha iyi örneklenemez.” (M, 52. Mektup, : 273). Fakat Spinoza için “Doğayı insan duyularına bağlı olduğu haliyle değil de, kendinde olduğu haliyle açıklayan nosyonlara”⁷⁰ önem veren bir insan Doğa'nın kendi iştahınca ya da herhangi bir dini görüşün iştahınca –ki dinlerin amacı, tebaasını, dünyanın gidişatı ve sonu hakkında belirlediği nihai bir ereğe inandırmaktır-”⁷¹ eylediğini düşünmez. Bu sebeple Spinoza için Doğa/Tanrı hiçbir zaman ereksel bir nedene göre hareket etmez. Çünkü Doğa/Tanrı zorunlu olarak vardır, zorunlu olarak hareket ve etki eder. Bu zorunluluk, çözülmesi için hemen orada duran aşkını bir hakikat değildir. Fakat “evrende insani amaçlarla uyumlu bir üst ereğin bulunmuyor oluşu, Spinozacı *conatusun* (var-kalma çabası) tüm sonlu varlıklar için olduğu gibi insanlar için de sevinçli bir deneyim olabilmesine engel değildir.” (Balanuye, 2019: 84, 85). Spinoza'nın sevinç etiği şunu ileri sürer: Bir birey ya da toplum Doğa/Tanrı'nın yasalarının zorunluluklarını kavrayabildiği sürece sevinç içinde yaşar. Böyle bir toplumun eyleme gücü artar ve bu kavrayış, sevinç, güç birbirini artırarak besleyen bir döngü olur.

⁷⁰ Spinoza, Oldenburg'a gönderdiği mektubun sonlarına doğru bu ifadeyi kullanır: “Doğayı insan duyularına bağlı olduğu haliyle değil de, kendinde olduğu haliyle açıklayan nosyonlara yeterince dikkat edenler için gün gibi açıktır bu.” (M, 6. Mektup: 81). Spinoza için Doğa, olduğu haliyle, güç etkileşimlerini ifade eder. (Yazar notu)

⁷¹ Bugün dünya üzerinde, üç büyük dinden başka yaklaşık 4.200 din daha olduğu düşünülüyor. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_religions_and_spiritual_traditions (erişim tarihi: 01.04.2021)

Şekil 1.1. Prof. Dr. Çetin Balanuye'nin Derste Kullandığı Bilgi, Eyleme Gücü ve Sevinç Artışı Arasındaki İlişki Döngüsü

Şuna dikkat etmek gerekir: Spinoza için üst bir erek söz konusu değildir ama *conatus* yani yaşama çabası boyutunda bir erekten söz edilebilir. Çünkü karnı acıkan bir insanın amacı, yemek yemek yani azalan bedensel gücünü artırmak olacaktır. Yani varlık kendini yaşamda tutacak şeylere yönelmeyi amaçlar. Fakat bu bile Doğa/Tanrı'nın sonlu varlıkların özü olarak gerektirdiği bir durumdur. Nihai erek, günah, ödül-ceza gibi ahlaki ve kutsal kavramlar olmadan bakıldığında şu görülür: Doğa/Tanrı tekil varlıkları karşılaşmalara zorunlu kılmıştır. Bir karşılaşmanın muhatapları bir karşılaşmadan kendi varlıklarını olabildiğince koruyup yaşam durumlarını devam ettirecek şekilde çıkmaya çabalarlar.

Spinoza, insanın doğası hakkında öne sürdüğü iki savdan (arzu duyan ama özgür olmayan ve amaç doğrultusunda hareket eden) şu sonucu çıkarır: “İnsanlar sadece gerçekleşen olayların son nedenlerine bakar.” (E I, EK). Bu çok önemli bir çıkarımdır çünkü insanın aşkını düşünme eğilimini açıklar. Bu son nedenleri “dış bir kaynağa” atfeden insan ancak bu şekilde rahatlar. Bu yüzden başka bir neden araştırmaz. Yeryüzünü yeterince araştırıp bilmediği için yeryüzüne atfedemediği olayları, bulanık bir düşünceyle ve abartılı bir hayranlıkla göğe atfeden insan, gök ile çarpık bir ilişki kurmuş olur. İşte bu düşünüş, yeryüzündeki depremi, Tanrı'nın öfkesi olarak ilan eder ve Tanrı'yı öfkelendirenler, cezalandırılması gerekenler olarak görür. Spinoza, Boxel'e bir içkincinin bir aşkınıca karşı sorduğu çarpıcı ve düşündürücü bir soru olarak okunabilecek bir soru sorar: “Yeryüzündeki maddenin, yukarı katmanlardaki maddeden neden daha aşağı olması gerektiğini anlamış değilim.” (M, 56. Mektup: 290).⁷² Neden gökyüzü yüce iken yeryüzü kötülükle anılır?

⁷² [Krş. R.H.M.E, s.293 (*I know not why matter below should be inferior to matter above.*)]

Şeyleri ilk nedenleriyle kavrayamayan, bilginin ilk türü ile yani hayal gücü ile hareket eden insanlar, doğal şeyler için genel fikirler oluşturur ve doğadaki şeyleri bir (*perfectas*) ya da eksiklik (*imperfectas*) açısından düşünürler. Böylece doğadaki olay ve durumları bazı sıfatlarla anlamlandırır: güzellik, çirkinlik, iyilik, kötülük vs. Daha sonra bu fikirlerden doğanın ereksel nedene (*causa finales*) göre hareket ettiğini sanırlar. Spinoza'nın erekselci eleştiri için duyguların yapısını incelediği bölümde açıkladığı insanın iştahını (*appetitus*) öne sürer: “Zaten ereksel neden dediğimiz neden, bir şeyin temel nedeni ya da ilk nedeni olarak görülen insani iştahdan başka bir şey değildir.” (E IV, ÖN).

İnsan, doğa hakkında yeterince bilgisi olmadığı için doğanın gücüyle baş edememektedir. Daha doğrusu kabul edemediği şey ölüm düşüncesidir yani insan sonlu bir varlık olduğunu kabul edememektedir. Spinoza, ölüm korkusunun insan eylemlerini ve inanışlarını yönlendiren çok güçlü bir duygu olduğunun farkındadır. Ölüm korkusundan kaynaklanan çıkışsızlık, insanların doğanın şu ya da bu amaca göre hareket ettiğini hayal etmelerine sebep olur. Bu durum hurafeleri (*superstitio*) ve mucizeleri (*miraculum*)⁷³ doğuran nedenin tam da kendisidir. İnsanın kendisinin ve doğanın akıbeti hakkında çeşitli kehanetler üretmesinden daha kötüsü de bu kehanetlerin olmasını gerçekten arzulamış olması ve bunun için elinden gelen her şeyi yapmış olmasıdır. Böylece “hurafeler, başka hurafeler ve atılan yanlış adımlarla birleşerek cehalet ağları oluşturur.” (DeNicola, 2019: 22). Tarih bu nedenden kaynaklanan felaketlerle ve vahşetlerle doludur. Spinoza'ya göre doğaya aykırı her şey saçmadır. Doğanın, insanın öznel iştahına göre eylediği sanısı da akıldışı ve saçmadır. Spinoza için tekil şeylerin belli bir tarzda varoluşu ve eyleyişi dışsal nedenlerce belirlenir. İnsanların duyguları da doğa yasalarınca belirlenmiştir. Havaya atılan bir taşın kendi özgür kararıyla yere doğru düşüyor olduğunu düşünmesi ne kadar saçmaysa insanın da kendi eylemlerini özgürce seçtiğini sanmak saçmadır. İnsanı şu ya da bu şekilde davranmaya iten özgürlük değil; iştahtır.

İşte insanların sahip olmakla böbürlendikleri insani özgürlük de böyledir ve sadece iştahlarının bilincinde, onları belirleyen nedenlerdense habersiz olmalarına dayanır. Bir bebek süt içmeyi, öfkeli bir çocuk intikam almayı ve bir korkaksa kaçmayı, özgürce istediğini düşünür benzer şekilde. (M, 58. Mektup: 295)

Her var olan şeyin bir nedeni vardır. Bu neden ya şeyin kendisine ya da kendisi dışındaki bir şeye aittir. Buna göre Spinoza için özgür (*libertate*), kendisi tarafından eylemeye belirlenmiş ve kendi doğasının gerekliliğiyle var olan bir varlık anlamına gelir. Zorunlu da (*coactus*) başka şey tarafından gerektirilen, varlığı ve bir etkiyi üretmesi başka şey tarafından belirlenendir. Özgürlük ve öz-belirlenim kavramlarını Spinoza, kendi doğasının yasalarınca

⁷³ Spinoza mucizelerin doğal nedenlerle açıklanabileceğini savunur. (M, 75. Mektup: 341)

bir etki meydana getiren şeyler için kullanır. Bu sebeple gerçekte özgür olan sadece Doğa/Tanrıdır. Çünkü sadece Doğa/Tanrı kendi doğasının zorunluluğuyla var olur, eylemleri kendince belirlenmiştir. Bu varoluş ve eyleyiş onu özgür olan tek töz yapar. Mutlak ve özgür kavrayışı kendi doğasının zorunluluğundan ileri gelir. Bu yüzden Spinoza “özgürlüğü özgür kararda değil, özgür zorunlulukta” konumlandırır. (M, 58. Mektup: 295).⁷⁴ Sonuç olarak insanın kendi doğasına dair bilgisizliği ereksel düşünüşe neden olur fakat kendi doğası hakkında bilgilendikçe bu yanılmanın öznelliğini açıkça görür:

Öyleyse doğa ereksel bir nedenle var olmadığı gibi, ereksel bir nedene göre de hareket etmez; tersine, doğanın var olmasının ve hareket etmesinin hiçbir ereksel nedeni yoktur. (...) Bunun ilk neden olarak görülmesinin nedeni ise genellikle insanların iştahlarının nedenlerinden bihaber olmalarıdır. Çünkü daha önce de sıkça belirttiğim gibi, insanlar eylemlerinin ve iştahlarının bilincinde olsalar bile kendilerini bir şey istemeye sevk eden nedenleri bilmiyorlar. (E IV, ÖN)

Spinoza'nın gözünde “insan davranışını yöneten büyük bir şema, teolojik ya da yararcı bir teleoloji yoktu, daha çok karmaşık dürtüler, eğilimler ve güdüler yelpazesi vardı.” (Israel, 2018: 209). Eğer Spinoza'nın ontolojik görüşü bir güç ontolojisi bağlamında değerlendirilirse onun amacının şu olduğu görülür: “Olmakta olanın tamamını ‘bir’ ve ‘aynı’ içkinlik düzleminin eşit paydaşları/bileşenleri olarak düşünmek; var olanların ‘varlığı’nı hiçbir normatif gerekçeyle (aksiyolojik, teolojik ya da teleolojik) hiyerarşiye bağlamamak.” (Balanuye, 2020: 10). Şimdi, Spinoza için erekselci düşünüş ve onun getirilerinden olan hurafeye⁷⁵ ve mucizeye olan inanç, umut ve korku duygularıyla ilgilidir. Aristoteles’e göre insan, doğal olarak bilmek isteyen bir varlık iken Spinoza’ya göre ise insan, doğası gereği hurafenin yani boş inançların pençesinde olduğu için hayatını da “akla uygun olarak düzenlemekte beceriksiz” olan bir varlıktır. (TTP Giriş: 45; IV: 96). “İnsan zihninin gülünç oyuncağı hurafe”ye olan inanç insanı akıldışı şeylere köle haline getirir. Umut, korku kin, öfke gibi duygular hurafeyi ve önyargıyı var kılan ve güçlendiren duygulardır. Spinoza bunu *Teolojik Politik İnceleme*’de, etkin bir duygu olan yürekliliğin (*animositas*) türev duygusu ölçülülük (*temperantia*) ile -daha doğrusu ölçülülük duygusunun yoksunluğu ile- bağlantısını şu şekilde belirtir:

Ayrıca, kendilerinde büyük bir hayranlık uyandıran, alışılmadık bir şeyle karşılaştıklarında, tanrıların ya da yüce kutsallığın öfkesini dile getiren bir harikanın söz konusu olduğuna inanırlar. O öfkeye kurbanlar ve dualarla yatıştırmamak, hurafenin pençesine düşmüş ve dinden uzaklaşmış bu insanlara dinsizlik gibi görünür. Bu şekilde, bitmez tükenmez şeyler icat eder ve tüm tabiatı, şaşırtıcı biçimde, sanki

⁷⁴ Spinoza, tıbbi konuları danıştığı hekim dostu ve refakatçisi George Hermann Schuller’e yazdığı mektupta özgürlük anlayışını basitçe şu şekilde belirtir: “(...) özgürlük tanımına geçmem gerekirse, söylediğim şu: Salt kendi doğasının zorunluluğuyla var olup eyleyen özgürken, başka bir şey tarafından belli ve belirli bir şekilde var olmaya ve eylemeye belirlenmiş olan ise zorlanmıştır.” (M, 58. Mektup: 295)

⁷⁵ Spinoza hurafeye olan inancın akıl önündeki engel olduğunun farkındaydı. Bunu, Willem van Blyenbergh ile kötülük sorunu, özgür irade, antropomorfizm gibi kavramlar etrafında dönen mektuplaşmalarında şu şekilde ifade eder: “Savunduğum görüş zararlı olmak bir yana, önyargıların ve çocukça hurafelerin engeline takılmayanlar için en yüksek kutluluğa ulaşmanın yegâne yoludur.” (M 21. Mektup: 157)

kendileriyle birlikte saçmalıyormuşçasına yorumlarlar. Tam da bu yüzden, belirsiz şeyleri ölçüsüzce arzu edenlerin, her türden hurafeye tam anlamıyla kul köle olan kişiler olduğunu özellikle görürüz. (...) hayal gücünün doğurduğu taşkınlıklarda, düşlerde, çocuksu budalalıklarda, tanrısal cevaplar işittiklerini sanırlar. Dahası, Tanrı'nın bilgelere dış bilediğine ve kararlarının, zihne değil de, hayvanların iç organlarına yazılmış olduğuna ya da anlan, ahmakların, delilerin ve kuşların, tanrısal bir sezgi ve esinle, açığa çıkardıklarına inanırlar. İşte korku insanları böylesine saçmalatabilir. Bu yüzden, hurafeyi doğuran ve besleyen neden korkudur. (TTP Giriş: 44)

Sonuç olarak bu tür “çocuksu” düşüncelerin kaynağı, kederli tutkulardır. Bu durum yıkıcı tutkuların insanın davranışı ve yaşayışı üzerinde ne kadar egemen olduğunu gösterir. Fakat duygular üzerine gerçekleştirilen refleksif düşünüş, sahte bir iç huzur veren hurafelerin üstesinden gelmenin ön koşuludur. Spinozacı sistemde duygular, doğanın düzenini içkinde düzlemde açıklama yolunda önemli işlevler gerçekleştirir. Duyguların nedenselliğini kavramak, en genel anlamda, aşkını bakış açılarını besleyen kavramları bertaraf ederken, üst derecede bir mutluluk olanağı sunar. O halde buraya kadar şu çıkarımlar yapılabilir:

1. Spinozacı bir gözle bakılırsa *modus*lara dair iki evrensel gerçeklik şudur: *Modus*lar etkileşimler evreninde kararlı bir şekilde var kalmaya çabalarlar. Bu belirsiz ama sonlu bir zamanı kapsar. Bu kararlılığı artıran şeyi ararlar, azaltan şeylerden uzaklaşırlar.

2. Diğer bir gerçeklik ise, *modus*lar birbirleriyle sonsuzca olasılıklarla karşılaşmaya zorunlu kılınmışlardır. Taraflar, bu karşılaşmalardan, güçlerini artırarak çıkmaya çabalar. Bu sebeple nesnel gerçeklik en geniş anlamıyla “güç oyunları ile gelişen karşılaşmalar ve etkileşimlerden ibaret bir devinim” (Balanuye, 2020: 44) olan bir tablo çizer. Birinci çıkarım bu çalışmanın ikinci bölümüyle ilgilidir. İkinci çıkarım ise üçüncü ve dördüncü bölümlerinin konusu olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

“DUYGULANIŞLAR” NOSYONUNUN “CONATUS” ÖĞRETİSİYLE İLİŞKİSİ

Bir önceki bölümde görüldüğü gibi Spinoza'nın *conatus* düşüncesi, duygular öğretisiyle doğrudan ilişkilidir. Spinozacı psikolojik ve politik düşünce, *conatus* etrafında şekillenir. Her tekil şeyin var olmaya devam etmek için gösterdiği ezeli çaba (*conatus*), Spinoza'nın duygulanışlar teorisinde insanı şöyle ya da böyle davranmaya ve eylemeye iten güdü hakkında gerekli açıklamayı sağlar. Bu bölümde ise *conatus* ile duygulanışlar arasındaki ilişki daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu ilişki Damasio'nun nörobiyolojik araştırmalarıyla özellikle desteklenmiştir. Duygu ile *conatus* ilişkisinin Spinozacı yorum ile nörobiyolojik yorum arasındaki uyumunu Damasio şu şekilde ifade eder: “Duygular dengenin, uyumun, dengesizliğin kopukluğun zihinsel göstergeleridir. Duygular çok derinlerde hayati duruma tanıklık ediyorlar.” (Damasio, 2020: 144). Bu hayati durum, somut olarak varlıkta kalma ısrarıdır.

2. 1. Spinoza'da *Conatus* Düşüncesi

Spinoza, *Etika* III. bölümün 6. önermesinde Doğa/Tanrı'nın sonsuz gücünü ifade eden sonlu tekil varlıkların özüne dair bir tanım verir: “Tek tek her şey var olduğu sürece kendi varlığını sürdürmeye çabalar.” (E III, Ö6).⁷⁶ Bu çaba “*conatus*” olarak isimlendirilir. Tekil varlıkların varlığını sürdürmek için sarf ettiği bu güç ya da çaba (*potentia sive conatus*) o şeyin mevcut özü, yani fiili özündür. (E III, Ö7). Spinoza'nın metafiziğindeki öz (*essentia*), varlıkların gücüdür (*potentia*). Bu öz tanımı hem varlıkların özelliklerini hem de gücünü ifade eder. Varlığında sebat etme (*perseverare*) çabası insan dâhil tüm *modus*ların özü ya da doğasıdır. Aynı yasa bir fikir ya da kavram,⁷⁷ bir bakteri, bir masa için de geçerlidir. Bir *modus* neyse o olmaklığını devam ettirme çabası içindedir. Spinoza'ya göre her varlık bir tür çabadır ya da her varlık bir güç ifadesidir. Bu bakımdan Spinoza'da her şey *conatusa*, çabaya yani öze indirgenir.

Ulus Baker, Spinoza'nın *conatus* düşüncesini anlamak için ona ait bir anekdotu bilmek gerektiğini belirtir ve bu anekdotu *Kullanışlı Bir Felsefe: Spinozacılık* isimli yazısında şu şekilde anlatır: “Biyografisinin yazarı düşünür Tschirnhaus anlatıyor: ‘Spinoza'yı bir gün

⁷⁶ “*Unaquaeque res, quantum in se est, in suo esse perseverare conatur.*” (E III, 6)

⁷⁷ Balanuye, kavramların da *conatus*ları olduğunu ifade eder. Güç ontolojisine göre gerçeklik, etkilenişlerin biçimlendirdiği bir içkinlik düzlemidir. Buna göre kavramlar, inançlar, fikirler veya anlamlar doğal seçilimin muhataplarıdır ve etkilenişlerin tarafı sayıldıkça ve bunu başardıkları ölçüde var kalırlar. (Balanuye, 2020: 102) Kavramlar da uygarlık tarihi boyunca değişen ve dönüşen niteliktedirler.

örümcek ağlarına sinekler atıp, nasıl hayatları için ölümüne mücadele ettiklerini seyrederek çocuk gibi kahkahalarla gülerken yakaladım.” (Baker, 2018: 17). *Conatus*, Spinoza’nın tekil varlıklarda doğal bir yasa olarak gördüğü bir gerçekliktir. O güne dek başına elma düşen insanların içinde sadece Newton bu düşüşün bir doğa yasası olduğu hakikatini nasıl keşfedebildiyse, Spinoza da örümceklerle yaşadığı bu olayda tekil varlıkların özü olan yaşama çabasını yani *conatus* gerçekliğini görebilmiş ve bu gerçekliğin verdiği “saf sevinci” kahkaha ile ifade etmiştir.

Varlıkların özünün “çaba” olduğu anlayışı Spinoza’nın icadı olmayıp ondan önce de bilinmektedir.⁷⁸ Ayrıca bu görüş 17. yüzyıl fiziğiyle de uyumludur. Çünkü o zamanlar “bedenler arasındaki etkileşimler, karşıt güçler arasındaki çekişmeler olarak görülmekteydi, daha büyük güçler kazananlar, daha küçük güçler ise kaybedenlerdi.” (Gabbey’den akt. Viljanen, 2011: 90).⁷⁹ Bu açıdan Spinoza’nın duygulanışlara dair görüşlerinin, onun çağının mekanik bilimiyle olan ilişkisini de görmek gerekir. Günümüz bilimi, nörobiyoloji, açısından ise Damasio *conatusu* ve *conatus* ile duygu arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklar:

Duygular ve iştah ile basit düzenleyici tepkiler, evrimin oluşturduğu doğuştan bilge beynin kılavuzluğu eşliğinde bedeni yönetmeye yardım ediyor. Spinoza, doğuştan gelen bu nörobiyolojik bilgeliği sezerek *conatus* demecinde bunu özetlemişti: Yaşayan bütün organizmalar, ihtiyaçları gereği bilinçli olmadan ve bu konuda karar vermeden, kendi varlıklarını korumaya çalışıyorlar. (...) Doğa, birçok donanım oluşumunda olduğu gibi, duygu mekanizmasını bir başlangıç olarak alıp sonrasında ona başka unsurlar ekledi. Önce duygu vardı, fakat duygunun başlangıcında eylem vardı. (Damasio, 2020: 82, 83)

Duygu, bedenin eyleme gücünü (*corporis agendi potentia*) artıran ya da azaltan, bu gücü destekleyen ya da baskılayan etkilenişler ve aynı zamanda bu etkilenişlerin fikirleri olması bakımından bizzat ezeli çaba ile ilgilidir. Bu bakımdan *conatus* eylemleri şekillendiren ilk nedendir: “*Conatus*, hayatta kalma ve daha fazla güç ve özgürlük dürtüsü, bir canlının davranışını düşünce açısından anlamak için bir giriş noktası sağlar.” (Hampshire, 2005: 27). Spinoza bir varlığı, özü ve özelliği he ne ise o şekilde tanımlamaya çabalar. Doğa/Tanrı’nın tüm *modusları* gibi insan *modusu* da var kalma çabasını devam ettirecek şeyleri iyi ve yararlı olarak görür ve bunlara yönelir; bu çabayı kısıtlayan ya da ortadan kaldırmakla tehdit eden şeyleri ise kötü ve zararlı olarak görür ve bu şeylerden sakınmaya ve uzak durmaya çabalar. “Sonsuz karşılaşmaları içinde, hem diğer varlıklar üzerinde etkide bulunan hem de tüm diğer sonlu varlıklardan etkilenen insan *modusu* çok büyük ölçüde bu etkilerden türeyen duygularla

⁷⁸ Valtteri Viljanen *Spinoza’s Geometry of Power*’da, *conatus* öğretisinin Spinoza’nın icadı olmadığını belirtir. Bu düşünceyi kabul eden bazı filozofları sıralar: Peripatetikler, Stoacılar, Cicero, Thomas Aquinas, Descartes. Fakat “Hobbes’un çaba açıklaması aynı zamanda Spinozacı öğretinin önemli bir erken modern öncüsüdür ve etkili siyasal teorisini çabanın doğalcı ilkesine dayandırma yolu, şüphesiz Spinoza’nın dikkatini çekmiştir.” (Viljanen, 2011: 84-89). (Çeviri bana aittir.) Viljanen’in bahsettiği, Hobbes’un *Leviathan*’daki çaba (*endeavour*) tanımı şudur: “Yürüme, konuşma, vurma ve diğer görülebilir eylemler biçiminde tezahür etmeden önce, insan vücudundaki bu küçük hareket başlangıçlarına, genellikle, ÇABA denir.” (Hobbes, 2007: 47)

⁷⁹ Çeviri bana aittir.

hareket eder.” (Balanuye, 2019: 72). O halde sevgi, nefret, umut, korku gibi tüm duygular insanın özü olan yaşama çabasını sürdürme ve eyleme güçlerini artırma eğiliminin tezahürleridir. *Conatus* varlıkları karşılaşmaya ve etkileşimlere iten güçtür. “O halde etkilenişler her an *conatusu* belirlemektedir; ama *conatus* her an onu belirleyen etkilenişlere bağlı olarak yararın aranışıdır.” (Deleuze, 2013: 257). Tüm tekil varlıklar gibi insan da doğaca buna belirlenmiştir ve bu sebeple göre insan özgür değildir. İnsanın özgürleşme olanağı bu belirlenmişliklerin farkına varmasıyla mümkündür. İnsan da diğer varlıklar gibi karşılaşmalardan eyleme gücünü artırarak çıkmaya çabalar. O halde tek tek şeyler kendi var kalma ısrarlarını tehdit edecek tehlikeleri de bertaraf etmelidir. Böyle olması bakımından diğer *moduslarca* şu ya da bu şekilde karşılaşmaya belirlenmiş evrende, bir *modus* kendinden daha güçlü başka bir *modus* tarafından yok edilinceye kadar var kalmaya çabalamak zorundadır. Bu bakımdan “en basit organizmalar bile kendilerini korumak için mücadele ederler ve en basit organizmalar bile çevrelerinin onlar üzerindeki etkilerini kaydeder.” (Hampshire, 2005: 28). Damasio da *conatus* düşüncesini evrimsel olarak okunabilecek somut bir gerçeklikle birlikte Hampshire’ı destekler:

Basit organizmalarda “duygusal” tepkiler olduğuna ilişkin elimizde pek çok veri bulunuyor. Bedeni, beyni, zihni olmayan ve olası bir tehlikeden (iğne, titreşim, çok yüksek ya da çok düşük sıcaklık) hızla yüzerek uzaklaşan tek hücreli paramezyumu düşünün. (...) Bu basit organizma, uç sıcaklıklar, fazla titreşim, dış zarında yırtılmaya neden olabilecek delici nesneler gibi belli başlı tehlikeli durumları belirlemek ve bunlardan kaçarak daha güvenli, sessiz bir yere kaçmak için tasarlanmıştır. Ayrıca, daha yeşil alanlara doğru yüzerek; ona enerji sağlayabilecek, kimyasal dengesini sağlamasında yardımcı olacak kimyasal moleküllerin de peşinde koşacaktır. Bu sözünü ettiğim olaylar bile beyni olmayan bir canlının insanlardakine benzer; sakınma, kaçınma, onaylama ve yaklaşma gibi davranışları destekleyecek duygusal işlem özleri taşıdığını gösteriyor. (...) Bu da doğanın, çok uzun zamandır canlıların yaşamlarını otomatik olarak düzenleyip sorgulama ve düşünce olmadan hayatta kalmalarını sağlayacak düzenekler peşinde koştuğunu gösteriyor. (Damasio, 2020: 42, 43)

Her *conatus* aynı zamanlarda farklı güç durumlarında olabilir. Toplamlar açısından düşünülürse şu gerçeklik bu durumu daha iyi anlatabilir: Aynı dünya üzerinde her toplum çabasını aynı refahla sürdürmemektedir. Buraya kadar *conatus* ile duygulanışlar ilişkine dair ilk olarak şu çıkarım yapılabilir: İnsanlar zorunlu olarak kendi zevklerine uygun şekilde hareket ederler. Ama Spinoza insanın yapısına dair bir özelliği daha vurgular. Buna göre insan, başkalarının kendi düşüncesine göre yaşamasını arzulayan bir doğaya sahiptir. Herkes kendi varlığında çabalar ama aynı zamanda insanın, bir düşünce varlığı olarak, düşüncelerinin başka bedenler üzerinde sebat etmesine yönelik de bir arzusu da vardır. Bir nevi başka bedenler üzerinde yaşamak istemektedir. Bundan şu çıkarılabilir: zihindeki fikirlerin de kendi *conatusu* vardır. İkinci olarak ise şu gerçeklik vurgulanabilir: İnsanlar şeylere iştahlarına göre önceden olumlu ve olumsuz değerler atfedip kurallar ve yargılar oluşturur. Bu ahlaki bir sınıflandırmaya ya da hiyerarşiye sebebiyet verir. Fakat *conatus* düşüncesi ahlak ile

etiği ayıran bir gerçekliktir. Bu düşünce, kaynağını insani iştahlardan değil nesnel gerçeklikten alır. Bu yüzden Spinoza duygulara normatif anlamlar yüklemeyi aksine duygular bilgelige ve özgürlüğe ulaşmak isteyen bir insan için tanınması ve kabul edilmesi gereken gerçeklerdir.

Spinoza, insanın beden yapısının son derece karmaşık (*composita*) parçalardan oluştuğunu belirtir. (E II, ÖK1). İnsanı diğer varlıklardan ayıran şey, karmaşıklık derecesidir. İnsan bir yandan sürekli etkilenişlere uğrar bir yandan da bu etkilenişler uyarınca yaşama çabasını kararlı bir biçimde sürdürmeye çalışır. İnsan var kalmayı etkilenişlere rağmen devam ettiriyorsa, bu durum, insanın etkilenişler sonucu meydana gelen değişimlere sürekli uyum sağlama yeteneği olduğunu gösterir. O halde bir varlık ne kadar karmaşıksa o kadar uyum sağlama yeteneği vardır. Tüm varlıklar çabalarını sürdürmek için sürekli değişmek ve buna uyum sağlamak zorundadır. Spinoza, karmaşıklık ve uyum sağlama arasında zorunlu bir bağlantı görür ki bunlar güç ve özgürlüğün şartlarıdır. (Hampshire, 2005: 10). Bu çaba bir varlığın yapısının karmaşıklığına göre de derece ifade eder. İşte tam da bu özelliklerin insanda diğer varlıklardan üst bir derecede bulunması sebebiyle insan için belli bir tür özgürlük olanaklıdır.

Şimdi, sonlu insan *modusunun*, diğer sonlu *moduslardan* farklı olan doğasına ilişkin şu üç şey nettir:

1. Beden-zihin olarak karmaşık olma
2. Etkilenişlerin değişimlerine uyum sağlama yeteneği
3. Zihinsel olarak refleksif düşünceye sahip olması

Conatus, Doğa/Tanrı'nın bir güç ifadesidir. *Conatus* yararın aranişidir. O halde en üst yarar nedir? Spinoza için bu yarar, insanın zihninin yeteneği olan anlama yetisini yetkinleştirmesidir. Çünkü insan “şeylerin birlikteliği ve zincirleme bağlantıları konusunda bilgisiz” (*TTP IV*, s.96) olan bir varlıktır. İnsan, tabii şeyleri tanıdıkça, Doğa/Tanrı hakkındaki bilgisi ve sevgisi artar ve daha mükemmel olur. Kuşku, Doğa/Tanrı'nın yasaları hakkında bilgisiz olunduğu sürece vardır. Bu sebeple insanın en üstün yararı ve mükemmelleşme imkânı yalnızca Doğa/Tanrı'nın bilgisine ve sevgisine bağlıdır. (*TTP IV*: 97)

Spinoza, çaba tanımında “tek tek her şey” derken varlıkların bireyselliklerini de işaret eder. Doğa/Tanrı'daki varlıklar bireyselliklerini sürdürmek için çaba harcarlar. Bu bakımdan her şey tek bir şeyi ifade eder: şeyler doğanın düzeni uyarınca varlıklarını ortadan kaldıracabilecek güçlere karşı direnirler. Buraya kadar şu iki çıkarım yapılabilir: İnsan da diğer *moduslar* gibi karşılaşmalar sonucu şu ya da bu şekilde etkileşimde olmaya belirlenmiş bir

modustur. Ayrıca insanın da sonlu varlığını korumaya yönelik bir arayışı içindedir. İşte duygular, etkileşimin ve yararın arayışını sürekli iletmeleri bakımından insanın canlılığını ya da canlılığının azalışını temsil ederler. O halde etkilenişlerin bilgisini taşıyan duygular olmaksızın insanın *conatus*undan ve özgürleşme olanağından bahsedilemez. İnsan bir çaba varlığıysa, insanı yaşamda tutan da duygulanışlarıdır.

2.1.1. *Conatus*'un Artış-Azalış İfadesi: Üç Temel Duygu

Herhangi bir varlığın doğasını veya özünü oluşturan güç veya çaba, her zaman her durumda sabittir fakat bu çaba, varlığın yaşamı boyunca sürekli olarak değişir. Diğer bir deyişle, *conatus* artabilir, güçlenebilir ya da azalabilir, zayıflayabilir. İşte tam da bu durum Spinoza'nın duygu ve duygulanış öğretisinin merkezidir. Çünkü varlıkta sürüp gitme çabası ne denli rahat ve dengeli olursa insan o kadar sevinç ve haz duyar; bu çabanın gergin ve dengesiz durumu ise kederi ve acıyı işaret eder. Arzu ise, insanı herhangi bir şekilde herhangi bir eyleme yönelttiği için insanın kendi özüdür. Spinoza, bu bedensel işleyişin farkında olarak insanın doğayla nasıl uyum içinde yaşayabileceğini araştırır. İşte bu sebeple Spinoza üç temel duyguyu tanıır: Arzu (*cupiditas*), sevinç (*laetitia*) ve keder (*tristitia*). Bunlar diğer tüm duyguların ham maddeleridir ya da varyasyonlarıdır.

2.1.1.1. Arzu

Spinoza, kendinden önceki filozofların farklı bağlamda ele aldığı arzu (*cupiditas*) kavramı, felsefesinde merkezi bir konumdadır. Arzu insanın özüdür. Spinoza'ya göre iştah ve arzu arasında hiçbir fark yoktur; İştahın bilinci “arzu” adını alır. Bu bakımdan arzu insanın özüdür. Bu *conatus* ile aynı şeyi ifade eder. İnsan söz konusu olduğunda *conatus*, *cupiditas* olarak tanımlanır. Arzu var olma gücünü artırmayı amaçlar. Bu güç artışına sevinçle geçiş yapıldığı hatırlanırsa arzu, Spinoza'nın bir duygular öğretisi geliştirebilmiş olmasını sağlar. Arzu, sonlu varlıkları herhangi bir şekilde herhangi bir eyleme yönelttiği için “bütün duygular, eyleme gücünü artırıp azalttıkları ölçüde genel olarak bir çeşit arzu olarak adlandırılabilir.” (Nadler, 2021: 292). İnsan uygun fikirlerle eylemde bulunduğu zaman, arzusu tam anlamıyla kendi özüdür. Mihael Della Rocca, *Spinoza* isimli eserinde arzu ve çaba arasındaki ilişkiyi daha bireysel düşünmek için bir örnek verir:

Tüm bireyler bir şeyler yapmak için çabalarlar ve bu nedenle tüm bireyler bir şeyler arzularlar. Spinoza için, kendimizin olduğu kadar bir pankreasın arzularından da anlamlı bir şekilde söz edebiliriz. Aslında, pankreasım çabaladığından - ve onun çabası aslında benim çabamın bir parçası olduğu için - pankreasımın da arzuları olduğu söylenebilir. (Rocca, 2008: 154)⁸⁰

⁸⁰ Çeviri bana aittir.

Bir bireyin “iyi” olarak gördüğü şeyler, arzusunun yöneldiği şeylerdir. Çabayı etkin bir şekilde sürdürmek, sağlıklı bir arzuya sahip olmaktır. O halde avam ile bilgenin arzuları da niteliksel olarak birbirinden farklıdır. Spinoza, birbiriyle paralel ilişki içinde olan zihin ve bedenın beraber çabalamasını “ıştah” (*appetite*) olarak adlandırır. Sadece zihnin çabalamasına ise “irade” (*voluntatem*) der. İştah bilinçli olduğunda bu “arzu” (*cupiditas*) adını alır. Bu bakımdan arzu, *conatusun* temel bir görünümüdür.

2.1.1.1.1. Karşıt Duygular (*Contrarios Affectus*)

Spinoza’nın *Etika*’da *TTP*’de ve *TIE*’de “karşıt duygular” (*contrarios affectus*) kavramından bahsettiği görülür. Bunlar tamamıyla bir amaç oldukları zaman aklın, bilginin, bilgeliğin, mutluluğun ve özgürlüğün önündeki en büyük engellerdir. Bunlar aşırı arzudan ve sevgiden kaynaklanan açgözlülük, ayyaşlık, sefahat, itibar ve şehvet⁸¹ gibi duygulardır. Fakat “akıldan doğan arzunun aşırısı olamaz.” (*E IV*, Ö61). Fakat bu duygular ölçsüz bir sevgi ya da arzudur. İsimlerini ilişkilendikleri nesnelere göre alırlar. Örneğin, şehvet cinselliğe duyulan aşırı bir sevgi ya da arzudur. Bu arzuları doğrudan değil ama ilineksel olarak birbirine karşıt duygular olarak isimlendirir. Bunlar zihinde bir tür dalgalanma, istikrarsızlık ve dengesizlik yaratırlar ve böyle oldukları için de kötüdürler: “Bundan böyle birbirine karşıt duygular deyince, aynı türden olmalarına rağmen insanı farklı yönlelere çeken duygulan kastediyor olacağım; örneğin arzusunun ya da sevginin türleri olan sefahat ve açgözlülük gibi.” (*E IV*, T5). Ayrıca bunlar “fani şeylere yönelen sevgide vuku bulan kötülükler” (*TIE I*, §9: 42) oldukları için bunların hakiki bir sevincin kaynağı oldukları düşünülemez. Yani bu demektir ki, eğer bir insan bu duygulardan herhangi biriyle yöneldiği nesneyi kaybederse kederlenir, o nesneye başkası sahip olursa kıskanır, korkar, nefret eder, öfkelenir, intikam almak ister. Bir amaç haline geldiğinde bu duygular insanın varlığını korumasına bir katkı yapmaz ve kötü oluşları da bu sebeptendir: “Demek ki, mutlak olarak peşine düşülen bütün bu erekler varlığımızın muhafazasına (*esse conservandum*) hiçbir şey katmadığı gibi, buna mani olmaktadır, zira

⁸¹ Spinoza’nın şehvet ya da duyusal haz (*libidinem*) hakkındaki görüşleri *TIE*’de görülebilir. Öyle ki o, zihnin bu duyguyla takıntılı hale geldiğinde bunun -tıpkı servet ve itibar hırsının yaptığı gibi- “yüce mutluluğa” ve iyiye odaklanmasını engellediğini düşünüyordu. Ayrıca cinselliğin tatmin olduktan sonra pişmanlık getirdiğine inanıyordu: “Duyusal hazda, zihin sanki iyi bir şeye kendini kaptırmışçasına takılmış görünmektedir buna; öyle ki, başka herhangi bir şey düşünmekten tümüyle alıkonmuştur. Gelgelelim, bu hazza erişildikten sonra, şayet zihni tamamen ketlemiyorsa, afallatan ve zayıflatan yoğun bir buhran baş gösterir.” (*TIE I*, §3: 40). *Etika*’da da *libidinemden* kaynaklı aşk hakkında bir yorum bulunabilir. Buna göre sadece dış görüntüsü beğenilen kişi sebebiyle oluşan üreme arzusu, *libidodur* yani tensel aşktır. Bu aşk, istikrarlı bir zihnin özgür kararıyla doğmaz. Yani bu aşk etkin bir sevinç değildir. İstikrarsız bir nedenden doğan bu duygu yine istikrarsızlık yaratır ve bu sebeple “başka bir nedenden doğan her tür aşk kolayca nefrete dönüşür.” (*E IV*, AB19)

bunları elde edenleri çoğunlukla yıkıma sürüklerken, bunlar tarafından ele geçirilenleri istisnasızca yıkıma götürmektedir. (*TIE* I, §7: 41).⁸²

Şimdi, bu edilgin “kötülüklerin” edilgin karşıtları yoktur fakat bunlara ancak ve ancak etkin duygular yani eylemler (*actiones*), yüreklilik ve yüce gönüllülük karşı koyabilir. (*E* III, DT, 48). Karşıt duygular, zihnin gücünü ifade eden yüreklilik ve yüce gönüllülükle denetlenebilecek yapıdadırlar.

O halde insanlardan oluşan bir toplumda karşıt duyguların güdümünde olan kişiler akla göre değil kendi hırslarına göre hareket eder. Spinoza, karşıt duygular arasında zihinsel dalgalanma yaşayan (*contrariis affectibus fluctuat*) insanın durumunu ise *TTP*’de şu şekilde betimler: “Demek ki Süleyman’a göre yalnızca bilgiler istikrarlı ve dingin bir hayat sürer. Tam tersine karşıt duygular arasında bocalayan inançsızlar (Yeşaya L VII-20’ de dendiği gibi), bu yüzden, ne rahat edebilir, ne de huzur bulabilir.” (*TTP* IV: 104). O halde karşıt duygular bireyin ya da toplumun esenliğine katkı yapmadığı gibi zarar verir. Duyguların doğasına dair saptadığı bir kavram olması bakımından bu duygulara “ihtiyat” ile yaklaşılmalıdır. Öte yandan Spinoza anlama yetisinin kavrayışını safılaştırma yolunu ararken zihni açık seçik olarak kavradığı halde bile kendisinin (tamamıyla hırs oldukları durumda) cinsellik ve itibar gibi arzulardan azade olamadığını ve bunları öylece bir kenara atmadığını kendisi için de kabul eder. Ama yine de onları bu uğurda kendi refleksif düşüncesinin nesneleri haline getirir. Onları zihinsel denetlemeye tabi tutar ve edimini şu şekilde aktarır:

Zihnim bu düşüncelere yöneldikçe, o öteki şeylerden [kötülüklerden] uzaklaşıyor ve kendini yeni bir yol gösterici ilkenin araştırılmasına adıyordu azimle. Bu durum beni ziyadesiyle rahatlatmıştı, çünkü böylelikle mahut kötülüklerin her tür çareyi hükümsüz bırakacak denli direngen olmadığını görmüştüm. Ayrıca böylesi anlar başlangıçta seyrek ve çok kısa süreli olmasına rağmen, gerçek iyi benim için daha seçikleştikçe, bu anlar da sıklaştı ve daha uzun sürmeye başladı. Özellikle de para, duysal haz ve itibarın başka amaçlara götüren birer araç olarak değil de başlı başına birer amaç olarak kovalandığı müddetçe kişiye ancak köstek olduğunu anlamamla birlikte gerçekleşti bu. (*TIE* II, §11: 42)

Unutmamak gerekir ki Spinoza karşıt duyguların kötü olduklarını söylerken şunu kastetmektedir: Bu duygular bir insanın hayatında salt amaç oldukları zaman yıkıcı bir işlev görür. Bu duygular zihinsel özgürlüğe zarar verdiği için kötü olmaları da bu amaç halinden gelir. Çünkü bağlandıkları nesneler sonludur ve değişkendir. Yine de Spinoza bu arzuların çok güçlü olduklarını bilir ve güçlerinin “en üstün iyiye” ulaşmaya hizmet edebileceğini belirtir. Bu duygular araç oldukları halleriyle özgürlük için oldukça destekleyici bir işlev gerçekleştirirler: “Öte taraftan, bunlar birer araç olarak kovalandıklarında, bir nebze sınırlanıyor ve birer köstek olmaktan çıkarak, aracısı kılındıkları amaca ulaşmada büyük katkı sağlıyorlardı.” (*TIE* II, §11: 42). Bu yüzden Spinoza sevilmesi ve arzu edilmesi gereken

⁸² Parantez içi ifadeyi kendim ekledim.

şeyleri sorgular. Bu duygular en üstün iyiye, mutluluğa ve özgürlüğe ulaşmak için uğruna araç kılınabilir. İşte bu halleriyle karşıt duygular güçleri bakımından aklın rehberliğinde yaşamak isteyen bir insana yardımcı olurlar. Bu bakımdan Spinoza çileci bir yaşam biçimi önermez.

2.1.1.2. Sevincin Zihinsel ve Bedensel Temsilleri

Eyleme gücüne yardımcı olan durumlar sevinç (*laetitia*); gücü engelleyen durumlar ise keder (*tristitia*) ile temsil edilir. Duygular çeşitli derecelerde sevinci veya kederi içerir. “Duygular, gücümüzün daimi, daha çok ya da daha az, dalgalanmalarının adıdır.” (Ramond, 2014: 30). Bu dalgalanma sevinç ve keder arasında olur. Buna göre sevinç, zihnin ve bedenin eyleme gücünün daha fazla yetkinliğe geçişi ile ifade edilen edilgin bir duygudur (*passio*). Bireyin varlığını sürdürme çabasını arttırır, yardımcı olur ve destekler. Sevinç, çabayı ve eyleme gücünü onaylayan bir işlev gerçekleştirir. Bu durumdan dolayı bedenin ve zihnin bu duyguyla duygulanışı Spinoza için, bir insana yaraşan en ideal haldir. Öyleyse “sevinç duygusu yaşayan bir insanın tek arzusu bu duygusunun sürüp gitmesidir ve sevinci katlandıkça onu sürdürmek arzusu da o oranda katlanır.” (E III, Ö37, K). Damasio, Spinoza’nın bu görüşlerinin nörobiyolojik tercümesini ise şu şekilde yapar: “Haz hali en uygun psikolojik koordinasyon ve hayati işlemlerin pürüzsüzce işlediğine işaret eder. Yalnızca hayatta kalmaya değil, iyi bir şekilde hayatta kalmaya yardım eder.” (Damasio, 2020: 141). Çünkü tüm sonlu *moduslar* gibi insan *modus*u da, kendi varlığında sebat etmek için çabalar fakat buna ek olarak bu çabanın en iyi bedensel ve zihinsel koşullarda olması için de çabalar. O halde ulaşılması gereken amaç için yani aklın kılavuzluğunda olan bir yaşamla beraber giden duygu, sevinçtir. Bu anlamda Spinozacı rasyonalite sevinç ile ifade bulur: “Biz sevinç duydukça daha yetkin bir seviyeye geçmiş oluruz, yani zorunlu olarak tanrısal doğadan daha fazla pay alırız.” (E IV, Ö70, N). Güç ifade etmesi bakımından ise Spinoza, sevinçten doğan arzunun, kederden doğan bir arzudan daha güçlü olduğunu belirtir. (E IV, Ö18). En yüksek sevinç ise üçüncü tür bilgiden yani sezgisel bilgiden kaynaklanan sevinçtir. Yani bir duygunun derecesi kaynaklandığı bilgiye göre değişir.

Sevinç duygusu, aynı anda zihin ve bedene atfedildiği zaman neşe (*hilaritas*) ya da haz (*titillatio*) adını alır. (Bkz. Tablo 1.1.). Burada neşeyi vurgulamak önemlidir. Çünkü Spinoza eyleme gücüne olan katkısı sebebiyle neşeyi yüceltir. Bu duygu, üzüntünün aksine, kendi içinde ölçülü olduğu için daima iyidir: “Neşenin aşırısı olamaz, aksine her zaman iyidir.” (E IV, Ö42). Spinoza’nın duygular öğretisinin, zamanındaki mekanik bilimine bağlı olduğunu tekrar hatırlamak gerekir. Buna göre neşe, bedende mekanik bir dengeye hizmet eder. Spinoza neşe duygusunun bedensel içeriğini şu şekilde betimler: “Neşe bedene atfedildiği süreçte,

bedenin bütün kısımlarının eşit şekilde etkilendiği bir sevinçtir; yani bedenin etki gücünü arttıran, besleyen ve böylece bütün kısımlarının aynı hareket ve hareketsizlik oranına sahip olmalarını sağlayan bir sevinçtir.” (E IV, Ö42, K).

Spinoza’nın kahkaha düşüncesi de kendine özgüdür. Alaydan kaynaklanan neşe ve gülmeye ya da kahkahaya (*risus*) sebep olan neşe birbirinden farklıdır. Alay nefretten beslendiği için kötü bir duygudur. Bu sebeple alay, önyargıya sebep olan ve bilgiyi engelleyen bir işlev görür. Gülmeyi ve şakayı (*iocus*) ise “saf sevinç” olarak tanımlar. Bunlar aşırı olmadıkları sürece “kendi içlerinde iyidir.” (E IV Ö2, S). “Kahkaha, başkasından çok kişinin kendisiyle ilgilidir. Kötü değildir aksine ‘çok iyi bir şeyi fark etmekten kaynaklanır.’” (Amir, 2020: 1)⁸³. Yalnızca “kasvetli boş inançlar” neşeyi yasaklar. Fakat Spinoza’nın sunduğu zihinsel özgürleşme sürecine neşe duygusu eşlik etmedikçe bu özgürleşme mümkün değildir. Çünkü neşe, insanın eyleme gücünü artırdığı için özgürlüğün ön koşuludur. Çünkü “sevinçle etkilendiğimiz ölçüde eyleme gücümüze yaklaşıyoruz.” (Deleuze, 2013: 245). Sevinç akıldan doğabilir. Bu haliyle artık etkin bir sevinç olur. O halde sevgi de yetkin bir biçim alır. Bu sebeple Spinoza ölçsüz bir sevgi ve hırstan kaynaklanan kaşıt duyguların edilgin sevgisi yerine, sonsuz bir şeye yönelik sevginin vereceği neşenin gücünü öne sürer: “Ezeli-ebedi ve sonsuz bir şeye yönelen sevgi zihni sadece ve sadece neşeyle, her tür kederden azade olan halis bir neşeyle besler. İşte tüm gücümüzle sonuna dek arzulamamız ve amaçlamamız gereken de budur.” (TIE I, §10: 42). Bedenin hareketlilik ve durağanlık ihtiva ettiği hatırlanacak olursa sevinç bu hareketlilik ve durağanlık oranını dengede tutar. Bu sebeple sevinç iyidir. İnsan köleliği nasıl edilgin bir sevinçle sürdürülüyorsa etkinliği de yine sevinç ile mümkündür. Hatta etkin sevinç şarttır. Misrahi de bu konuyu şu şekilde belirtir:

İnsan zihni açısından, mesele daima neşesini artırmak ve kendi nazarında kendi eyleme ve var olma gücünü olumlamaktır. Spinozacı etik doğrudan bu antropolojik gerçeklikten türer. Akıl varlığını korumak ve neşeyi arttırmaktan başka hiçbir şeyi buyurmaz. (E IV, 18, N). ‘Erdem’ ve ‘yetkinlik’ buna dayanır. (Misrahi, 2017: 197, 198)

Spinoza, bir sevinç etiği inşa etmiştir. Sevincin ya da kederin türevi olan duyguları en genel anlama gelecek şekilde ve doğal yasalar uyarınca açıklar. Örneğin sevgi ya da aşk tanımı, romantik bir tanımdan uzaktır. Yani öznel değil nesnel ve geneldir. Buna göre, dış bir beden veya nesne ile karşılaşmak eyleme gücünü artırıyorsa bu sevgi ya da aşktır (*amor*). Zihin de aynı şekilde bu şeyi düşünmeye çabalar. Genel ve doğal tanım bunu ifade eder.

⁸³ Amir, aynı makalede Spinoza’nın özgün kahkaha görüşünün, yaşadığı yüzyıldan sonraki yüzyıllardaki mizah anlayışına önemli şekilde kaynaklık ettiğini belirtir ve çarpıcı bir iddiada bulunur: “Kahkaha felsefesinde varsayıldığının aksine, kahkahanın en önemli savunmasının bir İngiliz Aydınlanma düşünüründen değil, on yedinci yüzyıl Hollandalı Yahudi filozofundan geldiğini iddia ediyorum.” (Amir, 2020: 1). (Çeviri bana aittir.)

Blyenbergh'e gönderdiği mektupta sevinçli bir yaşamı kendi deneyimleriyle şu şekilde betimler:

(...) hayatımı kederle iç çekerek değil, huzur, neşe ve sevinç içinde geçirmeye çalışıyor, böylece bir nebze de olsa yükseliyorum. Bunları yaşarken de (işte bu da bana hiçbir şeyin vermediği bir doyum ve iç huzuru veriyor), her şeyin en yüksek yetkinlikteki Varlığın gücü ve onun değişmez kararlarıyla olup bittiğini fark ediyorum. (M 21. Mektup:154)

2.1.1.3. Kederin Zihinsel ve Bedensel Temsilleri

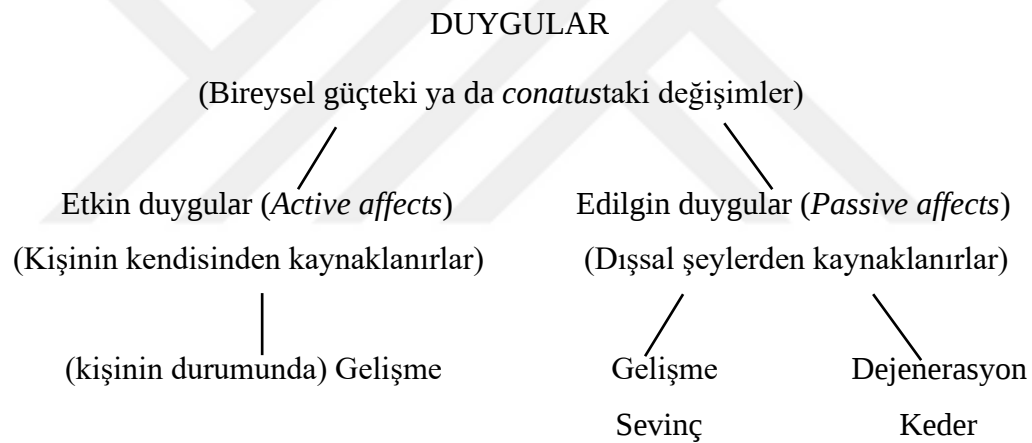
Keder, zihnin ve bedenin eyleme gücünün daha düşük yetkinliğe geçişi ile ifade edilen edilgin bir duygudur. Bu sebeple çabaya aykırı bir duygudur. Varlık sevinç halini sürdürmeye çabalarken keder durumundaki tüm çabası ise “kederini yok etmeye yöneliktir.” (E III, Ö37, K). Keder zihnin düşünme gücünü ve bedenin eyleme gücünü azaltır. Bu bakımdan “kötülükle, günah olduğu için değil, keder olduğu için, yani yaşama gücümüzün bir azalışı olduğu için savaşmak gerekir.” (Misrahi, 2017: 153). Keder duygusu, aynı anda zihin ve bedene atfedildiği zaman acı (*dolor*) ya da üzüntü (*melancholia*) adını alır. (Bkz. Tablo 1.1.). Spinoza üzüntüyü daima kötü bir duygu olarak tanımlar. Üzüntü “bedene atfedildiği sürece bedenin etki gücünü azaltan ya da kısıtlayan bir kederdir; bu yüzden de daima kötüdür.” (E IV, Ö42, K). Kötüdür çünkü insanın bedeninin parçaları arasındaki hareket ve durağanlık oranını değiştirir. Üzüntünün eyleme gücünü nasıl azalttığını görmek için şu basit bir örnektir: Üzüntü yaşayan insanın depresifliği sebebiyle sürekli yatmak ve uyumak istediği bir gerçektir. Beden olabildiğince pasif durumda tutulurken uyku isteğiyle de zihnin düşünme gücü baskılanmak istenmektedir. Damasio, keder ve türevlerinin yorumunu şu şekilde yapar:

Acıyla ilgili haritalar (...) işlevsel olarak dengesizlik durumlarıyla ilişkilidir. Bu durumda bir çeşit acı, hastalık işaretleri, psikolojik kopukluklar vardır. (...) Spinoza'nın görüşüne göre, üzüntüyle cebelleşmekte olan kişi “*conatus*”undan, kendini koruma eğiliminden kopmuştur. Bu şiddetli depresyona ve intihar ile sonuçlanan duyguların tanımına uyar. (Damasio, 2020: 142, 143)

Spinoza'ya göre bir duygunun kötü ya da zararlı olması için zihni düşünmekten alıkoymuş olması gerekir (E V, Ö9). “Demek ki, keder tabanlı etkilenişler birbirlerine zincirlenip etkilenme kudretimizi doldururlar. Ama bunu öyle bir şekilde yaparlar ki, eyleme gücümüz giderek azalır ve en alt derecesine doğru gider.” (Deleuze, 2013: 242). Bu sebeple keder. Kederin türevi olan nefret, kıskançlık, alay, intikam ve öfke gibi duygular daima kötüdür. Spinoza'nın tüm felsefesi, kedere karşı sevinci onaylamaktır. Keder, “köleliğimizin temelini oluşturan irrasyonel tutkuların rasyonel bilgisinin de bir ürünüdür.” (Misrahi, 2017: 151). Bu sebeple kederden doğan duygular çabaya aykırı oldukları için bunun zarar verici etkilerinden bahseder: “İnsanların kederlenmesine yol açan her duygu doğrudan doğruya adalete, hakkaniyete, dürüstlüğe, ahlaka ve dine aykırıdır.” (E IV, AB14). Damasio'nun bu konu hakkındaki diğer bir yorumu da şudur:

Keder durumunda, prefrontal korteks faaliyetlerinde önemli ölçüde baskılanma görüldü. Bu durum, bütün alanda hatıra sayılır ölçüde etkinlik azalması olduğunu düşündürüyordu. Mutlulukta tam tersini saptadık, bu alanda hatıra sayılır düzeyde etkinleşme görülmüyordu. Bu bulgular, kavrayış yeteneğindeki akıcılığın kederde azalıp sevinçte arttığı yönündeki olguyla uyumludur. (Damasio, 2020: 106)⁸⁴

Sonuç olarak, duygular sevinç ya da keder çeşitlemeleridir. Aslında arzu, sevinç ve kederden doğan tüm duygular insanın eylemde bulunma çabasından (*agendi conatus*) başka bir şey değildir. Örneğin sevgi ya da aşk (*amor*), sevincin sebebi olduğuna inanılan nesne kavramının eşlik ettiği sevinçten başka bir şey değildir. İnsan, yaşama çabasında bir iyileşme sağladığı düşündüğü ona fayda sağlayan nesneyi veya insanı sever. Yaşama çabasında bir kötüleşmeye sebep olduğunu düşündüğü nesneden veya ona ona zarar veren insandan ise nefret eder. Fakat sosyal anlamda tüm bunlar şunu amaçlar: “İğrenme, korku, mutluluk, hüznün, sempati ve utanma gibi duygular bile tehlikelerden kaçma ve fırsatlardan yararlanma ya da dolaylı olarak sosyal ilişkileri geliştirerek yaşamsal düzenlemeyi sağlamayı amaçlar.” (Damasio, 2020: 41)

Şekil 2. 1. Steven Nadler’in Duygulara Yönelik Genel Sınıflandırması (Nadler, 2021: 290)

Buraya kadar şu çıkarımlar yapılabilir.

1. Spinoza’nın gözünde, nesnel gerçeklik, çeşitli derecelere güç ifade eden sonlu *modus*ların sonsuz olasılıklardaki karşılaşmalarından oluşur. Bu anlamda Doğa/Tanrı karşılaşmalarının ve etkilenişlerin meydana geldiği gerçekliktir. İnsan kendini ve dış dünyayı etkilenişleri aracılığıyla bilir. Fakat bu biliş açık seçik bilgi kaynağı değildir. Bu sebeple insanlar bu dünyada yaşarken deneyimledikleri duygulanışlarını bu dünya ile açıklayamazlar. İnsanlar kendi bedensel etkilenişlerini bu dünyanın dışına atfederler. Bu kültürü ve teolojiyi şekillendiren aşkinci düşüncenin kökenidir. Duygulanan bir varlık olan insanlar, duyguların

⁸⁴ Damasio’nun bu yorumunu Neu şu cümlesiyle özetler: “Haz bir dikkat biçimidir, sıkıntı ise dikkatin bozulması.” (Neu, 2012, s. 197); [Krş. (*Pleasure is a form of attention; boredom is a failure of attention.*) (Neu, 2000: 105)

nedenselliğinden bihaberdir. O halde insan, kendi doğası hakkında araştırma yapmalıdır. Bu aynı zamanda Doğa/Tanrı'yı araştırmak anlamına gelir. Bu araştırma sonucu edinilen bilgi insanın karşılaşmalarını düzenleyebilme gücü verir. Bunun kendisi esenliktir.

2. Duygular ile *conatus* arasındaki doğrudan ilişki vardır. Çabanın kendisi sabittir fakat güç sürekli değişir. Bu gücün artması “sevinç” iken gücün bir eylem sebebiyle artması da etkin bir sevinci ifade eder. O halde akıldan doğan sevinç daha uzun süreli güç ve daha özgür kılar. O halde duyguların kendi içlerinde bilgiye bağlı dereceleri vardır. Bu bilgi ne kadar Doğa/Tanrı'nın bilgisi ve sevgisinden kaynaklanıyorsa, insanı, o kadar da güç ile besler. Keder daha az güce geçiştir. Fakat kederin etkin bir hali yoktur. Duygular bu geçişi ifade ederler. O halde hayal kırıklıkları sebebiyle dram yaratmaya meyilli olan insanlar, bu hayal kırıklıklarını dış nedenlere bağlamak yerine etkilendikleri duyguyla olan ilişkilerini araştırırlarsa ve duygularının *conatus* ile olan ilişkisini düşünürlerse eyleme güçlerini artıracak bir çözümü bulabilirler. Bu görüş sayesinde bulanık bilgiden kaynaklanan dram veya depresyon yerini akıldan doğan evrensel bir gerçekliğe bırakır. Çünkü varlıkların özü olarak *conatus*, varlığın sadece sebat etmesi değildir; özü mükemmel şekilde gerçekleştirme ilkesidir. (Viljanen, 2011: 127). O halde eyleme gücünü artıracak olan duyguya, sevince bağlanmak gerekir. Spinoza için, basitçe, bir insan *conatusuna* yaraması amacıyla eylemde bulunuyorsa bu erdemi ya da gücü ifade eder. Eylemleri *conatusuna* zarar veriyorsa bu erdemsizliği ve zayıflığı ifade eder.

Spinoza, özellikle bir insandan söz ederken, insanın sadece varlıkta kalmak için çabaladığını (*conatus*) değil, aynı zamanda eyleme gücü (*power of acting*) olarak adlandırdığı şeyi artırmaya çabaladığını da vurgular. Bir sonraki bölüm bununla ilgilidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SPİNOZA'DA "EYLEME GÜCÜ" (*POWER OF ACTING*)

Spinoza felsefesi etkinlik, eylem, güç, sevinç, erdem ve özgürlük gibi kavramlar üzerine kuruludur. Bu kavramlar birbirlerine denk olarak kullanılır. Spinoza şeylerin var olma gücüne (*existing*) ek olarak bir varlığın eyleme ya da etki etme (*acting*) hakkındaki gücünden bahseder. Buna göre Doğa/Tanrı'nın özü olan var olma gücü ve şeyleri var etme gücü aynı zamanda onun etkide bulunma ya da eyleme gücüdür. (*E I, Ö34*). Bu bir zorunluluktur. Bu zorunluluk sonucunda, Doğa/Tanrı'da olan şeyler de şu ya da bu şekilde var olmaya ve eylemeye belirlenmişlerdir. (*E I, Ö29 ve K*). Doğa/Tanrı, bu zorunluluğun özünden kaynaklanması sebebiyle tamamen etkin ve özgürdür. Fakat sonlu şeyler kendi etkin olma durumlarını dereceler bakımından ifade ederler. Tam da bu noktada Spinoza'nın insan duygulanışlarıyla ilgili olan eyleme gücü (İng. *Power of acting* Lat. *Agendi potentia*) kavramı öne çıkar.

3.1. Spinoza'da Güç (*Potentia*) Kavramı

Spinoza'nın düşüncesi genellikle bir "güç" felsefesi olarak değerlendirilir. (Ramond, 2014, s. 54). Var olmak (*existing*) ve eylemek (*acting*) güç ile ilişkili kavramlardır. Spinozacı sistemde güç (*potentia*), etkiler meydana getirme kapasitesidir. (Viljanen, 2009: 215). Eyleme gücü, bireyin varoluşunu devam ettirme yeteneğidir. Doğa/Tanrıya, kendi özünü anlaşılabilecek etkilerde bulunması demektir. Fakat sonlu varlıklar çeşitli şekillerde dış şeylerle belirlenmişlerdir ve onların etkilerine maruz kalarak yaşarlar. Bir birey, başkasının ya da başka bir şeyin doğasına göre değil, upuygun fikirleri sebebiyle kendi doğasının yasalarına göre düşündüğü veya eylemde bulunduğu ölçüde kendi özünü ya da doğasını ifade eder. Bireyin özünü oluşturan doğa yasası, bireyi kendi varlığını korumaya (*E III, Ö6*), bunu yapma yeteneğini yani eyleme gücünü artırmaya (*E III, Ö12*) ve eyleme gücünde meydana gelecek herhangi bir azalmadan kaçınmaya (*E III, Ö13*) yönlendirir. Bu yasalara uymayan kişi kendi gücünü kullanmıyor ve kendi doğası gereği yasalara uymuyor demektir. Bu sebeple Spinoza için bir varlık eyleme gücüne sahip olduğu ölçüde etkindir. Dış nedenlerce belirlendiği sürece edilgin veya pasif olan bir varlık, Spinoza için güçsüzdür.

3.1.1. Etki Yeteneği: Eyleme Gücü

Karşılaşmalar evreninde her *modus* karşılaşmalardan eyleme gücünü artırarak çıkma çabası içindedir. Bu sebeple birbirlerine olabildiğince etkide bulunmaya çabalarlar. Bireyin

“var olmaklığı” kendinde sabittir fakat “var olma gücü” sürekli değişir. Yani “hiçbir yoksunluk olmamakla birlikte, daha büyük ya da daha küçük yetkinliklere geçişler vardır.” (Deleuze, 2013, :252). Şimdi bir karşılaşmanın muhatabı olan bireyin eyleme gücü üzerinde oluşturduğu değişimler ise şu üç şekilde olur:

1. Karşılaşma, bireyin eyleme gücü artırır. Bu sevinç ve türev duygulanışları ifade eder. Bu durumda birey etkindir. Birey, eyleme geçtiğinde “kendi doğası yoluyla anlaşılabilen” bir etki üretir. Uygun fikirlere sahip olduğu için beden ve zihnen etkide bulunuyor demektir. Eylemleri sadece kendine bağlı olduğu için zihninin de etkilenişi yetkin derecede kavrama yeteneği vardır. Bu iyi bir karşılaşmadır. Yani etkin taraf daha da etkin olur.

2. Karşılaşma, sonucu bireyin eyleme gücü azalır. Bu keder ve türev duygulanışları ifade eder. Bu durumda birey edilgindir yani eylemsiz haldedir. Bulanık fikirlere sahip olduğu için dış nedenlerce belirleniyor demektir. Her türlü etkiye karşı savunmasız durumdadır. Örneğin, bedenin zehirlenmesi kötü bir karşılaşmadır. Aynada yine de edilgin taraf biraz da olsa etkin olabileceği uygun bilgiler devşirebilir ya da edilgin halde kalmaya devam eder.

3. Karşılaşma eyleme gücü üzerinde hiçbir değişikliğe sebebiyet vermez.

Spinoza için bireyin eylemlerinin nedeni onun özüdür. Eylemler, zihnin gücünü (*animi fortitudo*) ifade eder. Spinoza için bedenin eyleme gücünü artıran ya da azaltan her türlü etkileniş zihnin anlama, kavrama ya da düşünce gücünü de artırır ya da azaltır. Bu sebeple güç, bedenler kadar fikirlerin de varoluş gücü olarak anlaşılmalıdır. Spinoza, Stoacılar farklı olarak insanın tutkularından kaçabileceğini düşünmez. Çünkü “tutkusuz eylem eylemsiz tutku yoktur.” (Sharp, 2011: 33). Her beden diğer bedenleri etkileyen ve başka bedenlerden etkilenen bir güç alanında var olur ve eylemler. Bu taş, ot, sincap gibi tüm *moduslar* için ne kadar doğru ve gerçekse insan *modus* için de aynı oranda doğru ve gerçektir. İnsan için tek fark, etkileme ve etkilenme gücünün kapasitesidir. Çünkü “insan bedeninin kendisi, dış cisimlerden çok değişik şekillerde etkilenir.” (E II, Ö3, K). İnsan bedeni birçok şeyi aynı anda yapmak, birçok şekilde aynı anda eyleme geçebilme ve zihninin birçok şeyi aynı anda algılayabilmesi konusunda Doğa/Tanrı’nın diğer *moduslarına* nazaran daha yeteneklidir. İnsanın dıştaki şeylerden çok değişik şekillerde etkilenmesi ve onları etkileyebilmesi zihninin gücüne işaret eder: “İnsan zihni pek çok şeyi algılama yetisine sahiptir; beden dıştaki cisimleri farklı şekillerde etkilemeye yatkınlaştıkça da bu yetisi artar.” (E II, Ö14). Bu insanın zihin ve beden yapısının karmaşıklığına işaret eder.

3.1.2. Karşılaşmalar ve İhtiyat

Spinoza için insanların kendi duygularını açık seçik anlama ve onlar karşısında daha az edilgin olabilecek gücü vardır. Çünkü Spinoza'nın duygu tanımına göre duyguların bilişsel içeriği bilgi ile doludur. Duygulanışlar bireyin eyleme gücünün bulunduğu durum hakkında sürekli bilgi taşırlar. Çok basit bir örnek bu durumu günlük olarak betimleyebilir. Bir insanın gece uykusunu bölecek bir sivrisineğin, açık bir pencereden girdiği düşünölsün. Sivrisinek *modus*, her *modus*un yaptığı gibi karşılaşmalardan var kalma çabasını artırarak çıkmak isteyecektir. Sivrisinek iğnesiyle insanın teniyle karşılaşp kanını emerek başladığı etkileşimde, insan *modus* için ortaya çıkan bedensel ifade, acıdır. Acı duygulanışı insanın eyleme gücünde meydana gelen bir azalış olduğunu yani keder durumuna geçiş yaşandığını haber vermek için bedene anında bilgi taşır. Sivrisinekle yaşadığı bu karşılaşma sonucu uykusu bölünen kişi kederlenir bunun türevi olarak da öfkelenebilir. Öfke, sivrisineğin doğasını apaçık bildiğinden değil; sivrisinekle olan ilişkisinden kaynaklanır. Beden, bu ilişki sonucu kederle etkileniyor olduğunu anında ifade eder. Bu durumun zihinsel içeriği de sivrisineğin tehdit olabilen bir varlık olduğu fikridir. Beyin bedendeki değişimleri ve nesnelerin fikirlerini sürekli bildirir ve kaydeder. İnsan, kendi eyleme gücünde bir azalışa sebebiyet verdiği için nefretinin nesnesi olan sivrisineği yok etmek isteyecektir. Bunu o zaman için başaramasa da zihinsel olarak başka çözümler üretmeye çabalar. Çünkü sivrisinek ile karşılaşmak kişiye zarar verir ve eyleme gücünün azalmaması için karşılaşmalarda “ihtiyatlı” olmalıdır. Doğa/Tanrı hakkında bilgilenmenin bir yolu olan doğa bilimlerinin bilgisiyle üretilen sivrisineği öldürecek bir zehir kullanabilir. İhtiyatın diğer bir örneği de Anadolu'daki köylerde yazın pencerelere ve kapılara asılan tüllerdir. Bu tüller, sivrisineklerle karşılaşmaktan uzak durmak için asılır. Bu, bedensel rahatsızlık vermemesi ve uykuları bölmemesi için alınan bir önlemdir. Bu sebeple bilgi ve deneyler sonucu üretilen zehir de olsa tül gibi basit çözümler de olsa bu çözümleri düşünüp üretebildiği için insanın eyleme gücü sivrisineğinkinden daha fazladır. Bu sayede, insanın bedeni ve zihni, sivrisineğin bedeni ve zihni karşısında edilgin olmaktan çıkar, eyleme gücü onu etkin hale getirir. Sonuç olarak eyleme gücü artmıştır. Çünkü bir etkide bulunmuştur. Bedenin ya da zihnin kendi varlığında sebat etme yeteneği olarak eyleme gücü nesnel gerçeklik üzerinde bulunduğu etkiyi arttırmak demektir. Bu da Doğa/Tanrı hakkındaki nedenselliklerin upuygun bilinmesini gerektirir. Bu sebeple eyleme gücü, bilgi kavramı ile ilişkilidir: Doğa/Tanrı hakkında olabildiğince bilgilenmek ve onu bilginin konusu yapmak eyleme gücünü yeğınleştiren böylece insanın yaşamını sevinç ve esenlik kaynağı haline getiren şeydir. Yani Spinoza Doğa/Tanrı ile muhatap olmayı salık verir. Bilgilenmek çiçek yetiştirmek, bedeninin yapısını öğrenmek,

yüzmeyi öğrenmek, atomun yapısını araştırmak, icatlar yapmak ve keşiflerde bulunmaya kadar çeşit çeşittir. Spinoza için, beden pek çok şekilde etkilenmeye ve dışındaki cisimleri pek çok şekilde etkilemeye elverişli kılındıkça daha yararlı olur. Buna karşı, bedenin bu tür işlevlerini yerine getirmesindeki yetkinliğini azaltan her şey zararlıdır. (E IV, Ö38). İnsan karmaşık ve uyum sağlayan yapısıyla, tekil şeyleri tanıdıkça onların farklı yapılarını uyumlu olarak bir araya getirme yeteneği olan bir varlıktır. Şimdi bu örnek tüm uygarlık tarihi boyunca eyleme gücünü ifade eden bilimsel ve teknolojik gelişmeler için de düşünülebilir. Başka bir örnek de şudur: Doğuştan elleri olmayan ya da bir kaza sonucu elleri olmayan biri, piyano çalmak için gereken eyleme gücüne hâlihazırda sahip değildir. Ama “bir bedenin neler yapabileceği bilinmemektedir.” Bir grup insanın, Doğa/Tanrı hakkında beyin sinyallerini ileten bir cihaz tasarlayacak kadar bilgi edindiği düşünölsün. Bu cihaz elleri olmayan biri için dahi piyano çalmasını mümkün hale getirir. Bu sayede bir grup insanın eyleme gücü, başka bir insanın eyleme gücünü artırmıştır.

Doğa/Tanrı hakkında bilgilenmenin sonucu sevinçtir. Bu tür bir sevinç artık *actiodur*; bir *passio* değildir. Sevinç eyleme gücünü daha fazla yetkinliğe geçirir, yetkinliğe geçtikçe Doğa/Tanrı üzerindeki etki gücü artar bunun sonucu sevinç artar bu böyle bir döngü olur. “Etkin etkilenişlerimiz olmadığı sürece hiçbir zaman eyleme gücümüze biçimsel olarak sahip olamayız.” (Deleuze, 2013: 245). Üçüncü bir örnek ise şudur: Bedeni hakkında genel bilgisi olan ve bedenine özensiz davranan bir insan ile bedeninin yapısını araştıran, ona iyi bakan ve onun hakkında upuygun bilgilere olabildiğince sahip olan bir insan düşünölsün. Bir hastalık söz konusu olduğunda iki vücut aynı hastalığa maruz kalacaktır. Fakat ikinci kişi bu hastalığa hiç yakalanmamayı ya da yakalanırsa neler yapması gerektiğini bilir, çünkü bedenini bu yönde güçlendirmiştir. Böyle olduğu için de bu kişinin kendi varlığını koruma konusunda diğer kişiden daha büyük bir yeteneğe sahip olduğu söylenebilir. Daha geniş açıdan bakılırsa hasta olmayan bu kişi nesnel gerçekliğin bir parçası olan bedeni hakkında bilgilenerek nesnel gerçeklik üzerinde bulunduğu etkiyi artırmıştır. Varlığını zayıflatan ya da ortadan kaldırabilecek bir hastalığa direnme yeteneği diğer kişiden daha fazladır. Burada bahsedilen “etkide bulunma” olgusu bir zihinsel ve bedensel bir güçtür. Çünkü bu durumda yaşama çabası daha fazla yetkinliğe geçmiş haldedir. Fakat başkalarını dini ya da politik yönden kontrol etmek isteyen biri Spinoza’nın gözünde güçlü değildir. Çünkü burada arka planda keder temelli hırs, korku, öfke gibi duygular vardır. Eyleme gücü ve erdem denktir. Bu bakımdan eyleme gücü tekil varlığın etkinliğini gösterir. Fakat dış bir neden ile belirlenmek varlığın edilginliğini belirtir. “Dış nedenlerce etkilenmedikçe gücümüz eylemde

bulunmaktadır.” (Viljanen, 2011: 80).⁸⁵ Eylemek Doğa/Tanrı’nın etkileşimlerine tepki vermek değil; yanıt vermektir. Bu yanıt başka şeylerle ilişkide olmayı gerektirir. Sevinçli etkilenişlerle eylemek, erdemi herkes için istemek ve bunun için çabalamak...

Aklın sevinci, karşılaşmalara karşı temkinli olmaktır ya da ihtiyattır (*caute*). Karşılaşmalara ihtiyatla yaklaşmak, bireye fayda sağlayacak karşılaşmalara katılmak aksi karşılaşmalardan ise kaçınmaktır (*aversion*). Aklın duyguları düzenleme ve denetleme gücü vardır. Blyenbergh Spinoza’nın ihtiyatını ve duygulara olan biyolojik yaklaşımını mektubunda şu şekilde ifade etmektedir: “Benim erdemsizlik dediğim şeylerden (...) sizin tekil doğanıza ters düştüğü için sakınıyorsunuz. Bunlardan tıpkı bize tiksinti veren bir yiyecekten kaçındığımız gibi kaçınıyorsunuz.” (M 22. Mektup: 164, 165). Gerçekten de kederli etkilenişler zehirli bir besin gibi insanın vücut bütünlüğünü nasıl bozuyorsa, sevinçli etkilenişler de insanın vücudunun bireyselliğinde kalmayı “evetleyip” bu var kalışı daha da yetkinleştireceği için insanı besler. Bu sebeple etkilenişlerin somut örneği beslenmedir: Mide, beden bütünlüğünü koruyan bir besinle karşılaştığı gibi bu bütünlüğü bozacak bir besinle de karşılaşabilir. Yemek beden için fiziksel anlamda dışsaldır. Ama sindirildiğinde artık bedenın parçası haline gelir. Beden ile yemek arasında eyleme gücünü artıran bir ortaklık olması gerekir. Ortaklığın söz konusu olduğu bir etkileşim olmazsa eyleme gücü azalır. Çünkü güçlenmek, kişiyi kendi doğasıyla uyuşan şeylerle birleştirir. Hatta Spinoza bu bakış açısıyla üç büyük dinin kutsal hikâyesi olan Âdem ve Havva hikâyesini bir de bu açıdan düşünmeyi önerir. Bu şekilde kutsal ve mucizevi olan bulanık görüş buharlaşır yerini açık ve seçik doğanın nedenselliğiyle açıklanabilir olağan bir hale bürünür. Buna göre, Tanrı Âdem’e meyveyi yasaklamıştır. Spinoza yasak olandan zehirli olanı anlar. Âdem meyvenin zehirli olduğunu bilir ama bu zehirlenme sonucu bedeninin yıkıma uğrayacağını bilmez yani nedenselliğin bilgisinden habersizdir. Çünkü bunu kavrayacak kadar anlama yetisi gelişmemiştir. (M 19. Mektup: 133, 134; TTP IV: 101).

İnsanın yaşamını mutlu kılan zihinsel ve fiziksel olarak sağlıklı olmaktır. Mutsuzluk ise zihinsel ve fiziksel olarak hasta olmaktır. Spinoza’nın gözünden bu durum insanların eylemlerine yansır. Öyle ki iyi yani faydalı eylemlerin kaynağı zihinsel ve bedensel olarak sağlıklı olmak ve bu sağlığı korumaktır. Bu sağlıklı olma hali sevinçten türeyen duygulardan (sevgi ve neşe gibi) kaynaklanır. Kötü ya da zararlı eylemlerin kaynağı ise zihinsel ve bedensel hastalıktır. Hastalık, bozulma ya da yıkım ise kederden türeyen ise duygulardan (üzüntü ve nefret gibi) kaynaklanır. O halde insan, bedenine zehir olarak tesir edeceği bir besine karşı nasıl “ihtiyatlı” davranıyorsa aynı şekilde inanlarla olan duygusal ilişkilerine de

⁸⁵ Çeviri bana aittir.

bu şekilde yaklaşmalıdır. Buna göre bir duyguyu dış nedeninden ayırmak Spinoza'nın duygu terapisinin çözümlerinden biridir. Öyle ki bir mantar zehirli olmaya belirlenmiş diye bu karşılaşmadan kederlenerek çıkmak yerine, bu karşılaşmanın upuygun nedenselliğini kavrayarak çıkma seçeneği de vardır. Mantarın zehirli olmaktan başka şansı yoktur. Kötü tutkuların⁸⁶ boyunduruğundaki bir insan da böyledir. Yalan söylemeye belirlenmiş biri başka bir şansı olmadığını düşünür. Kederin muhatabı bizzat bu failler olur. Ama bu düşünüş, zihin gücünü (*mentis potentia*) kendi gücüne yoğunlaşmasından alıkoyar. Kederin sebebi zehir değil; zehirlenmektir. Hiçbir karşılaşma, önceden belirlenmiş bir iyiyi veya kötüyü içinde barındırmaz ama karşılaşmanın sonucu muhataplarına “iyi” ve “kötü” olarak tesir eder. “Doğada ne İyilik ne de Kötülük vardır, ama var olan her kip için iyi ve kötü vardır.” (Deleuze, 2013: 253). O halde makul olan zehirlenmemeye çabalamaktır. Tersten bakılırsa bu çaba, kederli olan kişiyi yine zihnin kendi gücüne yoğunlaşma durumuna taşır. Böylece hakkında açık seçik bilgi edinilen edilgin bir duygu edilgin olmaktan çıkar. Sadece aklın rehberliğindeki bir insan karşılaşmaların rastgele insafına kalmak yerine onlara ihtiyatla yaklaşip düzenleyebilir. Onu sağlıklı kılacak karşılaşmalara yönelir. Çünkü:

Bir eylem, onu gerçekleştiren kişinin ya da şeyin dışsal nesnelerden etkilenişinden değil, yalnızca onun içsel gücünden ya da *conatus*tan yani içsel olarak varlıkta sürme çabasından kaynaklandığı ölçüde eylemdir. Bunun anlamı, etkin duyguların her zaman içsel olarak meydana geldiği ve kişinin gücünü artırdığıdır, zira kendi var olma çabasının, bireyin gücünde bir azalma meydana getirmeye meyletmesi mümkün değildir. (Nadler, 2021: 301, 302)

“Özgür insan ne kadar büyük bir güce sahip olduğunu tehlikelerin üstesinden gelirken gösterdiği gibi, aynı şekilde onlardan kaçınırken de gösterir.” (E IV Ö69). Spinoza bunu özgür insanın yürekliliği olarak değerlendirir. Özgür bir insanın sahip olduğu zihinsel güç olan *animositas*, akıllıca bir cesaret ile kör bir cesareti denetler. Bu sebeple özgür insan, gerektiğinde keder, nefret ve kavga gibi sonuçlanacak tehlikeli (*periculum*) karşılaşmalarda mücadeleye girişebilir gerektiğinde de kaçınır. Bunlar sezgisel yani hızlı bir kararla olur. Yani özgür insan eyleme gücünün yüksek derecesi sebebiyle köle insanların alamadığı riskleri alabilecek ve köle insanların düşüncesizce aldığı risklerden de kaçınacaktır (*aversion*). Amerikalı bir yazar ve gazeteci Nancy H. Kleinbaum'un *Dead Poets Society* adlı romanından aynı adla uyarlanan *Ölü Ozanlar Derneği* filmindeki bir sahne, tam da bu durumu betimler. Öğretmen, öğrencisine tehlikeyle sonuçlanabilecek bir karşılaşmaya “kör bir cesaretle” atıldığı için şunları söyler: “Hayatın iliklerini emmek boğazına kemik kaçırıp boğulmak değildir. Meydan okumanın zamanı ayrı, ihtiyatlı olmanın zamanı ayrı. Akıllı adam

⁸⁶ Tutku salt anlamda kötü olarak anlaşılmamalıdır. Tutku iyi ya da kötü olabilir. Ama *actio* daima iyidir. (Yazar notu)

hangisinin icap ettiğini bilir.” (Weir, 1989).⁸⁷ Görüldüğü gibi Spinoza’nın kapsamlı etik projesinin fikri, en yüksek eyleme gücü derecesine ulaşmaktır. (Viljanen, 2011: 82).

⁸⁷ Bu diyalog, filmin 01:20:30-01:20:40 saniyeleri arasında geçmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİR TOPLUMUN “EYLEME GÜCÜ” İLE TEK TEK MODUSLARIN EYLEME GÜÇLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Spinoza'nın temel amacı, insanın ve insanlardan oluşan bir toplumun esenliği için gereken etik ve politik düzeni, herhangi bir aşkını değerden bağımsız olarak ortaya koymaktır. *Etika*'nın son bölümleri toplumsal esenliğe daha fazla odaklanır. *TTP* ve *TP* ise politik olarak bu esenliği inceler. Spinoza bu eserlerinde insanların bir toplumda yaşamalarının önemli olduğunu savunur ve insanların eyleme güçlerini özgür bir şekilde ifade edebilecekleri bir toplumsal düzen şekillendirir. Tutkuların insafına kalmış ve hayal gücüyle eyleyen insanlara rağmen bir toplumun nasıl daha güvenli hale getirilebileceğini göstermeye çalışır. İnsanlar bir araya gelerek kendilerini koruma güçlerini artırır. Buna göre toplum, bireylerin eyleme güçlerinin birleşmesidir. Bu haliyle insana, insandan daha yararlı olan başka bir şey yoktur. Ama çoğunlukla tutkularıyla eyleyen ve bu sebeple birbirleriyle uyuşmayan insanların birbirlerine yararlı olmaları için toplum kurmaları ve bu toplumu sürdürmeleri mümkün müdür?

4.1. Birey ve Çoğunluk

Spinoza, insanın duygularıyla eyleyen bir varlık olduğunu ve insanların bu gerçekliği görmezden gelerek bir toplum kurma fikrine karşı çıkar. Çünkü tutkulara bağlı olan insanlar çoğunlukla birbirleriyle zıt düşerler. Onlar aynı türün ifadesi olsalar da aralarında uyuşmazlar. Tutkuyla eyleyen bireylerin eylemleri ne kendilerine ne de birbirlerinin hayrınadır. Çünkü onlar birbirlerinin *conatus*ları için tehdit olabilirler. Tutkular, cesaret ve kavrayıştan yani kısaca güçten yoksun bir insan ve insanlardan oluşan toplumlar için kullanışlıdır. O halde eyleme gücü düşük olan toplumlar tutkularına bağımlıdır. Bu sebeple duyguların nedenselliğini kavramak bireysel esenlik için gerekli olmakla birlikte bir toplumun barış ve huzur içinde yaşayabilmesi için de gerekli bir koşuldur. Spinoza'nın amacı, bireysel bir güçsüzlük ya da kederden güce ya da sevince geçişin ne şekilde mümkün olduğunu açıklamaktır. Bu bireysel durum toplumsal durum için de geçerlidir. Çünkü toplum, tıpkı birey gibi deneyimler yaşar. İnsanlar toplumlarda gerçek özgürlüğe ulaşır. Spinoza'da toplumsal ilişkiler doğal ilişkilerin bir parçasıdır. Doğa/Tanrı olabildiğince kavrandıkça, insanların çıkarlarının aslında birbirleriyle uyduğu görülür. Çünkü bireylerin özü yaşama arzusudur. Bu arzu doğal bir haktır. Görüldüğü gibi *conatus*, Spinoza'nın toplumsal düzen araştırmasının da merkezindedir. O halde toplumu kuranlar bu hakkı güvence altına almalıdır.

Fakat teolojik buyruklar var kalma çabasını şu ya da bu nedenle güvence altına alamaz. Buna göre tebaasını sürekli tutkularla baskı altında tutmaya çabalar. Böyle bir toplumda bireylerin çabasından ya da eyleme gücünden söz edilemez. Çünkü bireyler salt edilgin duyguların insafındadır. Yaşama arzusu korku gibi duygularla baskılanırsa birey bu çabayı etkin bir şekilde sürdürme olanağı da ortadan kalkar. Böyle bir düzende bireyler kederli oldukları için eyleme güçleri zayıflamıştır. Diğer şeyler gibi insan da var kalma çabasıdır ve bu çabayı en iyi şekilde sürdürecektir. Güçlenmek onun doğal hakkıdır. Diğer bir gerçeklik ise şudur: İnsanlar akıldan ziyade tutkularla eyler. Ayrıca tutkular her yerde aynıdır: “Her ülkede aynı doğal duygularla karşılaşılır.” (TP V, §2). Spinoza’nın insan davranışını evrensel bir şekilde analiz ettiği görülür. Spinoza için ideal toplum yönetim biçimi, TTP’de ve TP’de görülebileceği gibi, demokrasidir.

Tüm bunlara ek olarak toplumdaki bireylerin büyük çoğunluğu tutkularıyla eylediği için Spinoza korku duygusunun onlar üzerinde gerekli olduğunu vurgular. Buradan görülmektedir ki edilgin duygularla eyleyen insanlar yine bir edilgin duyguyla zapt edilir. Yani aşırılık ya da dengesizlik, zıt olan bir duyguyla bertaraf edilir. Bu böyle olmasına rağmen, Spinoza için gerçek ölçülülüğün bireyin korkusundan değil, bilgisinden yani gücünden kaynaklandığını belirtir. Aptal, budala (*stultus*) bir insan ile ihtiyatlı, sağduyulu, bilge (*prudens*) bir insan arasındaki fark budur. Biri yapıp etmeleriyle güçsüzlüğü ifade ederken diğeri gücü ve aklı ifade eder. Spinoza için insanın gücünün, bedeninin gücünden çok zihninin gücüyle ölçüldüğünü hatırlamak gerekir. Bu sebeple en özgür insanlar aklın rehberliğinde yaşayanlardır. Bir toplumun da amacı korku ya da güvensizlik değil; güvenlik ve özgürlüktür. Sonuç olarak, Spinoza için doğal durumdan toplumsal düzene geçiş, insana has olan karşılıklı yardımlaşmaya ve aklı ifade eden eylemlere bağlanır. Bu sebeple Spinoza, toplumsal durumu, insanın özgürlüğü gerçekleştirebileceği bir alan olarak sunar.

4.2. Yürekliliğin ve Yüce Gönüllülüğün Toplumsal İşlevleri

Spinoza için erdem bir dini buyruk olamaz; erdem sevinç ile denktir. Çünkü “erdem, aklın yönetimindeki eylemdir. Erdem dünyayı değiştirmez ama bizi değiştirir ve böylece dünyayla ilişkimizi değiştirir.” (Chauí, 2019: 37, 38). Erdemli olmak Doğa/Tanrı hakkında upuygun fikirleri çoğaltmaktır. Upuygun fikirler, zihni edilginlikten kurtarır ve bulanık fikri ifade eden tutkuları bertaraf eder. Bireyin kendi varlığında sürme çabası erdemin temelidir. Erdem, basitçe, insanın kendi varlığını koruması ve hemcinslerininkini de gözetmesi demektir. Bu, *animositas* (yüreklilik) ve *generositas* (yüce gönüllülük) demektir. O halde insanın kendi varlığını ve başkalarının varlığını korumasının bir toplumun esenliği için

gerekli olduğu, duygular öğretisinin nedenselliğini kavramaktan çıkan ilk sonuçtur. Spinoza, *TTP*'de bir bireyin ve toplumun esenliğine giden aşamaları şu şekilde belirtir: “Dürüstçe arzu edebileceğimiz her şey temelde şu üç hususa ilişkindir: Şeyleri ilk nedenleriyle tanımak; tutkuları dizginlemek, yani erdemi bir alışkanlık haline getirmek; son olarak da sağlıklı bir bedenle güvenlik içinde yaşamak.” (*TTP* III: 84). Spinoza, eylemi (*act*) *affect* olarak yani etkiyi ifade edebilecek bir bağlamda kullanır. Eylem *affect* tir. O halde özgürlük başkalarını da gerektirir. Sharp'ın yorumu, bireyin tek başına özgürlüğün tadını çıkaramayacağıdır: “İnsan eylemi bireysel bir uygulama değil, sonsuz sayıda insanı ve insan dış gücünü içeren etkili bir ortamın sonucudur.” (Sharp, 2011: 34).⁸⁸ Spinoza'ya göre insanlar, birbirleriyle yardımlaşmadığı sürece hayatlarını çok sürdüremezler ve zihinlerini geliştiremezler. (*TP* II, §15). O halde bir insan söz konusu olduğunda *conatus*, bir insana, hemcinsleriyle uyum içinde yaşamasını gerektirir. İnsan için en yararlı olan budur. (Adugit, 2013: 72).

Animositas ve *generositas* erdemlerinin bireysel ve toplumsal işlevleri, biyolojik yönden bakılırsa daha somut görülebilir. Çünkü Youpa, Spinoza'nın sevinç etiğinin tıbbi bir moralite modelini izleyen felsefi bir geleneğe ait olduğunu belirtir ve şu şekilde bir tıbbi okuma yapar: Spinoza'nın sevinç etiği insanın, kendisine özen gösterme (*care*), başkalarına özen gösterme ve dünyadaki şeyleri önemseme konusunda bir sınıflandırma (*triage*) sistemini harekete geçirir. Şeyler, insanın hem kendisinin hem de başkalarının zihinsel ve fiziksel sağlığını teşvik edecek ve aynı zamanda hastalıkları hafifletecek şekilde düzenlenmiştir ama bazı yaşam biçimleri bunun tersini yapar: İnsanı, zihinsel ve fiziksel olarak zayıflatır ve bütünlüğünü bozarlar. (Youpa, 2020: 3). Spinoza'nın sevinç etiği, sağlıklı sosyal ilişkilerin de etiğidir. Spinoza bu sebeple yaşama sevincini över. Bunun tıbbi karşılığı zihinsel ve bedensel sağlıktır. Ölümle meşgul olan biri ise zihinsel ve bedensel olarak hastalıklı bir yapıya sahiptir. Bu sebeple “özgür bir insanın en az düşündüğü şey, ölümdür.” (*E* IV, Ö77). Çünkü özgür insan upuygun fikirlerle eyler. Sonlu bir varlık olduğunu kabul etmiştir. Köle ise bulanık fikirlerle hareket ettiği için ölüm düşüncesiyle baş edememektedir. Sonlu varlık olduğunu kabullenemeyişi zihnini sürekli ölümle meşgul eder. İnşa ettiği kültür de ölüm kültürü olur. Şimdi bu durum bir topluma uyarlanırsa şu tablo ortaya çıkar: Özgür bir halk yaşam ile meşguldür ve umut ile yönetilir. Köle bir halk ise ölümden kaçmaya çabaladığı için korkuyla yönetilir. (*TP* V, §6).

⁸⁸ Çeviri bana aittir.

4.3. Bireysel ve Toplumsal Erdem

Bir insan de kadar erdemliyse, bilgisi de doğal olarak o derece artar. Bu insan aynı zamanda özgür olduğu için de etkin ve güçlüdür. Bir toplumda erdemli bireylerin artması tüm toplumun yararına ve hayrınadır. Çünkü eyleme gücüyle toplumun eyleme gücü bağlantılı olduğu için ortak ve en üst yarar tüm toplum tarafından aranır. Ortak yarar, mutlu ya da iyi yaşama arzusu ya da bu türden bir arzudur ve bu insanın kendi özüdür. Bu haliyle *conatus* ve *agendi potentia* toplumsal düzende bu şekilde vücut bulur. Fakat yararın aranışına engel olan yani insanları birbirinden ayrı düşüren her birinin öznel tutkularıdır. Onları uyumlu hale getiren ise akıldan kaynaklanan eylemlerdir. Yani zihinsel gücü ifade eden erdemlerdir. O halde insanlar işbirliği ve akıl olmaksızın yetkin, özgür ve mutlu bir yaşama ulaşamaz. Bu kural bir birey için ne kadar geçerliyse bir toplum için de o denli geçerlidir. İnsan kendi doğasıyla uyduğu hemcinsleriyle bir arada yaşadığı durumda eyleme gücü artar ve beslenir. (E IV, AB7)

Spinoza, toplumu bireylerin eyleme güçlerinin birleşmesi olarak görür. Bireysel özgürlük ve güvenlik ancak toplumun kurulmasıyla mümkündür. Bireysel güçler akıl uyarınca birleşirse toplum kurulabilir. Böylece bireylerin doğal durumdan aklın buruklarıyla yaşayabileceği ve çabayı güvenlik içinde sürdürebilecekleri bir toplumsal koşul oluşmuş olur. Bireylerin bir araya gelerek toplum oluşturmaları güç artışını ifade eder. Bu sebeple insan için en yararlı olan yine insandır. Toplumun esenlik, insanların doğaca aynı olduğuna ilişkin ortak kabule bağlıdır. Edilgin duygulara bağımlı oldukları sürece insanların doğal anlamda uyuşmazlar. Uyuşmak güç bakımından uyuşmak anlamına gelir. İnsan yararlı olanı arar ve onu korur; zararlı olandan kaçınır ve onu yok eder. Erdemli bir insanda bunu yapma gücü yani eyleme gücü daha fazladır. Bu arayışın daha güvenli şekilde olması için yani çabanın daha iyi koşullarda olması için insanlar birbirleriyle işbirliğine yönelir. Oysa insanlar ancak aklın rehberliğinde eyleyorsa doğaca uyuşurlar. Bu erdemli bireyler kendi iyilikleri faydaları için olan şeyleri diğerleri için de isterler. Bu sebeple Spinoza için gerçek dünyevi ve gerçek sonsuz mutluluk basitçe iyi olandan yararlanmaktır. Ama birey, iyi olandan tek başına değil başkalarıyla birlikte yararlanmalıdır. Sevinçli ve eyleme gücü yüksek toplum bu şekilde mümkündür.

SONUÇ

Spinoza'nın temel iddiası, insan için en yüksek mutluluğun mümkün olduğudur. Bu mutluluk aklın kılavuzluğunda bilgece bir yaşamdır. Spinoza, bu mutluluk ve özgürlük olanağı için duyguların doğasını matematiksel bir nesnellikle inceler. Görülen ilk şey şudur ki, Spinozacı duygu öğretisi bilgi ile doğrudan bağlantılıdır. Edilgin duygular upuygun olmayan fikirlerden kaynaklanır. Etkin duygular ise upuygun fikirlerden kaynaklanır. Özgürleşme olanağı upuygun fikirlerle eyledikçe mümkündür. Doğa/Tanrı'yı upuygun bilgilerle kavrama sonucu eyleme gücü artar. Yani bu durum sevinç ile duygulanış demektir. Doğa/Tanrı'nın çaba ve güç ifade eden sonlu *modus*ları birbirleriyle sürekli karşılaşırlar. Bu karşılaşmanın muhatapları karşılaşmadan eyleme güçlerini artırarak çıkmaya çabalarlar. Duygular da bu karşılaşmalardan türeyen etkilenişlerdir. Bir insan kendini ve duygularını daha iyi tanıdıkça zihni bu duyguları düzenleyebilecek ve denetleyebilecek şekilde güçlenir. Bu şekilde ona yarayacak karşılaşmalara katılabilir, ona yaramayacak olanlardan uzaklaşabilir. Salt edilgin duyguların insafına kalmış, aklen istikrarsız ve kederle eyleme gücü zayıflamış bir insana karşın, olabildiğince sevinçli ve eyleminin nedeni kendi özünü ifade eden, etkin duygularla eyleyen bir insan olanaklıdır. Bu ikinci insan aklın rehberliğince eyler. Çünkü akıl, insanın doğasıyla uyuşmayan hiçbir şey talep etmez. Akıl var kalma çabasını en iyi şekilde gerçekleştirmeyi ister. Fakat bireysel özgürlük tek başına düşünülmez; söz konusu özgürlük ve mutluluk belli bir ortam yani toplumsal yapı içerisinde yaşanabilir. Ayıca bir birey (*modus*) sürekli karşılaşmalara ve etkileşimlere bağlı olarak türeyen duygulanışlarla eyleme gücü değişiklikleri yaşar. Bu değişikliklerin statik temsil edilmesi olanaklı olmadığı için Spinozacı bir politika da, sürekli dinamizm gerektirir. Duygulanışların nedenselliğinin kavranılmasının toplumsal karşılığı eyleme gücünü artıran bireylerden oluşan bir toplum fikridir. Ancak böyle bir toplumda bireylerin eyleme gücü yüksektir. Bu sebeple böyle bir toplumun bireyleri özgürdür ve erdemlidir. Böylece Spinozacı duygulanışlar öğretisinin nasıl bir esenlikli toplum projesi fikri olduğuna dair çıkarsanacak temel şey, bir sözleşmedir. Bu sözleşme Spinoza'nın kolektif yaşama ilişkin önerdiği bir çaredir. Bu sözleşme toplumu kuranların toplumu oluşturan bireylere sağladığı güvencedir. Her bireyin sahip olduğu ve güvence altına alınması gereken doğal hak şudur:

1. Her *modus* eyleme gücünü sürekli kılmak ve var kalmak için çabalar.
2. Bu çabanın önüne hiçbir güç geçemez.

Duygulanışlar öğretisinden çıkarsanan diğer sonuç da şudur ki, duyguların zorunluluğunu anlamak aşkını kavramların nedenselliğini kavramayı sağlar. Aşkını değerlerle beslenen bir

toplumun bireyleri, ezeli çabadan veya eyleme gücünden uzaklaştığı için erdemsizleşir. Bu şu şekilde olur: Öncelikle böyle bir toplumda kederden doğan duygular yüceltilir ve bireylerin düşünceleri kederli duygularla yoğrulur. Bu toplumun *modus*larının eyleme gücü zayıf olduğu için Doğa/Tanrı'nın nedenselliğini upuygun kavrayamaz. Böyle bir toplum için özgürlük ve mutluluk mümkün değildir çünkü nesnel gerçeklik ile bağlantısı hayal gücünden doğan bilgiden kaynaklanır. Hatta bu *modus*lar birbirlerinin ezeli çabaları için tehdittirler. O halde toplum, bireylerin çabalarını güvence altına almalıdır ve eyleme güçlerini ifade edecek özgürlük sunmalıdır. Bu bakımdan, etkin bir şekilde eylemek, özgürleşmek ve en üstün iyi, erdemli bireylerden oluşan bir toplumla mümkündür. Bireylerin çabalarını sözleşmeyle güvence altına alan devlet, eğer *modus*ların eyleme güçlerini azaltıcı bir toplumsal düzende ısrarcı olursa, *modus*lar etkin olarak diğer *modus*larla birleşebilirler. *Modus*ların bu birleşme için mevcut yasaya bağlı kalmak şartıyla sözleşmeyi değiştirmek için ellerinden geleni yapmaya doğal hakları vardır. Bu da bireyleri etkin oldukları yani Doğa/Tanrı'nın nedenselliklerini doğru kavradıkları ölçüde doğru *modus*larla birlik kurmalarına yardım eder. Bu kurulan birlikte, işlemeyen sözleşmeler fesih edilir ve toplum daha esenlikli hale gelir. Ayrıca Spinozacı öğretide sevinçli bir duygulanışı alışkanlık haline getirmek, bilgeliğin ta kendisi demektir. Güçlü olmakla bilge olmak aynı anlama gelir. Haz peşinde koşan bireyler Spinozacı sistemde güç ifade etmez. Çünkü haz şunu da buyurabilir: Birinin aleyhine olan bir şeyden sevinç duymak... Fakat bu Spinozacı sistemde eyleme gücünü artıran bir sevinç değil; basitçe bir yanılgıdır. Doğa/Tanrı'daki nedensellikleri bilenlerin iyiliğine olacak yani doğal çevreye upuygun davranışlardan doğan sevinç, bilgecedir. Bu bir optimizasyona davettir yani "en iyilemeye" davettir. Buna göre birey Doğa/Tanrının nedenselliklerini upuygun kavramalıdır. Bu birey karşılaşmalardan olabildiğince upuygun fikirler devşirir. Bu durum onu sevinçli kılar. Sevinç eyleme gücünü daha fazla yetkinliğe geçirir, eyleme gücü yetkinleşen bir birey Doğa/Tanrı'yı daha fazla tanımak ister. Bunu sağlamak için bu durumu gerçekleştirecek bir toplumsal düzen gereklidir. Bilim, sanat, felsefe gibi insanın etkin çabasını ifade eden yapıp etmeleri, hem bireyin kendisine hem de hemcinslerinin hayrına olan şeydir. Çünkü akıl, insanın mutluluğu ve faydası dışında hiçbir şey talep etmez. Tüm bu yapıp etmelerle Doğa/Tanrı'ya etkide bulunma yeteneğini artırdığı ölçüde bir insan ya da bir toplum mutludur, eyleme gücü fazladır, sevinçlidir, erdemlidir ve güçlüdür.

KAYNAKÇA

- Adler, J. (2014). Mortality of the soul from Alexander of Aphrodisias to Spinoza. S. Nadler (Dü.) içinde, *Spinoza and Medieval Jewish Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adugit, Y. (2013). ÖZGÜRLÜĞÜN KISA TARİHİ. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 63-94. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf/issue/48620/617710> adresinden alındı
- Amir, L. (2020). "Pure Joy": Spinoza on Laughter and Cheerfulness. *The Southern Journal of Philosophy*(58), 500-533. doi:<https://doi.org/10.1111/sjp.12399>
- Andreas-Salome, L. (1964). Lecture: Therapy of the Neuroses Transference Intellect and Affect. S. Freud, & L. Salome-Andreas içinde, *The Freud Journal of Lou Andreas Salome* (S. A. Leavy, Çev., s. 74-76). New York: Basic Books.
- Arslan, A. (2011). *İlkçağ Felsefe Tarihi 1: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Baker, U. (2018). Kullanışlı Bir Felsefe: Spinozacılık. U. Baker, & E. Berensel (Dü.) içinde, *Yüzeybilim - Fragmanlar* (s. 13-23). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balanuye, Ç. (2006). *Ethico-Political Acts of Desire (Arzunun Etik-Politik Edimleri) (Doktora Tezi)*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Balanuye, Ç. (2012). *Spinoza: Bir Hakikat İfadesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Balanuye, Ç. (2019). *Spinoza'nın Sevinci Nereden Geliyor? Reddedilemeyecek Bir Felsefi Teklif*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Balanuye, Ç. (2020). *Naturans: Yeni Bir Ontolojiye Doğru*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Balanuye, Ç. (2020, Temmuz). Spinoza ve panteizm. *Bilim ve Ütopya: Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi*, 33-36. (M. Okyay, Röportaj Yapan) Ankara.
- Bekoff, M. (2020). *Hayvanların Duygusal Dünyası, Hayvanlar Nasıl Empati Kurar, Neden Dedikodu Yapar ve Şakalaşırlar?* (A. T. İpekçioğlu, Çev.) İstanbul: Beyaz Baykuş Yayınları.
- Canaslan, E. (2019). Proto-demokratik Bir Perspektiften Felsefi Pedagoji ya da Anlama Yetisinin Düzeltilmesi. G. Ateşoğlu, & E. Canaslan (Dü) içinde, *Spinoza ile Karşılaşmalar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Chauí, M. (2019). Korku, Umut, Savaş ve Barış Hakkında Açıklamalar. *Spinoza Daima* (C. B. Akal, Çev., s. 25-38). içinde İstanbul: Zoe Yayıncılık.

- Collins, R. (2020). Yahudi Milenyarizmi ve Spinoza'nın Akıl Dini: Filozoflar Birbirlerini Nasıl Etkiledi? R. Collins içinde, *Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu* (T. Göbekçin, Çev., s. 700-702). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Damasio, A. (2003). *Looking for Spinoza: Joy, Sorrow, and the Feeling Brain*. London: William Heinemann.
- Damasio, A. (2020). *Spinoza'yı Ararken: Haz, Acı ve Hisseden Beyin*. (P. D. Kumral, & D. İ. Çetiner, Çev.) Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Deleuze, G. (2000). *Spinoza Üzerine On Bir Ders*. (U. Baker, Çev.) Ankara: Öteki Yayınevi.
- Deleuze, G. (2005). *Spinoza, Pratik Felsefe*. (U. Baker, Çev.) İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Deleuze, G. (2013). *Spinoza ve İfade Problemi*. (A. Nahum, Çev.) İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- DeNicola, D. R. (2019). *Cehaleti Anlamak, Bilmediklerimizin Şaşırtıcı Etkisi*. (S. Süren, Çev.) İstanbul: Sola Yayınları.
- Dürüşken, Ç. (2019). *Felsefecilere Özel Latince, Descartes Latince Öğreniyor*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Elwes, R. (1901). *The Chief Works of Benedict de Spinoza Vol. II*. London: George Bell And Sons.
- Ergün, R. (2011). Spinoza'da Kadın ve Kadınların Spinozası, Kimlik Bedenin Hapishanesidir. R. Ergün, & C. B. Akal içinde, *Spinoza Üzerine Yazılar ve Söyleşiler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Freydberg, B. (2020). *Modern Felsefenin Karanlık Tarihi*. (Ö. Karakaş, Çev.) İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- Hampshire, S. (1982). *Thought and Action*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Hampshire, S. (2005). *Spinoza and Spinozism*. New York: Oxford University Press.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Israel, J. (2018). *Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri: Zihin Devrimi*. (A. F. Yıldırım, Çev.) İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.
- Jaquet, C. (2018). *Affects, Actions and Passions in Spinoza: The Unity of Body and Mind*. (T. Reznichenko, Çev.) Paris: Edinburgh University Press.
- Kenny, A. (2011). *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi III. Cilt: Modern Felsefe'nin Yükselişi*. (V. Uzundağ, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.

- Lenoir, F. (2019). *Spinoza Mucizesi*. (A. Sümer, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Lin, M. (2019). *Being and Reason, An Essay on Spinoza's Metaphysics*. New York: Oxford University Press.
- Liphshiz, C. (2015, Aralık 12). *Centuries after excommunication, time to void ban on Spinoza?* Aralık 19, 2020 tarihinde Time of Israel: <https://www.timesofisrael.com/centuries-after-excommunication-time-to-void-ban-on-spinoza/> adresinden alındı
- List of Religions and Spiritual Traditions*. (2021, Nisan 6). Nisan 1, 2021 tarihinde Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_religions_and_spiritual_traditions adresinden alındı
- Massumi, B. (2018). *Duygu Politikası* (H. Erdoğan, Çev.). içinde İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Massumi, B. (2018). Felaket Alanında Duygulanımsal Uyumlanma. *Duygu Politikası*, 125-155. (E. Manning, Röportaj Yapan, & H. Erdoğan, Çevirmen) İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Massumi, B. (2018). Hareketlerin Seyrini İzlemek. *Duygu Politikası*, 17-59. (M. Zournazi, Röportaj Yapan, & H. Erdoğan, Çevirmen) İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Massumi, B. (2018). İdeoloji ve Kaçış. *Duygu Politikası*, 97-123. (Y. Aryal, Röportaj Yapan, & H. Erdoğan, Çevirmen) İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Misrahi, R. (2017). *Spinoza Sözlüğü*. (E. Durmuş, Çev.) İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Nadler, S. (2014). Introduction. S. Nadler (Dü.) içinde, *Spinoza And The Medieval Jewish Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nadler, S. (2018). *Spinoza: Bir Yaşam*. (M. B. Anıl Duman, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nadler, S. (2020, 04 16). *Baruch Spinoza*. 04 1, 2021 tarihinde Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/entries/spinoza/#Know> adresinden alındı
- Nadler, S. (2020). Spinoza's Values: Joy, Desire, and Good in the Ethics. N. Naaman-Zauderer (Dü.) içinde, *Routledge Studies in Seventeenth-Century Philosophy: Freedom, Action, and Motivation in Spinoza's Ethics* (s. 174-197). New York: Routledge.
- Nadler, S. (2020). Spinoza'nın Etika'sında Ebedilik ve Ölümsüzlük. (Ç. E. Ayhan, Dü.) *Cogito, Üç aylık düşünce dergisi, Spinoza: Taze Bir Nefes...*(99), 129-155.
- Nadler, S. (2021). *Spinoza'nın Etika'sı, Bir Giriş*. (Ö. Şahin, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

- Negri, A. (2020). Spinoza: Güncelliğinin Beş Sebebi. A. Negri içinde, *Aykırı Spinoza, Gündem (Deki/Dışı) Çeşitlemeler* (N. Çelebioğlu, & E. Canaslan, Çev., s. 19-28). İstanbul: Zoe Yayıncılık.
- Neu, J. (2000). *A Tear Is an Intellectual Thing, The Meanings of Emotion*. New York: Oxford University Press.
- Neu, J. (2012). *Gözyaşı Entelektüel Bir Şeydir, Duygunun Anlamları*. (C. C. Çevik, & M. Çakan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Oxford Latin Dictionary*. (1968). London: Oxford University Press.
- Özcan, H. D. (2020). İçkinlik ve Etik. H. D. Özcan, & O. Tüfenk (Dü) içinde, *İçkinlik Etiği: Nietzsche ve Spinoza*. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Quernheim, D. (2017, Kasım 11). "The Brain is a Servant of the Body" - Antonio Damasio About Feelings As The Origin Of Brain. Ocak 2021, 24 tarihinde Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=x5GFB5NjfYw> adresinden alındı
- Ramond, C. (2014). *Spinoza Sözlüğü*. (B. Şişman, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Reijen, M. v. (2019). Spinoza'nın Duygu Felsefesi. Ruh Hazırdır Ama Ten Güçlüdür. *Spinoza Daima* (S. Özer, Çev., s. 39-53). içinde İstanbul: Zoe Yayıncılık.
- Rice, S. S. (1989). *Spinoza and Neuropsychology: A Comparison of Theories of Emotion, Methodology and Ontology*. Hamilton: McMaster University.
- Robertson, D. J. (2019, Eylül 22). *Spinoza's Philosophical Psychotherapy: Rational Techniques of Emotional Therapy in Spinoza and the Stoics*. 02 21, 2021 tarihinde Medium: <https://medium.com/stoicism-philosophy-as-a-way-of-life/spinozas-philosophical-psychotherapy-94ff758f6f15> adresinden alındı
- Rocca, M. D. (2008). *Spinoza*. New York: Routledge.
- Rorschach testi*. (2020, 11 6). 11 10, 2020 tarihinde Vikipedi, Özgür Ansiklopedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Rorschach_testi adresinden alındı
- Schmitter, A. M. (2006, Mayıs 25). *Spinoza on the Emotions*. 12 12, 2020 tarihinde Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/entries/emotions-17th18th/LD5Spinoza.html#TerAffPas> adresinden alındı
- Schneider, D. (2018). *Spinoza's Tractatus Theologico Politicus*. Haifa, İsrail: University of Haifa.
- Scruton, R. (2002). *Düşüncenin Ustaları: Spinoza*. (C. Atilla, Çev.) İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

- Sharp, H. (2011). *Spinoza and the Politics of Renaturalization*. London: The University of Chicago Press.
- Spinoza, B. (2014). *Etika*. (H. Z. Ülken, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Spinoza, B. (2014). *Mektuplar*. (E. Ayhan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Spinoza, B. d. (2012). *Ethica*. (Ç. Dürüşken, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Spinoza, B. D. (2012). *Tractatus Politicus Politik İnceleme*. (C. B. Akal, & R. Ergün, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Spinoza, B. d. (2014, Ocak 4). *Spinoza et Nous Documentation: Tractatus theologico-politicus*. Spinoza et Nous Documentation: http://spinozaetnous.org/wiki/Tractatus_theologico-politicus adresinden alındı
- Spinoza, B. d. (2016). *The Collected Works of Spinoza Volume I&II*. (E. M. Curley, Dü., & E. M. Curley, Çev.) New Jersey: Princeton University Press.
- Spinoza, B. d. (2018). *Ethics, Proved in Geometrical Order*. (M. J. Kisner, Dü., M. Silverthorne, & M. J. Kisner, Çev.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Spinoza, B. d. (2018, 11 28). *The Philosophy of Benedictus de Spinoza 1632-1677*. (R. W. Meijer, Düzenleyen) 10 12, 2020 tarihinde <https://home.kpn.nl/rudolf.meijer/spinoza/works.htm?lang=E> adresinden alındı
- Tatián, D. (2020). *Yabanın İhtiyatı, Spinoza'da Tutkular ve Politika*. (A. Dokuzlu, & İ. Şebin, Çev.) İstanbul: Zoe Kitap.
- Viljanen, V. (2009). Spinoza's Actualist Model of Power. J. Pietarinen, & V. Viljanen (Dü) içinde, *The World as Active Power, Studies in the History of European Reason* (s. 213-228). Leiden: Brill, Hotei Publishing.
- Viljanen, V. (2011). *Spinoza's Geometry of Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weir, P. (Yöneten). (1989). *Ölü Ozanlar Derneği* [Sinema Filmi].
- Youpa, A. (2020). *The Ethics of Joy: Spinoza on the Empowered Life*. New York: Oxford University Press.
- Yovel, Y. (2020). İçkinlik ve Sonluluk. *İçkinlik Etiği: Nietzsche ve Spinoza* (H. D. Özcan, Çev., s. 19-50). içinde İstanbul: Otonom Yayıncılık.